

SOCIAL VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Årgång 30 • Nummer 3 • 2023

De ensamkommandes ensamhet – Unga migranternas röster om exkludering och förutsättningar för integration i två norrländska landsbygdskommuner
Sara Helmersson, Maria Vallström & Mikael Vallström Löfgren 681–699

Villkorad normalitet – berättelser om det (o)normala under och efter placering på särskilt ungdomshem
Sofia Enell & Monika Allgurin 701–718

Utvecklingsarbete som styrteknik – en analys av hur utvecklingsledare erfar makt i de regionala stöd- och samverkanstrukturerna
Harald Liebenstein Gegner & Verner Denvall 719–738

”Andra ögon idag?” – Socialtjänstens hantering av barnavårdsutredningar om våldsutsatthet
Ann-Sofie Bergman, Ulrika Järkestig Berggren & Kerstin Arnesson 739–758

Samtidig psykisk ohälsa och missbruk – en tvåenighet som strukturerar vardagen
Sara Zoric, Åsa Söderqvist Forkby & Ulrika Järkestig-Berggren 759–778

Ny avhandling
779–784

Nya böcker
785–788

Lyrisk
789–790

Call for Paper
791–793

Socialvetenskaplig tidskrift utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete) med stöd av Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (FORTE).
Socialvetenskaplig tidskrift utkommer med fyra nummer per år.

Redaktion:

Adress:

Socialvetenskaplig tidskrift, Avdelningen för socialt arbete, IKOS, Linköpings universitet,
601 74 Norrköping Hemsida: <https://liu.se/artikel/socialvetenskaplig-tidskrift>

Redaktionen är sammansatt av forskare som representerar skilda vetenskapliga discipliner och forskningsområden. Avsikten är att redaktionen för Socialvetenskaplig tidskrift skall cirkulera mellan universitets- och högskoleorter med utbildning och forskning inom ämnesområdet socialt arbete.

Redaktör och ansvarig utgivare:

Professor Magnus Dahlstedt, tel. 011-36 32 37, e-post magnus.dahlstedt@liu.se

Korresponderande redaktör:

Professor Karin Osvaldsson Cromdal, tel. 011-36 36 74
e-post socialvetenskapligtidskrift@ikos.liu.se

Redaktionssekreterare:

Doktorand Elise Johansson Jansson, e-post elise.johansson.jansson@liu.se

Redaktionsledamöter:

Susanna Alakoski, Magnus Dahlstedt, Susanne Kelfve, Martin Klinthäll, Anna Lundberg,
Catrin Lundström, Dimitris Michailakis, Karin Osvaldsson Cromdal, Johanna Sköld,
Annika Taghizadeh Larsson, Karsten Åström

Redaktionsråd:

Jan Blomqvist, Stockholm; Thomas Boje, Roskilde; Felipe Estrada, Stockholm; Sven Hort, Växjö;
Margareta Hydén, Linköping; Stig Larsson, Lund; Lisbet Lundahl, Umeå; Cecilia Modig, Stockholm;
Diana Mulinari, Lund; Ingrid Sahlin, Lund; Tapio Salonen, Malmö; Johans Tveit Sandvin, Bodö
Eva-Maria Svensson, Göteborg; Hans Swärd, Lund; Marta Szebehely, Stockholm; Sandra Torres, Uppsala

Prenumeration:

Prenumerationspris per år, SEK	Sverige	Norden	Övriga länder
Enskild	210:-	240:-	250:-
Institution	375:-	410:-	420:-

FORSA tillhandahåller tidskriften åt medlemmarna.

Annonspriser:

Helsida 4.000 kr
Halvsida 2.500 kr

För prenumerationsfrågor:

Nätverkstan Kultur
Box 311 20, 400 32 Göteborg
Tel: 031-743 99 05
maria.felle@natverkstan.net

För frågor om medlemskap i Forsa:

Var god se www.forsa.nu

Språklig bearbetning: Gun Malmros

Språklig bearbetning engelska: AAR Translator

Layout: RPform

Tryck: Norra Skåne Offset, Hässleholm

ISSN: 1104-1420 (tryckt)

ISSN: 2003-5624 (elektronisk)

© Författarna och Socialvetenskaplig Tidskrift

*Sara Helmersson, Maria Vallström &
Mikael Vallström Löfgren*

De ensamkommandes ensamhet

– Unga migranternas röster om exkludering och
förutsättningar för integration i två norrländska
landsbygdskommuner

The loneliness of unaccompanied minors - Young migrants' voices about exclusion and conditions for integration in two northern rural municipalities in Sweden

The purpose of this article is to deepen our understanding of the integration and exclusion of unaccompanied minors by using a phenomenological, affective framework on their experiences and feelings. The article is based on qualitative interviews with 36 young people who came to two northern rural municipalities in Sweden without guardians in 2015. The interview situation raised questions about our research position, which is reflected upon in an autobiographical note. The study shows that various forms of loneliness and feelings of exclusion are a consistent theme in the young people's life stories. The loneliness often appears as situational and connected to the migration experience and the initial reception in the recipient country. The interviews also contain voices of great loss, but also concern, in relation to the family of origin. Sometimes a distrust of the interview situation could be discerned, where the young people's lives made a strong impression, and loneliness was embodied. The results open for questioning a medicalisation of social and existential needs, but also the problematic nature of a traditional researcher role in this context.

Keywords: unaccompanied minors, loneliness, rural areas, affect, reflexivity

Sara Helmersson är fil.dr och lektor i socialt arbete vid Högskolan i Halmstad.

Maria Vallström är docent och lektor i etnologi vid Södertörns högskola och FoU Hälsingland.

Mikael Vallström Löfgren är fil.dr i etnologi vid FoU Hälsingland.

Kontakt: sara.helmersson@hh.se

Bakgrund och syfte

Antalet människor på flykt undan krig, förföljelse och kränkningar av mänskliga rättigheter har ökat successivt sedan 2010-talet (UNHCR, 2022). Många av migranterna är minderåriga, och under den så kallade flyktingkrisen 2015 sökte 70 384 barn under 18 år asyl i Sverige. Hälften av dem kom utan vårdnadshavare (SCB, 2016). Gruppen är heterogen och rymmer unga personer med olika erfarenheter, skolgång och anledningar till att de lämnat sina hemländer. I Sverige möts de av en komplex mottagningsstruktur där instanser på statlig, regional och kommunal nivå ansvarar för centrala delar i deras liv, såsom asylprövning, boende, utbildning, social omsorg och sjukvård. Dessutom präglas mottagningsystemet av problem med långa väntetider, bristande samverkan och barn som hamnar mellan stolarna (Zetterqvist Nelson & Hagström, 2016).

I den här artikeln vill vi lyfta de ensamkommande ungdomarnas egna röster och upplevelser av ensamhet och exkludering i två norrländska landsbygdskommuner. Landsbygdskommunerna där de unga i vår studie var bosatta tampas med långvariga problem med minskande befolkning, utflyttning av unga, hög arbetslöshet och låg utbildningsnivå.¹ Kommunerna hör till de kommuner utanför storstadsregionerna som har tagit emot ett relativt stort antal ensamkommande ungdomar. Enligt en av oss tidigare publicerad forskningsrapport (Vallström & Vallström, 2017) hade kommunerna 14 boenden med sammanlagt närmare 200 ensamkommande flyktingbarn 2016. Mottagandet medförde en tillfällig befolkningsökning, en förnyring av befolkningen, fler skolelever och fler i föreningslivet samt nyanställningar av bland annat boendepersonal och SFI-lärare. Enligt Vallström och Vallström (2017) innebar landsbygdskontexten fördelar och uppskattades av många ensamkommande. De mindre orterna gav lugn och ro, det var lättare att ta kontakt med människor och det mindre sammanhanget uppskattades. Det fanns en trygghet i att kunna "lära sig" orten och en uttalad motvilja mot att behöva flytta igen och börja om någon annanstans, åtminstone inte i början av tiden i Sverige. Över hälften av ungdomarna önskade uttryckligen att få bo kvar i kommunen (Vallström & Vallström, 2017). Det viktigaste för de ensamkommande var byggandet av nya sociala relationer och kontakter med svenska ungdomar. Det fanns ett antal nyckelpersoner som spelade en stor roll, men samhället varken tillvaratog dem som resurser eller bäddade för sådana möten. Tvärtom motverkades det ofta av andra prioriteringar, vilket resulterade i en försämrad integration (ibid.).²

Syftet med den här artikeln är att undersöka ensamkommandes uttryck för ensam-

1 Den ena kommunen har omkring 9 500 invånare och den andra 25 500.

2 Intervjuerna gjordes inom ett forskningsprojekt vid FoU Hälsingland där forskare från FoU Välfärd medverkade i materialinsamlingen och författandet av forskningsrapporten *Ett låst land eller en öppen famn?* (Vallström & Vallström, 2017).

het för att fördjupa förståelsen för integration och exkludering och därigenom ge förutsättningar för att förbättra mottagandet. Hur upplever de unga mottagandet i landsbygdskommunerna? Hur beskriver de erfarenheter av och strategier för exkludering och ensamhet? På vilka sätt uttrycker de känslor av ensamhet och vilka kunskaper om ensamhetens beskaffenhet och forskarens roll uppstår i mötet mellan forskare och intervjuad?

Metod och material

Intervjuer och analysförfarande

Artikeln bygger på ett kvalitativt material bestående av intervjuer med ensamkommande ungdomar, 30 pojkar och 6 flickor flertalet i åldrarna 17–19 år.³ Ungdomarna kom till Sverige 2015 eller tidigt 2016, flertalet migrerade från Afghanistan och Somalia. Vissa av dem hade fått uppehållstillstånd vid tiden för intervjun, medan andra väntade på beslut från Migrationsverket eller hade fått avslag. De flesta av de intervjuade ungdomarna bodde på kommunala HVB-hem och hade varit mellan 6 månader och ett par år i Sverige. Vi har bearbetat och analyserat intervjuerna med en induktiv utgångspunkt och med fokus på ungdomarnas mående och erfarenheter av det svenska mottagningssystemet. Kodningen gjordes med hjälp av analysprogrammet ATLAS.ti och förfarandet kan beskrivas som en kvalitativ tematisk analys (Braun & Clarke, 2006). Ensamhet framstod sammantaget som den viktigaste faktorn för de ungas mående, vilket ledde fram till ämnet för denna artikel. I samband med bearbetningen av intervjumaterialet tillkom en ny empirisk del där en av oss författare i efterhand reflekterat över intervjusituationen, beskrivit och analyserat minnet och upplevelsen av mötet mellan forskaren och den intervjuade i en reflexiv auto-etnografisk ansats. Det innebär att forskaren intar en dubbel roll i texten, dels som tolkare av det empiriska materialet, dels som forskningsdeltagare (Liliequist & Silow Kallenberg, 2022). Detta tillvägagångssätt motiveras av att hågkomsten av själva mötet var en pusselbit som behövdes för att kunna fördjupa förståelsen, men också för att kritiskt granska våra egna utgångspunkter som forskare.

Etiska överväganden

Flera forskare framhåller att ensamkommande ungdomars röster saknas i forskningen och att deras perspektiv och aktörskap inte ges utrymme (se t.ex. Wernesjö, 2012). Vi har en liknande utgångspunkt och menar att de 36 ungdomar som intervjuats har

3 Könsfördelningen i urvalet speglar statistiken; 2016 utgjorde flickor knappt 20 procent av gruppen ensamkommande enligt Migrationsverkets officiella statistik.

bidragit med sin tid och sina erfarenheter, att rösterna och perspektiven är viktiga och bör ges större utrymme i forskningen. Vi kan allmänt konstatera att i forskning med utsatta grupper, såsom ensamkommande ungdomar, är det särskilt viktigt att ha en pågående diskussion om etiska spörsmål. Samtidigt kan utebliven forskning, att avstå från att genomföra studier med människor som lever under svåra förhållanden, ses som oetiskt (Andersson & Swärd, 2008). Som vi ser det kan analysen av intervjuerna generera samhällsnyttig kunskap om vilken roll det samhälleliga mottagandet på landsbygden spelar för ungdomarnas psykiska hälsa och möjlighet till integration. Kunskapen kan också underlätta samhällsplanering och förbättrad utformning av inkluderande insatser för målgruppen.

Studien genomfördes i linje med gängse forskningsetiska principer för samhällsvetenskaplig forskning (Vetenskapsrådet, 2011) och är godkänd i etikprövning. För att skydda deltagarnas konfidentialitet förekommer inga personnamn eller namn på kommunerna. Information om studien har kommunicerats muntligt och skriftligt med hjälp av tolk samt texter översatta till olika språk. Inför intervjuerna fanns en medvetenhet i forskargruppen om målgruppens sårbara position och en beredskap att hjälpa personerna vidare om de skulle behöva hjälp och stöd. Intervjufrågorna formulerades också på ett öppet sätt där intervjupersonerna själva kunde välja vad de ville dela med sig av eller kanske inte svara alls, genom frågor som "vill du berätta om ...?". Intervjuerna genomfördes i de flesta fall med hjälp av telefontolk, vilket anses kunna ge bättre anonymitetsskydd och leda till mindre inverkan på vad som blir sagt jämfört med en närvarande tolk (jfr Langedal & Bjørknes, 2020). Samtliga intervjuer har skrivits ut, dock utan noggranna beskrivningar av emotionella uttryck och pauser. Det är vidare tolkens svenska översättning som transkriberats, inte ungdomens originalutsaga på modersmålet. I artikeln har vi putsat intervjuutdragen försiktigt för att öka läsbarheten.

Reflexivitet och autoetnografi

När vi gick tillbaka till intervjumaterialet och började analysera det igen blev det uppenbart att det fanns flera brister och problem, både vetenskapligt och etiskt sett. Trots tolk och översättningar av informations- och samtyckesblanketten tycktes flera av de intervjuade ungdomarna inte riktigt förstå varför vi gjorde intervjun. Flera intervjuer blev därför snarare *försök* till intervjuer: trevande samtal, ofta bristfälligt tolkade, fulla av missförstånd och oklarheter. Samtidigt gjorde själva mötet ett starkt intryck. Det ordlösa, direkta, mellanmänniska mötet blev mer betydelsebärande än vanligt. Mycket kunde bara förmedlas i utbytet av blickar, i kroppsspråket och i stämningsslagen. Det väckte frågor om forskarrollen och vårt ansvar för den uppkomna situationen och ledde till ett behov av att återvända till och återskapa minnet av själva intervjusituationen. Metodologiskt sett kan det beskrivas som ett reflekterande

över mötet med de ensamkommande på ett sätt som anknyter till en reflexiv forskningstradition (Ehn & Klein, 1994; Clifford & Marcus, 1986) och som fått förnyad aktualitet i diskussioner om autoetnografi. En autoetnografisk ansats kräver att en rad kritiska frågor ställs, till exempel om vad som väljs och väljs bort i beskrivningen av de egna erfarenheterna (Liliequist & Silow Kallenberg, 2022). I vårt fall blir det ett försök att återerinra sig intervjusituationen och gestalta den som en känslomässigt betydelsefull episod, som ger en djupare förståelse och situerar kunskap i en kontext som även involverar forskarsubjektet. Det krävs då också ett annat skrivsätt än det traditionellt vetenskapliga (ibid.): en etnografi som kan vara ett sätt att införa fysiska och känslomässiga dimensioner i socialvetenskapen (Wetherell, 2012). Även om beskrivningar av minnen har en tendens att antingen försköna eller svartmåla det som inträffat, framstår minnet av emotionellt laddade och betydelsebärande händelser som ett bättre bevarat och mer levande minne. Minnet utgör, tillsammans med inspelningen av intervjun, bevarade spår som möjliggör ett trovärdigt återskapande av intervjusituationen (jfr Vallström, 2006). Det blir då, genom reflektionen över mötet och affektperspektivet, också möjligt att "fånga" ensamheten på ett mer fullständigt och djupgående sätt.

Teoretiskt ramverk

Det empiriska materialet har analyserats utifrån en fenomenologisk utgångspunkt, dels i form av affektteori, dels i form av en existentiell filosofi som den utformats av framför allt den danska filosofen Løgstrup (1994/1956), där frågan om ett allmänskligt etiskt krav att ingripa när någon är nödställd står i fokus. För att balansera det individnära anslaget i fenomenologin har vi valt att komplettera det teoretiska ramverket med mer strukturellt orienterade maktteorier (Agamben, 2010; Bauman, 1996).

Affektteori ger utrymme för större kreativitet i användandet av känslor som analytiska kategorier (Brännström Öhman m.fl., 2011). Affekt, i Margareth Wetherells mening, är framför allt ett sätt att analysera interaktion och intersubjektivitet. Det viktiga är inte att skilja på det fysiska känslouttrycket (*affect*) som suckar eller skratt å ena sidan, och själva beskrivningen av känslor (*feelings*) som glädje eller sorg å den andra. Det viktiga är att studera affektiva praktiker och hur de reproducerar eller motstår makt och att se alla emotionella uttryck som en relation till något eller någon (Wetherell, 2012). Denna relation har av Sara Ahmed beskrivits som individens sätt att orientera mot något eller några objekt för att kunna följa en upptrampad stig genom mer eller mindre hemtama rum (Ahmed, 2006). Den hemtama känslan, liknad vid att sjunka ner i en bekväm fåtölj där kroppen passar, begränsas av vad kroppar definieras utifrån. Om rummet är fel, kan det uppstå ett skav när individen

tvingas avvika från den "raka" linje som den förväntas följa. Ahmed talar också om en migrant utgångspunkt som en slags urtyp för detta skav, eftersom det innebär att starta från noll i ett nytt sammanhang och försöka bygga sin väg framåt. Individerna riktar alltid sin väg mot någonting eller något, men orienteringen som villkorad, inte ett fritt val (ibid.). Relevant för vår studie blir därmed också begreppet desorientering, vilket markerar upplevelser av att inte hitta en framkomlig väg i ett nytt rum, att inte kunna följa den förväntade eller "raka" linje som andra orienterar sig efter (ibid.).

Tidigare forskning om ensamhet, ohälsa och ensamkommande

Ensamhet utgör ett omfattande folkhälsoproblem men är också ett komplext fenomen. Bristande social tillhörighet har starka kopplingar till ohälsa och överdödlighet (se t.ex. Fors & Brülde, 2011; Holt-Lunstad, 2018). Det är dock stor skillnad mellan att ha ensamhetskänslor, vilket är ganska vanligt, och att vara socialt isolerad, vilket är mindre vanligt och har allvarigare konsekvenser (se t.ex. Tornstam, 1990). Brülde och Fors (2015) skiljer också mellan emotionell isolering (att sakna en intim och fast kärleksrelation), social isolering (att ha ett tunt socialt nätverk med få nära relationer) och en mer djupgående, existentiell ensamhetskänsla (att inte bli förstådd, inte ha någon som lyssnar eller att dela sina problem med). Ensamheten kan därtill vara situationsbetingad eller av mer kronisk karaktär, det vill säga kortvarig med en tydlig utifrån kommande orsak eller vara ett mer bestående psykologiskt problem (ibid.).

Ålder och förekomst av sociala nätverk har stor betydelse. Tornstam (1990) menar att yngre uppvisar de högsta nivåerna av intensitet i ensamhetskänslorna, men att inre ensamhet ökar med stigande ålder. Den upplevda ensamheten är vidare som lägst i mindre tätorter medan storstadsbor och låginkomsttagare känner sig mer ensamma än andra, ofta på grund av avsaknad av vänner och någon att dela sina innersta tankar med (Brülde & Fors, 2015). Sambandet mellan ohälsa och olika former av ensamhet leder till slutsatsen att det behövs anpassade insatser för att möta ensamhetens komplexitet. Förbättringar i det sociala nätverket (att få besök, samtal) är till exempel mindre effektivt för äldre, medan yngre personer ser ett utbyggt socialt nätverk som den bästa lösningen för att motverka ensamhetskänslorna (Tornstam, 1990).

Tidigare forskning visar att många unga migranter har varit med om olika trauman både innan, under och efter flykten, att de ofta mår dåligt och möter olika typer av sociala och kulturella hinder i sina nya hemländer (se t.ex. Andersson m.fl., kommande; Lalander & Raoof, 2016; Stretmo & Melander, 2013). Psykisk ohälsa är mer vanligt förekommande jämfört med den övriga befolkningen och gruppen löper större risk för posttraumatisk stress (PTSD), akutpsykiatrisk vård och tvångsinläggningar (Salari m.fl., 2017). Detsamma gäller självmordsförsök och missbruk (Hagström m.fl., 2018; Klöfvermark & Manhica, 2019).

Flera studier påvisar brister i det svenska mottagningssystemet i fråga om vad ensamkommande unga behöver för att må bra, såsom betydelsen av utbildning och omvårdnad under de första åren i landet kombinerat med en egen drivkraft att skapa sig en bra framtid (Eide & Hjern, 2013). Det har även visat sig att ett starkt socialt nätverk är positivt och att landsbygden ger fördelar när det kommer till mottagande och integration (Vallström & Vallström, 2017). Bergström-Wuolo m.fl. (2018) menar att samhörighet, aktörskap och möjlighet att reflektera över sina erfarenheter är viktiga beståndsdelar för ett bra liv, medan motsatsen kan leda till ensamhet, desillusion och ångest. Herz och Johansson (2012) belyser att erfarenheter av diskriminering och att uppfattas som annorlunda har en negativ inverkan på ungdomarnas framtidsplaner och självkänsla.

Bristande integration är alltså inte bara knuten till språk och etnicitet utan också till avsaknad av samhörighet med institutionella och sociala strukturer. Liknande slutsatser dras av Herz och Lalander (2017). I stället för att se ensamhet som något statistiskt menar forskarna att den kan ses som temporär och situationsbunden. Ungdomarna ger uttryck för ensamhet men ensamheten kan reduceras när anställda är öppna för mellanmänniska möten och gör det där "lilla extra", medan ensamheten förstärks när ungdomarnas möjligheter att upprätthålla etablerade kontakter försvåras genom exempelvis hög personalomsättning eller förbud att ta emot besök i boendet.

Utifrån vad forskningen säger om ensamhetens betydelse för samhället och individen ser vi det som relevant att belysa ungdomarnas uttryck för olika former av ensamhet. I vår studie har vi att göra med en grupp yngre personer som trots att de bor i en rural samhällskontext som statistiskt sett har lägst ensamhet ändå upplever en brist på just det som skulle vara mest verkningsfullt för dem: ett starkare socialt nätverk. Vårt kunskapsbidrag är att visa hur omfattande betydelsen av ensamhet är för de ensamkommande och väcka frågan om i vilken utsträckning samhälleliga aktörer kan motverka både den faktiska och upplevda ensamheten.

De ungas upplevelser av desorientering

Att de ensamkommande som vi pratat med inte känner sig hemmahörande kommer upp på många ställen i intervjuerna. Det kan handla om att inte känna sig som en del av fotbollslaget, att få ta emot det som uppfattas som omvärldens nedvärderande blickar eller att inte bli sedd överhuvudtaget. Under intervjun med en pojke ligger tristessen och ensamheten tillsammans med känslor av utanförskap som en blöt filt över stora delar av samtalet. Pojken berättar att "tiden går sakta" och att det är "jättesvårt". Intervjuaren frågar om det är någon skillnad mellan vardagar och helger och pojken säger att vardagarna går lättare eftersom han då går i skolan. Han fortsätter:

[...] annars har man inget att göra. De där som har typ ansvar för oss, de säger att man måste lära sig svenska. Men på vilket sätt? Det finns inget folk som man pratar med. Jag är här nu nästan ett år, det finns inget folk, antingen de går ifrån oss eller, man har ingenting, här i [ort]. Det är svårt att ha kontakt med svenska folk. [...] I själva boendet som man bor alltså, det är bra, så man har ju kontakt med personalen [...] Men däremot i själva samhället, på stan eller runt omkring, finns inget folk som man pratar med. Alla svenskar tycker att, ja, de ser ner på oss. (IP 1)

Här återberättas att det rum som pojken orienterar sig i inte "svarar" eller till och med stöter bort honom. Ur ett affektperspektiv existerar alltid en känsla i relation till andra; den ägs aldrig helt av den som känner, utan skapas i interaktion (Wetherell, 2012). Men det är inte oviktigt vem som kan inta vilken känsla. Affekt samspelar alltid med kulturella idéer om värde, i vad Ahmed i en tidigare studie kallat affektiv ekonomi (ibid.). Här är det tydligt att de ensamkommande stött på problem vid försöken att orientera sig mot svenskarna, vilket bekräftas i tidigare forskning (Wernesjö, 2014). Pojken berättar vidare att han inte längre går på fotbollsträning eftersom han upplever att de andra "tittar ner på oss", inte vill passa bollen och att det blir en form av förnedring. Han uttrycker en önskan att människor skulle ha förståelse för att han och andra i en liknande situation har kommit till Sverige på grund av allvarliga problem och krig i hemlandet och återkommer till att folk "tittar ner" på dem. Han ger ett exempel från skolmatsalen:

[...] det är lunchtid och vi går till matsalen. Ja, det finns ju både invandrare och svenskar så att, man försöker och heja, även om man hejar tio gånger, finns ingen, de tittar inte ens på oss så att, de hejar inte tillbaka till oss och det är så. (IP 1)

Att heja utan att få gensvar är ett fenomen som även beskrivs av Wernesjö (2015). En av tjejerna i hennes studie upprepade sitt hejande och till slut tog hon steget att berätta att hon ville ha kontakt. Studien visar att det är de ensamkommande som behövde initiera kontakt medan den tilltalade invånaren är den som bestämmer hur mycket eller lite av den kontakten som ska besvaras, om alls. Tillhörigheten är alltid villkorad, menar Wernesjö (2015).

Flertalet ungdomar återkommer också till att det är svårt att skapa kontakter med svenskar, vilket bland annat försvårar språkinläringen. I ett integrationsprojekt i den större kommunen ägde aktiviteterna för flyktingar rum på dagtid och vid särskilda tillfällen och fungerade därmed inte som integration betraktat (Vallström m.fl., 2018). Att det var svårt att få kontakt bekräftades också som ett generellt problem av bland annat en anställd på ett boende i den mindre kommunen och i tidigare forskning (Vallström & Vallström, 2017; se även Wernesjö, 2015).

Att känna sig ensam

Att ungdomarnas uttryckta ensamhet inte sällan är situationsbunden och sammankopplad med migrationserfarenheten och mottagandet i mottagarlandet bekräftades i flera intervjuer (jfr Herz & Lalander, 2017). Det är, återigen, arketyper för individens nollpunkt; det finns ett starkt behov av att orientera sig i det i alla avseenden nya rummet. Några av de intervjuade ungdomarna uttrycker explicit att de kände sig ensamma vid ankomsten. Till exempel berättar en tjej att det tog flera månader innan hon mådde okej. På frågan om hur hon upplevde första dagen när hon kom till den nya landsbygdskommunen i Norrland svarar hon att "det var tråkigt", "att man känner ensam" och att hon saknade sin familj (IP 24). En pojke återkommer under intervjun till att han kände sig ensam i början när han kom till Sverige. Han berättar att han kom på vintern och att det kändes bättre efter ett tag när det blev mindre kallt och efter att han fått komma på intervju till Migrationsverket. Intervjuaren undrar om pojken saknade något under denna period, något som skulle gjort honom mindre ensam. Pojken svarar inte direkt på frågan utan berättar i stället om sin strategi:

Jag kände mig mycket ensam från början men försökte hålla mig upptagen med andra saker, spelade fotboll eller var där med dom andra ungdomarna i rummet och spelade spel. Även då, det hjälpte inte så mycket, det var, [jag] var i mitt rum ibland och grät. (IP 13)

Pojken försökte orientera sig genom att sysselsätta sig med olika aktiviteter tillsammans med jämnåriga. När intervjuaren upprepar frågan om vad myndigheterna skulle kunna ha gjort för att underlätta, svarar pojken att han inte vet. En liknande erfarenhet uttrycks av en annan pojke (IP 20). På en fråga om hans första intryck av Sverige svarar han:

Känslorna var väldigt, vad heter det, höga, för att jag var livrädd och jag flydde ju. Jag hade problem i hemlandet, jag var rädd, jag lämnade familjen, jag var ju ensam, jag trodde inte att jag kunde leva ensam. (IP 20)

Rädsla hänger ihop med ensamhet på så sätt att tilltron till den egna förmågan att leva ensam inte finns. Det uttrycks på ett grundläggande, existentiellt plan, som en mycket träffande beskrivning av den fenomenologiska nollpunkten. Individens "här och nu" ser inga möjligheter att ta sig framåt, till ett "där". Det är vad man kan kalla en desorientering, eftersom den grundas på erfarenheten av ett förlorat hem och riktas mot ett hem som ännu inte är (Ahmed, 2006).

Kärnfamiljen som den raka linjen

En annan mycket framträdande del i vårt intervjumaterial handlar om den saknad, men också oro, som ungdomarna uttrycker i relation till sin familj. En pojke berättar att han fick bra hjälp av sin gode man och boendepersonal men att han verkligen saknade stödet från sina släktingar (IP 30). En annan pojke uttrycker det så här:

Jag är orolig i dagsläget för min familj och jag vet inte vad som har hänt dem, eller vad som kommer att hända dem. Jag vet inte, nu har det gått tre månader som jag inte hört någonting från min bror. Jag vet inte om han har drunknat i vattnet eller han lever eller inte. Det är det som jag oroar mig över ... (IP 4)

En del i hemmahörandet är de nära relationerna i ursprungsfamiljen (Wernesjö, 2015). Att inte ha kontakt med dessa är illa nog, att dessutom inte veta om de ens lever eller om de får återförenas i framtiden förvärrar känslan av desorientering. På ett liknande sätt uttrycker en annan ungdom att han varit väldigt orolig för sin familj men att det lättade när han efter ett år fick kontakt med sin mamma (IP 11). Ytterligare en intervjuad pojke berättar att det känns bra att vara i Sverige men att det är svårt att vara utan familjen och att han tänker på det hela tiden:

Varje dag eller varje vecka. Och, jag vet inte vad det ska göra [...] utan familj gillar jag inte liv. Du vet kanske. [...] Jättesvårt. Jag gillar också mamma och pappa. Alla barn gillar mamma och pappa. [Intervjuare: Visst är det så.] Och ibland tittar jag på en familj, när jag går till centrum eller teatern, andra saker. Jag [blir] jätte, jättelelsen, därför jag har ingen familj där, har ingen mamma pappa. Också [det] här är jättesvårt. (IP 7)

Andras orientering efter den "raka" linjen, i det här fallet den heterosexuella kärnfamiljen, aktualiserar känslan av desorientering. I Wernesjös studie av ensamkommande på landsbygden ville flera av dem hellre bo i familjehem, men fick inte för kommunen. Det var därför med viss förvåning vi noterade att två av de intervjuade pojkarna berättar att de valt att flytta *från* sina familjehem. Den ena pojken berättar att han initialt bodde på ett boende i en storstad och att han hade det bra där: "jag hade hittat nya kompisar, vi trivdes bra tillsammans" (IP 34). Han blev dock omplacerad i ett familjehem på en annan ort och han beskriver att han "kände [sig] väldigt ensam och, ja, det var väldigt svårt och jobbigt faktiskt". På eget bevåg valde han att lämna familjehemmet och återvända till storstaden. Kort därpå blev han tvungen att åka tillbaka till familjehemmet. Efter en tid blev det bestämt att han skulle flytta norrut. Intervjuaren frågar vad det var som inte var bra med familjehemmet, varpå pojken replikerar:

Ja, jag sa inte att familjehemmet inte var bra, utan det var jag som kände mig ensam. Och jag var helt själv där, och kände ingen, hade inte några kompisar. Jag var hemma hela tiden. (IP 34)

Att befinna sig hemma behöver alltså inte betyda att individen känner sig bekväm där. Frånvaron av vänner, förutom förlusten av föräldrarna, gjorde att känslan av att vara hemma snarare bekräftade ensamheten. Den andra pojken berättar att han bodde i familjehem en kort period men valde att flytta eftersom det inte var lugn och ro där. Mannen som han bodde hos jobbade mycket och när han väl var hemma hade han vänner på besök. Pojken berättar:

Jag var själv ensam hemma och han var läkare. Han åkte till jobbet, jobbade hela dan, kom hem sent och, han var förlovad tror jag också. [skratt] Så det var jag själv hemma. [...] Han brukade komma hem, sen efter en halvtimme kom hans vänner hem och de brukade sitta och titta på fotboll och [skratt] det var ett himla väsen. (IP 29)

Här visas tydligt hur de fästpunkter som hade kunnat bli betydelsefulla, med många människor och liv och rörelse i hemmet, beskrivs från en betraktande position och snarare förstärkte känslan av desorientering, av att inte höra hemma.

Professionella hjälpare och vänners stöd

Flera av ungdomarna upplever att de inte blivit förstådda eller hjälpta av att prata med kurator och psykolog eftersom dessa inte delat liknande erfarenheter eller kunnat erbjuda konkret hjälp, som att få uppehållstillstånd eller återförenas med familjemedlemmar utanför Sverige. Samtidigt säger flera intervjupersoner att de professionella hjälparna försökt att inge dem hopp. En pojke berättar att han under en period mådde jättedåligt och inte ville leva längre och att han via skolan fick kontakt med en psykolog:

Och där började det bli lite bättre, fast inte hjälpte psykologen exakt, men jag fick åka själv från [ort] till [större ort]. Den där vägen och miljön försökte påverka mig och visa att det finns ett annat liv också, inte bara [ort] ... Men då började jag bli bättre och bättre. Jag försökte kontakta en musiker och [få] spela piano. Och då började jag att sjunga i kyrkokören med pensionärerna. Det var jättetrevligt. Dom hade lust att prata och jag bara hängde med och sjöng [skratt]. (IP 17)

Det framkommer under intervjun att det var den gode mannen som introducerade honom till kyrkokören. Här ser vi exempel på en framgångsrik orientering, ett svar som befinner sig längre bort i det fysiska rummet men som möjliggörs av kontakten som förmedlas och öppenheten i gruppen, att de "hade lust att prata". Psykologbesöken blev indirekt viktiga eftersom de gav ett miljöombyte, en anledning till att ta bussen till en annan ort.

I en annan intervju finns en liknande berättelse där det är tydligt att de professionella hjälparna inte kan hjälpa till att lösa det grundläggande akuta problemet. Den intervjuade pojken berättar om oron för sin bror. De flydde tillsammans men tappade kontakten längs vägen. Nu vet han inte ens om brodern är i livet. Han säger att det "är svårt att leva" med ovissheten om vad som har hänt med brodern:

[...] det gör ont när jag tänker på min bror. Jag vet inte om han lever, om han blev mördad faktiskt och sen, det är så att jag kan inte sova. Även när jag pratar med min psykolog så sa han att "jag hoppas att du hittar honom". Men ändå, det är svårt [...] att hitta honom. Han säger jämt att, ger mig hopp och sånt. Men det hjälper inte. (IP 1).

Här beskriver pojken känslor av smärta och hur situationen påverkar hans nattsömn. Han uppger också att psykologens försök att trösta uppskattas men att det inte fungerar. Ytterligare en annan pojke är inne på samma tema och menar att vännerna ger mer stöd än psykologen:

Jag har varit hos psykologen två gånger. De kan inte hjälpa mig, de bara säger "sitt och prata", och de ställer frågor bara. Men det påverkar inte. Men jag rekommenderar att prata med mina vänner, det är bättre än [att] träffa psykolog. (IP 9)

En liknande utsaga återfinns i intervjun med pojken som beskrev sin strategi för att hantera sina ensamhetskänslor (IP 13). På en fråga om samtalskontakten med en kurator hjälpt honom svarar han att "nej, det hjälpte inte mig så mycket. Man går dit och bara pratar, de hjälper inte [...] de kan inte skicka brev [till Migrationsverket] eller [...] påskynda processen" (IP 13). Han betonar att hans problem är den långa väntan på besked från Migrationsverket och ifrågasätter vitsen med att berätta om sina problem och prata med någon som inte kan påverka den juridiska processen. Under intervjuerna var vi väldigt noga med att berätta att inte heller vi kunde påverka denna process, vilket förmodligen förstärkte de ungas känsla av att vårt möte var meningslöst. Vi blev en av "pratarna"; de som varken kan ordna ett uppehållstillstånd eller bygga en relation på längre sikt.

Att prata om känslorna av oro och ovisshet är alltså ingen fungerande lösning efter-

som det enda som de intervjuade vill ha är visshet, samtidigt som de är oroliga för vad den vissheten för med sig. Det framkommer också att några inte kunnat söka stöd bland landsmän eller andra flyktingar, trots att de delar liknande erfarenheter av migration och att komma utan vårdnadshavare. Ett exempel är när en pojke i slutet av intervjun får frågan om han har något att tillägga. Pojken tänker en stund och säger sedan: "Du vet barn som kommer, som har samma problem, alla är ensamma och alla behöver hjälp." Intervjuaren frågar om han menar känslan av att vara ensam och pojken svarar att alla har liknande problem, inte kan språket och måste ha någon att prata med. Intervjuaren frågar om han kan prata med de andra på boendet, som kommer från hemlandet. Pojken svarar först jakande, men när intervjuaren ställer en rak fråga framkommer att han inte känner att han kan få hjälp av dem:

Intervjuare: Ni är ju flera stycken som är från [hemland] och ni kan prata med varandra. Gör det att du känner dig mindre ensam?

Pojke: Ja, det är klart, det finns ju folk som kan språket, jag menar kommer från [hemland]. Men alla har ju samma problem, så att det går inte att prata med dem, de har själva problem så att det blir ingen nytta av det.

Intervjuare: Så det hjälper inte så mycket och prata med dina kompisar från [hemland], när du känner dig ensam?

Pojke: Ja, man kan ju prata med folk men, det är ingen nytta ...

Intervjuare: Nä, jag kan tänka mig kanske att det är en djupare ensamhet också när man har lämnat sitt hemland och man inte har kontakt med nån familj.

Pojke: Ja, det stämmer, det är så. (IP 1)

Här kan en annan nivå av ensamhet anas; även om själva känslan delas av flera kan den inte upphävas. Ensamhet kan också vara att inte orka med andras ensamhet. Det blir tydligt hur en desorienterad individ inte kan följa den raka linjen i ett socialt rum utan vidare, trots att ensamheten blir *kännbar* för flera i samma situation. Det finns en makthierarki mellan den normerande, raka linjen och de som inte finner sin väg längs den, och att dela denna ensamhet med andra lindrar den inte. Att beträda en ny stig som innebär ett erkänt stigma är inget fungerande alternativ.

Outtalad ensamhet

I en av intervjuerna träffade vi en pojke i ett kommunalt HVB-boende i en mindre landsbygdsort, där han vid intervjutillfället hade vistats några månader och var ganska missnöjd med sin vardagstillvaro. Hans glasögon hade gått sönder. Han väntade på att få besked om sin asylansökan. Han beskrev det som svårt att få kontakt med de som bodde i orten och att busstiderna begränsade möjligheterna att ta sig någon annan-

stans. Framför allt ville han träffa svenska ungdomar. Ibland spelade han fotboll med sina landsmän och grannar i boendet. Minnet av den intervjun återges här i form av en autoetnografisk text, där en av artikelförfattarna beskriver upplevelsen av mötet med pojken:

När jag så här långt efteråt erinrar mig ett möte med en av de ensamkommande, i hans tillfälliga boende och i närvaron av en tolk som verkade irritera honom, förstår jag att mötet har gjort ett outplånligt intryck på mig. Jag har ett ovanligt tydligt minne av det. Jag märker också att det är ett smärtsamt minne, att det skaver, stör och plågar mig. Först nu, flera år senare, inser jag att mötet antagligen gjorde mer skada än nytta, att det snarare var förvirrande än klargörande och att det blev en absurd situation. Jag mötte den andre, en pojke som snart skulle fylla 18 år, i sin utsatthet, ensamhet och fattigdom, och insisterade på ett samtal som inte hade något begripligt syfte och som skulle spelas in, som om det var det väsentliga. Jag pratade om blanketter om samtycke till intervjun som han, "intervjupersonen", inte förstod meningen med eller tyckte liknade de möten han haft med olika myndighetsutövare, byråkrater och handläggare.

Vi berörde aldrig med ord det mänskligt sett mest grundläggande, det som faktiskt över-skuggade allt annat. Vi undrade båda två, från var sitt håll men ändå i ett underliggande samförstånd: Varför är jag här? Vad är meningen med det här mötet, det här samtalet, den här så kallade intervjun? Varför är det så viktigt, när det är uppenbart att det finns annat som är betydligt viktigare?

Det var förvirrande och omskakande eftersom den jag mötte befann sig i detta märkliga tillstånd, i sin desperata ensamhet, som jag inte kunde undgå att uppfatta och som jag inte heller kunde undkomma. Det var den ensamaste människa jag har mött, han ville inte heller någonting mer än att bryta ensamheten. Han sökte en tillhörighet. Hans högsta önskan var det mest självklara: att få en relation till någon som ingick i den nya samhällsgemenskapen, som kunde erkänna och se honom, oavsett utsattheten. Utan en ny tillhörighet skulle han inte kunna bli eller vara någon alls. Han skulle varken ha ett namn, en historia eller ens en mänsklig gemenskap. Det gällde skillnaden mellan att vara någon eller ingen. Att få finnas till.

Frågan är om denna form av ensamhet väcker ett etiskt krav på en nivå bortom etiska granskningars uppräknings av känsliga personuppgifter. Mötet med och närvaron av den ensamkommandes förtvivlan väckte en impuls att gripa in, eftersom det etiska kravet uppstår när vi uppfattar att någon som finns i vår omedelbara närhet befinner sig i en utsatt situation där hans eller hennes liv är hotat och där vi faktiskt kan ingripa (Løgstrup, 1994/1956; jfr Bauman, 1996). Dessutom väcktes det plågsamma i minnet, eftersom impulsen inte bejakades, utan förnekades eller förträngdes av något "viktigare", trots att vi etiskt sett är förpliktigade att ingripa i en sådan situation.

Det viktigare, vetenskapens kunskapsmål, framstår i den här kontexten som synnerligen irrelevant. Viljan att veta blev otillräcklig och gav väldigt lite tillbaka. Eller som en annan pojke anmärkte i slutet av en intervju:

Pojke: Ja, vet du vad jag tror, jag tror inte ni kan ändra någonting.

Intervjuare: Du tror inte det?

Pojke: Nej. Det var många som dig, som kom hit och intervjuade oss. Det var bra när de intervjuade. Det blev sämre. (IP 10)

Maktasymmetrin i att vi tar deras berättelser och lämnar dem och deras förväntan om förändring utan svar kan inte bli tydligare. Vi är dem svaret skyldiga.

Slutdiskussion

Ett resultat av denna studie är att begreppet ensamhet får en delvis annan, mer djupgående och vidsträckt innebörd. För den ensamkommande rör det sig om något mer än att inte bli förstådd eller lyssnad på; det som står på spel är individens liv och blotta existens. Existensen är hotad, ifrågasatt och försatt i ett mellanläge, i ett ovisst och exceptionellt tillstånd utan någon samhällelig, social eller mellanmännisklig tillhörighet. Det är den "nakna" människans ensamhet (Agamben, 2010). Det rör sig inte heller endast om ett behov av social omsorg; vad som behövs är en omsorg som kan sägas vara livgivande, som svarar mot människans fundamentala behov av att bli sedd och erkänd som en unik individ med en tillhörighet och plats i någon form av mänsklig gemenskap. För att vi ska kunna förstå de ensamkommandes ensamhet och deras behov av omsorg behövs ett fördjupat och vidgat ensamhets- och omsorgsbegrepp, där *existentiell ensamhet* (jfr Brülde & Fors, 2015) möts med *existentiell omsorg*. Det innebär en appell till oss alla att prioritera mellanmänniskliga möten och små handlingar som fungerar inbjudande, parallellt med en fungerande formell process.

I och med att vi fäste uppmärksamheten vid mötet och reflekterade över den egna rollen tillkommer frågan – som ofta infinner sig men sällan ställs uttryckligen – om det finns ett mer allmänmänniskt etiskt krav att göra en mer direkt och konkret insats för den andre, och som egentligen omfattar oss alla, oavsett vår profession eller vilka principer vi förväntas rätta oss efter (Bauman, 1996). I så fall bör vi möta honom eller henne på ett mellanmänniskt, fullt närvarande och empatiskt sätt. Det är det möte som i intervjuerna ofta sägs vara en grundförutsättning för att "bota" ensamheten. Vem som möter eller vilken roll denne har tycks ha underordnad betydelse, så länge personen i fråga är redo att sträcka sig bortom sin "egentliga" uppgift. Som forskare gick vi inte iland med detta möte fullt ut eftersom vetenskapliga krav på systematiskt insamlad kunskap och värderingsfrihet blev otillräckliga. Problemet är att den

som ger sig in i det mötet också själv blir utsatt, försatt i en svårare, mer krävande sits, och i en ovisshet om vad vi forskare faktiskt kan göra och eventuellt bidra med (jfr Vallström, 2002). Det är därför det blir nödvändigt med en reflexiv, autoetnografisk ansats.

Analytiskt sett finns det också anledning att skärskåda maktrelationen i själva hjälpanDET. Att vara den som behöver och kanske till och med direkt ber om hjälp medför att utsättas för en förväntan om tacksamhet, men också begränsningar i vilken hjälp som ges och på vems villkor. Det blir den villkorade tillhörighet Wernesjö skrivit om. HjälpEN formuleras då utifrån givarens utgångspunkt, inte efter vad den behövande uttrycker. Det blir hela tiden upp till de som hjälper att avgöra vad som ska ges bort och vad som ska delas eller stängas inne. Med affektteorins begrepp blir vissa kroppar hindrade från att sträcka ut sig i rummet; de nekas tillträde till känslan av att höra till (Ahmed, 2006).

I våra intervjuer framstår kopplingen mellan ensamhet och ohälsa som mer komplicerad och existentiellt sett allvarligare än vad vi känt till sedan förut (t.ex. Fors & Brülde, 2011; Brülde & Fors, 2015; Holt-Lunstad, 2018). Men det innebär inte att frågan bör medikaliseras. Det innebär snarare att olika orsaker kräver olika åtgärder, till exempel ett utbyggt socialt nätverk som är av stor betydelse för framför allt unga människor. Det tyder även på att landsbygdskontexten kan vara fördelaktig, när det finns ett starkt föreningsliv och eldsjälur som kliver fram och blir viktiga personer för de ensamkommande (Öhrn m.fl., 2023). Men det finns också exempel på ett segregerat föreningsliv, utbrända eldsjälur och en kommunal omsorg som inte räcker till när ekonomin försämras.

Slutligen menar vi att frågan om de ensamkommandes ensamhet har aktualiserat ett dilemma rörande gränsdragningar mellan personligt bemötande och professionalitet i såväl den sociala omsorgen som i forskningen och samhället i stort. Vi kan se att det är uppskattat och gör skillnad när de professionellt verksamma i boenden, skolan eller den sociala omsorgen går utanför de stipulerade arbetsuppgifterna och gör "något mer". Det har emellertid visat sig att det kan vara i stort sett vem som helst i samhället och att civilsamhället, kyrkan och idrottsföreningar har spelat en förhållandevis stor roll och erbjudit en tillhörighet till en samhällelig gemenskap. Det har sannolikt räddat många liv.

Slutsatsen är att det är högst väsentligt att samhället bäddar för att det skapas bestående sociala relationer och nätverk samt för den sorts omsorg gruppen ensamkommande behöver. För att så ska bli fallet fordras också att någon har huvudansvaret för omsorgen. Men vem är "någon"? I granskningen av samhällets insatser har det visat sig att samhället varken på lokal eller nationell nivå har förmått tillhandahålla den adekvata omsorgen annat än undantagsvis, på ett mer eller mindre slumpartat och oorganiserat sätt. Samhällets hantering har tvärtom tenderat att bli alltmer "bio-

politisk”, det vill säga snarare kontrollerande, begränsande och avvisande än omsorgsgivande (Agamben, 2010). Det som prioriteras är att bestämma över andras liv, att avvisa, utestänga, utvisa eller göra undantag. Att de ensamkommandes livsöden i oproportionerligt hög grad har visat sig bero på enskilda personers spontana ingripanden och på det civila samhällets resurser och förmåga till mobilisering innebär att de ensamkommandes närvaro har ådagalagt en allvarlig brist: en samhällelig oförmåga som borde diskuteras mer än vad som är fallet i dag. Frågan blir då om även vi som forskare är delaktiga i det biopolitiska avvisandet. Vad vi gör och inte gör som samhälle, där ju forskaren har en given röst och möjlighet att lyfta andra röster, har betydande konsekvenser såväl för samhället som sådant som för oss själva personligen. När vi underlåter att hörsamma det etiska kravet sätter det ett plågsamt spår i oss. Ett inhumant samhälle blir framför allt plågsamt för dem som ställs utanför det, men också för alla som på nära håll upplever och ser andra människors grundläggande behov, oavsett om det är i kyrkan, på boendet, i skolan eller i socialtjänsten.

Referenser

- Agamben, G. (2010) *Homo sacer: den suveräna makten och det nakna livet*. Göteborg: Daidalos.
- Ahmed, S. (2006) *Queer phenomenology: orientations, objects, others*. Durham: Durham university press.
- Andersson, G. & Swärd, H. (2008) Etiska reflektioner. I: A. Meeuwisse, H. Swärd, R. Eliasson-Lappalainen & K. Jacobsson (red.) *Forskningsmetodik för socialvetare* (s. 235–249). Stockholm: Natur & Kultur.
- Andersson, J., Helmersson, S., Högdin, S. & Ouis, P. (kommande) *Att möta sexuell utsatthet: professionella perspektiv i arbetet med unga nyanlända*. Lund: Studentlitteratur.
- Bauman, Z. (1996) *Postmodern etik*. Göteborg: Daidalos.
- Bergström-Wuolo, M., Dahlström, J., Hertting, K. & Kostenius, C. (2018) My heart has no hurt: the health of young immigrants. *International Journal of Migration, Health and Social Care*. doi: 10.1108/IJMHS-02-2018-0004
- Braun, V. & Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2): 77–101. doi: 10.1191/1478088706qp063oa
- Brülde, B. & Fors, F. (2015) Den svenska ensamheten: om hur olika former av ensamhet påverkar vårt välbefinnande. I: A. Bergström, B. Johansson, H. Oscarsson & M. Oskarson (red.) *Fragment* (s. 47–61). Göteborg: Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Brännström Öhman, A., Jönsson, M. & Svensson, I. (2011) *Att känna sig fram: känslor i humanistisk genusforskning*. Umeå: h:ström – Text & kultur.
- Clifford, J. & Marcus, G.E. (red.) (1986) *Writing culture: the poetics and politics of ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Ehn, B. & Klein, B. (1994) *Från erfarenhet till text: om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Stockholm: Carlssons.
- Eide, K. & Hjern, A. (2013) Unaccompanied refugee children: vulnerability and agency. *Acta Paediatrica*, 102(7): 666–668. doi: 10.1111/apa.12258

- Fors, F. & Brülde, B. (2011) Välbefinnande och livstillfredsställelse i dagens Sverige. I: S. Holmberg, L. Weibull & H. Oscarsson (red.) *Lycksalighetens ö* (s. 349–363). Göteborg: Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Hagström, A., Hollander, A-C. & Mittendorfer-Rutz, E. (2018) *Kartläggning av självskadebeteende, suicidförsök, suicid och annan dödlighet bland ensamkommande barn och unga*. Stockholm: Karolinska institutet.
- Herz, M. & Johansson, T. (2012) The experience of being stopped: young immigrants, social exclusion and strategies. *YOUNG*, 20(2): 157–176. doi: 10.1177/110330881202000203
- Herz, M. & Lalander, P. (2017) Being alone or becoming lonely? The complexity of portraying "unaccompanied children" as being alone in Sweden. *Journal of Youth Studies*, 20(8): 1062–1076. doi: 10.1080/13676261.2017.1306037
- Holt-Lunstad, J. (2018) The potential public health relevance of social isolation and loneliness: prevalence, epidemiology, and risk factors. *Public Policy & Aging Report*, 27(4): 127–130. doi: 10.1093/ppar/prx030
- Klöfvermark, J. & Manhica, H. (2019) Unga flyktingar i Sverige: psykisk ohälsa och missbruksproblem. I: M. Darvishpour & N. Månsson (red.) *Ensamkommandes upplevelser & professionellas erfarenheter: integration, inkludering och jämställdhet* (s. 43–58). Stockholm: Liber.
- Lalander, P. & Raoof, D. (2016) "Vi vet vad du behöver": konstruktion och motstånd av "ensamkommande" på HVB. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 23(3–4): 219–238.
- Langedal, S. Solheim & Bjørknes, R. (2020) Forsvarleg bruk av telefontolking i barnevernet? *Tidskriftet Norges Barnevern*, 97(1): 58–74. doi: 10.18261/ISSN.1891-1838-2020-01-05
- Liliequist, E. & Silow Kallenberg, K. (2022) Autoetnografi. I: K. Silow Kallenberg m.fl. *Etnologiskt fältarbete: nya fält och former* (s. 153–172). Lund: Studentlitteratur.
- Løgstrup, K.E. (1994/1956) *Det etiska kravet*. Göteborg: Daidalos.
- Salari, R., Malekian, C., Linck, L., Kristiansson, R. & Sarkadi, A. (2017) Screening for PTSD symptoms in unaccompanied refugee minors: a test of the CRIES-8 questionnaire in routine care. *Scandinavian Journal of Public Health*, 45(6): 605–611. doi: 10.1177/1403494817715516
- SCB (2016) Det stora antalet asylsökande under 2015 ökade inte flyktinginvandringen nämnvärt. [www.scb.se/hitta-statistik]
- Stretmo, L. & Melander, C. (2013) *Får jag vara med? Erfarenheter från ensamkommande barn och ungdomar i Göteborgsregionen och arbetet med denna grupp*. Göteborg: FoU i Väst.
- Tornstam, L. (1990) Dimensions of loneliness. *Aging: Clinical and Experimental Research*, 2(3): 259–265.
- UNHCR (2022) Global trends: forced displacement in 2021.
- Vallström, M. (2002) *Det autentiska Andra: om etnografi, etik och existens*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Vallström, M. (2006) *Det förflutnas närvaro: essäer om norrländska kulturarv, historieskrivning och de andras spår*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Vallström, M. & Vallström, M. (red.). (2017) *Ett låst land eller en öppen famn? Mottagande och integration av ensamkommande flyktingbarn i Nordanstig och Söderhamn*. Söderhamn: Hälsinglands utbildningsförbund.
- Vallström, M., Vallström, M., Helmersson, S. & Tillberg Matsson, K. (2018) *Från ensamkommande till ung vuxen i Söderhamn*. Söderhamn: Hälsinglands utbildningsförbund.
- Wernesjö, U. (2012) Unaccompanied asylum-seeking children: whose perspective? *Childhood*, (4): 495. doi: 10.1177/0907568211429625
- Wernesjö, U. (2014) *Conditional belonging: listening to unaccompanied young refugees' voices*. Diss. Uppsala universitet. [http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:689776/FULLTEXT01.pdf]

- Wernesjö, U. (2015) Landing in a rural village: home and belonging from the perspectives of unaccompanied young refugees. *Identities*, 22(4): 451–467.
- Vetenskapsrådet (2011) *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Wetherell, M. (2012) *Affect and emotion: a new social science understanding*. London: Sage.
- Zetterqvist Nelson, K. & Hagström, M. (2016) *Nyanlända barn och den svenska mottagningsstrukturen*. Rapport, Forte. [Tillgänglig på forte.se/publikation/nyanlanda-barn-och-den-svenska-mottagningsstrukturen/]
- Öhrn, E., Beach, D., Johansson, M., Rönnlund, M. & Rosvall, P-Å. (2023) Rural education and migration : a study of the 2015 reception of young refugees in Sweden. *Australian and International Journal of Rural Education*, 33(2): 1–15. doi: 10.47381/ajre.v33i2.417

Sofia Enell & Monika Allgurin

Villkorad normalitet

– berättelser om det (o)normala under och efter placering på särskilt ungdomshem

Conditioned normality - stories of (ab)normal life during and after secure care placements

Secure care for young people has an ambiguous mission. It is supposed to socially integrate troubled young people into society by excluding them from the same. As such, young people are supposed to be normalised by abnormal interventions. Young people in secure care also experience the placement as deviant. In this study, we depart from a relational understanding of normality and stories of apology, ‘sad tales’, to explore how young people understand and do normality during and after placement in secure.

This interview-based study builds on almost a decade-long engagement with 11 young people, following their lives after institutional placement. The analysis demonstrates three different ways of doing normality: 1) *integrating* the normalisation practices of the institution in their current life, 2) *distancing* and, if possible, hiding their experiences from others and, 3) *isolating* themselves from overly close relationships because of repeated betrayals from adults. Although different in character, these three ways are underpinned by a focus on self-reliance and independence, and an emergent need ‘to behave’.

This study is a reminder that institutional practices of normality create a feeling of being deviant many years after leaving the institution. Thus, the need for developing supporting structures and relations that acknowledge and address the young people’s experiences of abnormality and in such way enable them to feel respected, valued and cared for, is emphasised.

Keywords: normality, secure care, young people, young adults, sad tales, relational perspective, institutional practices, longitudinal qualitative research

Sofia Enell är docent i socialt arbete vid Institutionen för socialt arbete, Linnéuniversitetet.

Monika Allgurin är professor i socialt arbete vid Avdelningen för socialt arbete, Jönköping University.

Kontakt: sofia.enell@lnu.se

Inledning

Min framtid är att komma ut härifrån. [...] Jag ska här ifrån. Det är inte normalt.
(Aziza, 15 år)

Aziza placerades som fjortonåring på ett särskilt ungdomshem för att efter ett år flytta till ett för henne känt familjehem och börja på sin tidigare skola. Men trots vetenskapen om vart hon ska, vänder Aziza blicken bakåt när hon talar om sin framtid. Det är tydligt att Aziza inte ser ungdomshemmet som en normal del av livet. Men vad händer efter placering med synen på vad som är normalt eller inte? Vilken betydelse har erfarenheter av att ha levt "onormalt" för formlandet av livet efteråt? I den här artikeln utforskar vi hur 11 unga förstår tiden på särskilt ungdomshem över tid och skapar normalitet i relation till sina tidigare livserfarenheter. Studien bygger på intervjuer vid fyra tillfällen, från placering till åtta–nio år senare, vilket ger oss möjlighet att undersöka hur de unga talar om sina erfarenheter av institutionsvård och hur de skapar mening om sig själva och sina erfarenheter vid olika tidpunkter.

Ungdomshemmens normaliseringspraktik

De statligt drivna ungdomshemmen är socialtjänstens mest långtgående intervention och används för unga som anses utsätta sig själva för så stor fara att de behöver låsas in. Dessa ungdomshem har ett motsägelsefullt uppdrag genom att vara en plats för vård och behandling men också för disciplinering och kontroll (Levin, 1998; Vogel, 2020). Här placeras barn och unga som i olika tider kategoriserats som vanartiga, kriminella, antisociala, normbrytande och beteendestörda. Gemensamt för institutionsvården över tid är att den varit ämnad för de barn och unga som av samhället anses ha passerat en gräns för det "normala" och "acceptabla". Ungdomshemmen ska således rehabilitera de unga för att bli socialt inkluderade i samhällets normer genom att exkludera dem från detsamma (se Egelund & Jakobsen, 2011). Ungdomshemmen kan alltså förstås utöva en normaliseringspraktik samtidigt som de unga placeras i sammanhang som kraftigt avviker från deras jämnårigas.

Sedan början av 2000-talet har manualbaserade metoder som bygger på kognitiv beteendeterapi lyfts fram som effektiva för, vad som anses vara, beteendeproblematik (Andreassen, 2003). Metoder som bygger på att reglera ungas beteende har dock visat sig leda till att de unga uppvisar önskvärt beteende för att tillmötesgå kraven men utan bestående förändringar (Harder, 2018; Tompkins-Rosenblatt & VanderVen, 2005). Kvantitativa uppföljningsstudier av unga som placerats på särskilt ungdomshem har också visat att ungdomshemmens rehabilitering och normalisering inte lyckas särskilt väl (Vogel, 2012). För majoriteten är problematiken oförändrad och två tredjedelar har antingen återplacerats eller lagförts två år efter placering (ibid.).

Vogel (2020) visar därtill att institutionsplaceringen får (oavsiktliga) konsekvenser eftersom vårdformen pekar ut de placerade som annorlunda, vilket i sin tur gör det omöjligt för både personal och unga att se dem eller sig själva som "vanliga". Enligt Osvaldsson (2004) handlar görandet av normalitet för de placerade på institution om att skapa alternativa identiteter som bygger på föreställningar om icke-avvikande. Becevic (2015) menar dock att de institutionsplacerade ungas berättelser ska förstås i relation till ett "institutionaliserat nu" som kan förändras när de träder in i nya sammanhang (ibid., s. 272). Samtidigt vet vi inte hur de unga efter placering begripliggör sig själva som "(o)normala" och hur deras integrering i samhället sker.

Normalitet

I den här studien förstår vi normalitet som relationellt skapat och att det är genom relationer som samhälleliga maktstrukturer och normer om vad som är normalt eller inte formas och upprätthålls (Burkitt, 2016; Crossley, 2011). Tankar, känslor och handlingar som tillskrivs normalitet ses som inbäddade i sociala sammanhang och som mer eller mindre rådande i samhället. Becker (1963/1997) menar att normalitet skapas genom att definiera vad som förstås som avvikande och att vad som ses som avvikande varierar över tid och mellan sammanhang. Samtidigt präglas synen på det avvikande av rådande maktrelationer, det vill säga vilka grupper som har inflytande på den samhälleliga talordningen. Ett exempel på maktrelationers betydelse är hur synen på personer med funktionshinder förändrats över tid genom en kritisk diskussion om en normalitet som privilegierar vissa och marginaliserar andra (Coleman-Fountain, 2017). Denna förändring har bland annat möjliggjorts av en politisk förståelse av inklusion som inte bygger på likhet (ibid.). Maktrelationer har således betydelse för hur unga inkluderas i samhället efter institutionsplacering. Inkludering kan också försvåras av det stigma som följer med att betraktas som avvikande. Den kategoriserade behöver förhålla sig till avvikelsen och balansera den mot vad som betraktas som normalt. I förlängningen kan stigmat utmana självbilden och skapa en känsla av att vara moraliskt ovärdig (Goffman, 1963).

För att förstå hur de unga förhåller sig till kategoriseringen som avvikande har vi också inspirerats av Warren och Messingers (1988) analys av stigmatiserade grupper, såsom ex-patienter och ex-fångar, och deras "sorgliga berättelser" (*sad tales*). När individer uppfattar sig stigmatiserade förväntas de att inför andra förklara och ursäktas sig. Dessa berättelser får därför en viss form och handlar ofta om att förhålla sig till sitt "gamla jag" och presentera ett "nytt jag". Sådana berättelser är inte konstanta utan påverkas i form och innehåll över tid och utifrån sammanhang. Genom att undersöka de ungas "sorgliga berättelser" kan vi således få mer kunskap om ungdomshemmens normaliseringspraktiker och dess konsekvenser för de ungas skapande av normalitet.

Unga som lämnar samhällsvård

Vägen in i vuxenlivet är en särskilt sårbar tid för unga med placeringserfarenheter. Studier har återkommande pekat ut svårigheter gällande sysselsättning, utbildning och boende samt en ökad risk för brottslighet och psykisk ohälsa (Mendes & Snow, 2016; Stein, 2006, 2012; Vinnerljung & Sallnäs, 2008; Wade & Dixon, 2006). Svårigheterna kan förklaras av en svårare start i livet samt att vuxenblivandet sker vid ung ålder, utan förberedelser och stöd (Höjer & Sjöblom, 2011; Stein, 2012). Flera studier visar också på betydelsen av anpassade stödstrukturer för unga som lämnar samhällsvård (Boddy, Bakketeig, & Østergaard, 2020; Glynn, 2021). Likaså har relationer betydelse för dessa unga där relationen till biologiska föräldrar kan vara ansträngda och tärande samtidigt som de unga är beredda att gå långt för att upprätthålla en idealiserad familjebild (Enell & Wilińska, 2022; Østergaard, 2023). De unga ger ofta uttryck för en strävan efter oberoende. Å ena sidan är tillitsfulla relationer avgörande för att tvångsvårdade unga ska utveckla autonomi (Bramsen, Kuiper, Willemse, and Cardol (2019). Å andra sidan söker de unga oberoende och egenkontroll eftersom de bär på erfarenheter av att identitet och livssituation bestämts av andra (Spånberger Weitz, 2011; Vogel, 2018). De ungas strävan efter självförtroende och oberoende kan förstås som tveeggad – den gör dem självständiga men också sårbara eftersom de kan komma att välja bort stöd när livet blir svårt (ibid.).

I tidigare forskning saknas kvalitativa studier som följt upp unga som varit placerade på särskilt ungdomshem och hur de vid olika tidpunkter begripliggör denna erfarenhet. I den här studien följer vi unga personer över nästan tio år för att belysa deras förändring av normalitet. Vi sätter fokus både på de unga och deras erfarenheter och hur ungdomshemmets normaliseringspraktiker och samhälleliga normer påverkar dem under och efter tid i samhällsvård.

Metod och material

Artikeln bygger på material från upprepade intervjuer med unga som placerades på särskilt ungdomshem hösten 2010 och våren 2011. Förstaförfattaren följde inledningsvis 16 unga, 10 pojkar och 6 flickor som då var mellan 12 och 18 år, från placering på två olika ungdomshem till drygt två år efter. Sammanlagt intervjuades de unga vid tre tillfällen, den första på ungdomshemmet och de uppföljande ett och två år efter placering (Enell, 2015). I en uppföljningsstudie drygt åtta år efter placering (2018 och 2019) initierades en ny kontakt med de unga för en fjärde intervju.¹ Efter en utdragen process kunde 13 av de 16 unga nås. En valde att inte delta och en

¹ Uppföljningsstudien (*Att (åter)skapa familj: familjeskapande praktiker efter placering på särskilt ungdomshem*) finansierades av FORTE, dnr 2017-00261.

återkom inte trots upprepade försök. De 11 unga vuxna, 6 män och 5 kvinnor som samtyckte till att delta var i åldrarna 21–26 år. De hade erfarenhet av tre till över tio placeringar i olika vårdformer och var placerade i samhällsvård mellan 2 och 17 år.

Samtliga intervjuer har genomförts av förstaförfattaren och har, med samtycke från deltagarna, spelats in och transkriberats ordagrant. Studien har prövats och godkänts av en regional etikprövningsnämnd (dnr 2009/195-09, 2010/233-32, 2011/256-32 och 2018/273-31).

Utöver det första intervjutillfället har deltagarna fått välja plats för intervjun. De flesta valde en neutral intervjuplats, såsom konferensrum på närliggande hotell, men några valde deras hem. Intervjuerna inleddes alltid med att be dem berätta om deras nuvarande liv och, vid uppföljningarna, vad som hänt sedan sist. Därefter ställdes frågor om placeringen och om relationer i de ungas liv. Då flera unga talade om sina liv utifrån vad de såg som normalt och onormalt blev vi intresserade av att undersöka hur de talade om placeringserfarenheterna relaterat till "normalitet" som något relationellt.

I denna analys undersöker vi hur de unga förhåller sig till placeringen över tid, den de var tidigare (sitt gamla jag) och vilken betydelse placeringen har för den de ser sig som i dag (deras nya jag) (Warren & Messinger, 1988). Analysen av intervjuerna har en narrativ ansats där de ungas berättelser ses som ett sätt för dem att utifrån sina sammanhang förklara och, som tidigare placerade, ursäka sig (Warren & Messinger, 1988). Berättandet förstås som ett sätt att skapa mening om livet, vilket i sin tur bidrar till en förståelse för hur de relaterar till samhällliga normer för att begripliggöra sina erfarenheter och självidentiteter (se Squire, 2013). Genom analysprogrammet NVivo har utskriftarna lästs igenom och tematiserats med fokus på de ungas berättelser om tiden på ungdomshemmet och tiden efter. Analysen mynnade slutligen ut i tre förhållningssätt: *integrera*, *distansera* och *isolera*. Förhållningssätten är tre olika berättelser om att skapa normalitet. I de ungas berättande utesluter de inte varandra men de var mer dominerande i vissas och mindre i andras.

Resultatanalys

Ett övergripande mönster från de fyra intervjutillfällena är de ungas osäkra livssituationer (se också Enell, 2014, 2017). Vid det fjärde intervjutillfället bodde två hos förälder (varav en utifrån en akut bostadslöshet), en på folkhögskola och övriga i eget boende, ibland i andra hand eller som svartkontrakt. Av de i eget boende så levde fem tillsammans med en partner. Fyra hade egna barn varav två av dem bodde tillsammans med sitt/sina barn på heltid. En vanlig sysselsättning var att läsa in gymnasiet, någon arbetade medan tre saknade arbete eller studier. Ibland var arbetslösheten självvald för att ta en paus och hinna i kapp sig själv.

Integrera

Tiden på institution var enligt de unga inte en del av det "normala" livet och de gav uttryck för att det var stor skillnad mellan deras vanliga liv och livet på ungdomshemmet (se också Osvaldsson, 2004). Ett sätt för de unga vuxna att i efterhand hantera det onormala var att integrera institutionsplacering och dess praktiker i sina egna liv. I dessa fall skapas normalitet genom att acceptera sig själv och sina placeringserfarenheter.

En av de som strävade efter att integrera erfarenheten av institutionsplacering med livet efter var Alma. Ett år efter placeringen talade hon om hur svårt det var att få ihop institutionslivet med livet efteråt och vice versa. Samtidigt berättar Alma att det gått bra för henne.

Alma: [...] Och sedan så, precis innan sommaren, så blev jag helt fri nästan. Jag slapp LVU:et. Då blev jag överlycklig, visst jag fortsatte att sköta mig men då visste jag att jag kunde göra vad jag ville så.

Sofia: Det är ju en resa som du har gjort. Vad är det som har gjort att du har, kan du sätta ord på det, vad det är som har gjort att det har kunnat bli så här för dig?

Alma: Alltså det är ju det, jag kom ju dit helt förstörd och allting. Visste inte hur jag skulle göra kom jag till [ungdomshemmet], mätte dåligt och allt det där. Sedan så fick jag träffa helt nya personer som ville mig väl, fast jag ville ju inte förstå det först. Det vill ju ingen för jag var ju tvingad till att vara där. Men efter tiden så kom jag att snacka mer med kontaktpersonen och ja. (Intervju 2)

Almas tal om att hon har skött sig visar att hon tog egenansvar för, men också kände stolthet över, sitt liv. Det speglar en känsla av att hon hade gjort egna val vilket lett fram till hennes "nya jag" (jmf Warren & Messinger, 1988). På frågan om hur det blivit så här svarar hon att det handlar om att hon ändrade sig i hur hon uppfattade personalen på ungdomshemmet. Berättelsen innehåller ett "tidigare jag", som inte ville förstå eftersom hon blivit tvingad till att vara där, och ett "utvecklat jag", som insett att de ville henne väl. Ansvar för sina val ligger alltså fortfarande på Alma men det är genom de "helt nya personerna" som Alma förstår sin resa till den plats hon nu befinner sig på. Den mening som Alma, ett år efter placering, tillskriver tiden på ungdomshemmet framstår alltså vara att å ena sidan vara ansvarig för sina val och å andra sidan insikten om andras omsorg.

Vid den fjärde intervjun studerar Alma till undersköterska och nyligen har hennes pojkvän flyttat in hos henne och hennes snart tvååriga son. När Alma berättar hur hon skapat sitt nya liv, hur hon gjort sig fri från partnervåld och begränsat kontakten med sin mamma, säger hon:

Hela mitt liv har varit lite så där, lite utöver det normala. Det har aldrig varit någonting som har varit lugnt och stilla. Och nu kan jag tycka att jag kan bygga det själv, utifrån hur jag vill ha det. Och jag bygger mitt egna normala, mitt egna lugn. Och det är väl lite där jag är nu. (Intervju 4)

I Almas "egna normala" gör sig samtidigt placeringen påmind och till skillnad från känslan av att andra vill henne väl är det nu på ett förlamande sätt.

Alma: [...] ... när det har hänt för mycket traumatiska saker och sånt här så har jag hamnat i det än i dag, ett flertal gånger.

Sofia: Okej, vad händer då?

Alma: Jag tappar verklighetsuppfattningen, jag hallucinerar inte, hör inga röster eller något sånt, utan jag blir helt matt. Jag kan få för mig saker och bli lite paranoid. Hjärnan orkar liksom inte med mer, så ... Och sen så att jag kan sova i flera dygn. Och det har hänt några gånger, och det är jätteläskigt. Och jag har inte tagit upp problemet, och så här, men jag har lärt mig att hantera det själv, och så här [...] Och det är just på grund av den här chocken att bli inlåst. Så är det någonting som skrämmer mig, då vill jag fly. Och då hamnar den här ångestattacken på det högsta, att jag föreställer mig allting redan förberett. (Intervju 4)

I berättelsen om hur Alma "tappar verklighetsuppfattningen" delar hon hur hon på egen hand lärt sig hantera paniken av att bli inlåst. En del av det normala som hon byggt upp handlar om att leva med hotet om inlåsning och att tappa kontrollen. Det framstår som att hon fortfarande kämpar med att acceptera placeringen men accepterar att hon ensam behöver hantera erfarenheten för att skydda sig. Hennes tal om att livet aldrig varit "lugnt och stilla" förklaras också när hon delar berättelser om våld och död samt att hon efter placeringen aldrig kände sig välkommen i sin familj igen. Det finns alltså flera livshändelser som skulle kunna förklara oron hon bär på. Men för Alma är det chocken över att bli inlåst och de för henne okända men förberedda planerna som skapar panik och en vilja att fly. Så trots de år som passerat kastas hon tillbaka till kontrollförlusten vid placeringstillfället av händelser som i dag väcker rädsla.

En annan som anstränger sig för att göra placeringserfarenheter till en del av det nuvarande livet är Max. Max var 12 år när han placerades på ungdomshemmet och genom de fyra intervjuerna framhärdar han vikten av att göra sitt bästa och tänka positivt. Han berättar under den andra intervjun hur han genom institutionens manualbaserade metoder lärt sig hantera sin ilska men också att städa sitt rum, sköta sin hälsa, ha ett vårdat språk och vara schysst mot andra. På frågan varför han inte bor hemma svarar Max att "jag tror det är för att jag behöver lära mig dom här sakerna"

och fortsätter: "För att jag skulle få det bra hemma tror jag. Kanske. Vet inte." Mot slutet av intervju förklarar han vad det innebär att bo på institution.

Sofia: Hur gör man då för att klara av att vara på ett sådant här ställe?

Max: Man sköter sig.

Sofia: Och vad är det?

Max: Att försöka ha det så bra som möjligt, även fast man inte bor hemma.

(Intervju 2)

Svaren Max lämnar ställer livet på institution mot livet hemma där institutionslivet framställs som annorlunda och som gör livet svårare. Hans tal om "att sköta sig" knyter han till att tänka positivt. Den övergripande mening Max tycks skapa av placeringarna är att han är ansvarig för sitt beteende och för att livet hemma ska fungera igen.

Vid det fjärde intervjutillfället är Max en av dem som har eget boende och arbete. Han säger att han har nytta av det han lärde sig under placeringarna och att han ofta har kontakt med sin mamma som hjälper honom i vardagen. När han tänker tillbaka på institutionsvården säger han att det var svårt men att det blev bra till slut genom att han tänkte på sig själv och att han skulle klara det. En av de saker som Max kämpat med har varit känslan av att bli sviken av och att själv svika sin familj.

Max: [...] då känner man sig sviken med sin familj. Och så då i början så kände man också sig att man svikit familjen.

Sofia: Ja, det är dubbelt så?

Max: Ja, men sen så efteråt så kände man ändå att det var ändå bra. Jag har inte svikit dem. Jag tog bara en annan väg.

Sofia: Ja. Kan du känna att de har svikit dig?

Max: I början kände jag det, men jag vet det nu, att det var bara att jag tog en annan väg och lärde mig på ett annat sätt än vad de gjorde. Jag gick inte samma väg utan jag gick en hårdare väg. (Intervju 4)

Känslan av dubbla svek omformulerar Max till att han "tog en annan väg" och lärde sig på ett annat sätt. Hans tal förstärker en bild av att han ser tiden på institution och den han var då som avvikande. En annan viktig del i hans berättelse är hur han både gör sig själv ansvarig *och* distanserar sig från andra genom att säga att "jag tog inte samma väg utan jag gick en hårdare väg". På så sätt visar Max att han använder sina placeringar som en slags lärdom och resurs som möjliggör hans nuvarande sätt att hantera livet på. Max berättelser kan alltså ses som berättelser om "det nya jaget" som har lärt sig och förändrats från den han tidigare var. Samtidigt visar Max på det som

Warren and Messinger (1988) kallar "mot-svekberättelser". Dessa berättelser visar hur tidigare patienter/fångar vänder på berättelser om hur anhöriga svikit dem och i stället skapar berättelser om hur deras anhöriga gjorde vad som var bäst för dem. Sådana berättelser tenderar återfinnas när personerna har en positiv syn på relationen. Utöver de lärdomar Max tar med sig verkar han också uppfatta relationen till mamma som god och värd att skydda.

Att integrera institutionsplaceringen i livet efteråt kan handla om att leva med och hantera dess konsekvenser. Båda Almas och Max berättelser visar hur livet efter placering på olika sätt kan präglas av institutionsvårdserfarenheter. Å ena sidan använder de sina tidigare erfarenheter och upplevelser för att förstå sig själva och skapa sina egna liv. Å andra sidan visar deras berättelser att även om det finns en närvaro av familj ger de uttryck för att vara lämnade åt sig själva att hantera konsekvenserna av att ha setts som annorlunda och haft en annorlunda uppväxt.

Distansera

Placeringen på särskilt ungdomshem beskrivs av de unga som något av det svåraste de har varit med om. Både vid placeringstillfället och vid de uppföljande intervjuerna väcker denna erfarenhet starka känslor. Placeringen på ungdomshemmet blir i deras berättelser en del av det avvikande som drabbat dem och som påverkar hur de under och efter placeringen skapar normalitet.

När Rafaat under den andra intervjun tänker tillbaka berättar han om placeringen på det första ungdomshemmet. Enligt Rafaat var stället "mycket värre låst, låst, låst, låst". Han placerades därefter vid en avdelning som enligt honom "inte var så låst". Efter tiden på ungdomshemmet säger Rafaat att han fick hjälp på ett behandlingshem.

Sofia: Vad fick du för hjälp där då?

Rafaat: Dom hjälpte mig och så, så att jag skulle bli bättre. Att sköta mig. Jag hade redan skött mig och så, jag behövde gå i skolan och sånt. Innan jag kom till [ungdomshemmet] gick jag inte i skolan, jag bråkade med min mamma, och jag hotade någon. [paus] På riktigt, man får två timmar ute, man får gå ut med personal. Sedan får man fyra, fem och jag hade fem hela tiden. Men jag gick inte ens ut från mitt rum. (Intervju 2)

Rafaat begripliggör placeringarna med att han ska bli bättre och sköta sig samtidigt som han också säger att han redan visat att han kunde sköta sig. För även om han tidigare inte gick i skolan, bråkade och hotade så fick han högsta möjliga nivå av frihet på ungdomshemmet. I hans berättelse finns alltså förklaringar till att han behövde placeras – han hade inte skött sig – och ett avståndstagande från att vara en sådan som inte

sköter sig. Att vara en person som är placerad på låst ungdomshem verkar inte gå ihop med Rafaats egen självbild. Detta kan också förklara varför han valde att inte utnyttja "friheten", han satt kvar på sitt rum. Hans avståndstagande och självvalda rumsarrest kan ses som att han varken ville involvera sig i eller identifiera sig med det stigma han förknippar med placeringen.

Ett annat exempel på Rafaats distansering är när han vid fjärde intervjun uppmanas att dela något han förknippar med placeringen på ungdomshemmet. Han väljer då att spela upp låten *Firework* av Katy Perry, en låt som spelades på radion när han ensam på sitt rum firade in nyåret och tittade ut på fyrverkerierna. Han förklarar:

Jag kollade på fönstret, jag bara "shit, jag är inlåst på nyår". Så spelas den här sången upp. [...] Jag saknade min familj som fan då. Den sången ... jag vet inte, var sorglig. Jag kommer inte ens ihåg, jag har inte lyssnat på den. Men jag tänker på det ... (Intervju 4)

Låten påminner Rafaat om det ofattbara, att vara inlåst över nyår, och att inte få vara med sin familj. Att han inte har lyssnat på låten men tänker på det kan vara ett uttryck för de oförenliga känslor han har för placeringen – att den skapar starka minnen men är inget minne han väljer att ta fram. Det framstår som att Rafaats väg till det liv han lever i dag är att försöka glömma allt som hänt och börja om. Han har ändrat sitt liv, börjat träna och studera igen. Han säger att han aldrig har mått så bra som han gör nu, att han har vänner och god kontakt med sin familj. Men i sin strävan efter att skapa sig ett bättre liv vill Rafaat inte bara glömma det som varit, det är också något han försöker dölja för andra.

Fortfarande, jag har ... Jag vet inte om jag skäms. Jag har inte berättat till någon som jag känner att jag har varit på såna hem. (Intervju 4)

I stället för att berätta, döljer Rafaat sina placeringserfarenheter för sina vänner. Denna ovilja att dela sin erfarenhet kan handla om att han vill att andra ska se honom som en "vanlig kille" som levt ett "normalt liv". Rafaats berättelse kan på så sätt förstås handla om "det gamla jaget" som han lämnat bakom sig och inte vill bli påmind om (jmf Warren & Messinger, 1988).

Paulas berättelser lämnar också ett intryck av hur svårt det kan vara att föra samman erfarenheterna från placering till livet efter. Vid det tredje intervjutillfället, drygt två år efter placering, nämner hon inte utredningen hon var med om på ungdomshemmet. På intervjuarens fråga om hon tänker på utredningen svarar hon:

Paula: Det är verkligen inget som jag har brytt mig om. Jag hade alla dessa papper hemma så jag frågade mamma vad ska jag göra med dom, jag vill inte ha kvar dom. Och mamma har alltid varit sån att jo, dina utredningar ska finnas och dina rättegångar. Men jag vill inte se dom. Sedan så sa hon, ”nej, vad fan ska vi med dom till?”. Jag har inte kollat tillbaka i dom och sett vad de skrivit så jag bara slängde dom. Jag vill inte veta vad de skrev om mig. (Intervju 3)

Paula vill inte veta av sina papper. Det är som att allt som är skrivet om henne river upp ett infekterat sår. Hennes känslighet för vad som är skrivet om henne återkommer också under den fjärde intervjun, sex år efter den sista placeringen. Här berättar Paula om sina psykiska besvär och självmordstankar, något hon valt att prata med en präst om eftersom han inte har dokumentationsskyldighet eller kan berätta för andra.

Paula: [...] Jag har levt i många år med psykisk ohälsa, har jag gjort. Och läkare har velat medicinera mig och jag vägrar. [...] Men jag går till en präst och pratar med han regelbundet, med tanke på att jag inte riktigt litat på myndigheter. Mycket myndigheter antecknar ju allting, och det står i ens papper för evigt. Och det är som när jag går till sjukhuset och det är någonting, då drar de fortfarande upp mina drogbesvär som jag hade när jag var 14 år, att ”det står faktiskt här att när du var 14 år så åkte du in för det här, och när du var 18 så åkte du in för det här”. Och jag bara ”ja, men jag är 25 nu”. Det är liksom [skratt] ...

Sofia: Mm, det förföljer dig?

Paula: Ja, därför går jag till en präst som har ... Ja, han har ju tystnadsplikt i domstol. (Intervju 4)

För Paula innebär besök hos den offentliga vården en risk för att bli konfronterad med och bedömd utifrån sitt tidigare liv. Det är som att dokumentationen låser fast Paula vid en avvikaridentitet hon inte vill ses utifrån. Paulas val att i stället prata med en präst blir hennes sätt att få hjälp och samtidigt behålla kontrollen över sin livsberättelse och identitet.

Rafaats och Paulas berättelser visar hur de ser institutionsplaceringen och den de blev som något annorlunda och hanterar detta genom att göra sig av med det som påminner. Till skillnad från berättelser om att skapa normalitet genom integrering framstår det här sättet att skapa normalitet att handla om distansering och, i de fall det går, att hemlighålla sina erfarenheter av institutionsvård för andra. Berättelser om det ”nya jaget” handlar således framförallt om att gömma och glömma det ”gamla jaget” (jmf Warren & Messinger, 1988). Medan Warren och Messinger menar att ex-patienter och ex-fångar kan begripliggöra sina erfarenheter genom att framställa att de alltid varit sådana, kan vi snarare förstå Rafaats och Paulas berättelser som att den

de en gång var är skild från den de är i dag. Samtidigt som de förstår placeringarna som en normalitetsbrytare som inte går att foga samman med livet efter, så präglas ändå deras liv av placeringserfarenheterna eftersom de har uppfattat sig tvungna att ändra sina vanor, tankar och livsprioriteringar.

Isolera

De ungas berättelser vittnar ofta om hur de är lämnade till att själva ta sig an (vuxen) livets förändringar och utmaningar. Deras berättelser kan ses som berättelser om det starka "jag"-et som försöker klara allt själv. Men deras berättelser bottnar ofta i erfarenheter av svek och besvikelser. Ett sätt att hantera dessa erfarenheter är att isolera sig från relationer som kan göra dem illa.

Vid den första intervjun med fjortonåriga Patrik berättar han om sitt beslut att sköta sig och sluta tjafsa med vuxna. På så sätt hoppas han inte behöva flytta lika ofta. Drömmen han bär på är att, efter flera år och över tio placeringar, en dag få flytta hem och bo med sin familj.

Sofia: När du tänker att du tror att det kommer att gå bra för dig, vad är det du ser framför dig då?

Patrik: Jag hoppas ju att jag kommer kunna flytta hem. Att jag ska kunna flytta hem en stund innan jag flyttar hemifrån, jag vill ju ha tid med min familj och så. Och liksom bygga upp relationerna igen. Jag hoppas på att kunna få bo hemma en dag. (Intervju 1)

Patriks önskan om att få flytta hem blir inte verklighet förrän han själv blivit vuxen och inte har någon annanstans att ta vägen. När han vid fjärde intervjun beskriver sitt nuvarande liv använder han ord som "upp och ner" och "stabilt". Ordvalen signalerar en strävan efter trygghet och lugn, något Patrik säger sig ha saknat under sin uppväxt.

Sofia: [...] min övergripande fråga är ju liksom så här vad du tänker att det har haft för betydelse att du inte ... att så stor del av din tid blev i andra boenden. Vad har det betytt för din relation till familj?

Patrik: Alltså, jag är jätteglad för den jag är i dag. Jättetråkigt att jag inte har haft någon ungdom liksom, för det har jag verkligen inte haft. Alltså ingen ... inte en ... ja, men vad säger man? Normal, alltså förstår du? [...] Den har inte varit alls normal på något sätt och vis. [...] Jag har väl inte haft någon riktigt så här trygghet heller, det har ju alltid varit spänt eftersom jag har ... alltså jag vet inte, den här tryggheten i mamma, pappa, alltså så. Jag vet inte, det är skitsvårt att förklara eftersom jag vet faktiskt inte hur det känns, men ... [...] Och då har man liksom inte vågat knyta

några kontakter med där man bor heller för att man vet att om ett halvår så bor inte jag här längre. [...] Alltså än i dag så tänker jag väldigt många steg innan jag släpper in någon så. (Intervju 4)

Patrik, med sina erfarenheter av upprepade omplaceringar, ställer sig tveksam till nya relationer eller att låta någon annan komma nära. Patriks beslutsamhet i att välja bort relationer framstår som att handla om att skydda sig själv och möjliggöra ett eget liv. Beslutet är för honom en konsekvens av hans livserfarenheter som gång på gång skapat en känsla av att andra inte är att lita på. Svek från professionella är en del av hans samlade livserfarenheter men inte de enda.

För Maria är berättelser om att försöka, önska och sluta hoppas på relationer framträdande. Sedan tidiga år har Maria otaliga gånger placerats i olika vårdformer för att sedan flytta hem igen. När hon vid den andra intervjun försöker berätta om placeringar hon varit i, vad hon varit med om i dessa och i sin familj lämnar hon följande berättelse.

Sofia: Du har väldigt mycket erfarenheter. Det är väldigt speciellt.

Maria: Ja, verkligen, jag har tänkt på det nu när jag har blivit äldre, när jag var yngre tänkte jag bara att det kanske är så här det ska va. Men nu när jag har blivit äldre, jag har fyllt arton år, så när jag har tänkt efter hur mitt liv har varit så är det så mycket typ. Min mamma och jag är likadana, vi kan gå hur högt upp som helst, men ingen ska behöva behandlas fel, och det är därför som vi har fått så mycket emot oss för att vi har varit dom som krigat, som har varit i kontakt med styrelsen och allt möjligt. (Intervju 2)

Maria beskriver hur hon förstått att hennes liv inte varit "normalt". Det framstår som ett krig av Maria och hennes mamma mot resten av världen. Detta krig har fortsatt för Maria i vuxen ålder men på ett annat sätt. I dag för hon kampen själv. När hon vid fjärde intervjun ska berätta om sitt nuvarande liv talar hon om problem med sitt mående och att hon återkommande behöver kontakta psykiatrin.

Sofia: Men det går i perioder, att du mår dåligt?

Maria: Det går i perioder, men jag vet att det handlar om mitt förflutna. Det vet jag. Alltså det är det. Sen vet jag inte om det är hat mot mamma, mot bröder, pappa, sta... Det är allt i ett. Jag har så mycket ilska mot det svenska samhället. Alltså det kommer jag ha hela mitt liv, för när man växer upp så tror man [...] Att man lär sig när man är liten att vuxna kan man lita på, vuxna kommer lyssna och vuxna är så, vuxna ... och sen så bara är det helt tvärtemot. [...] men jag kan må jättejättedåligt vissa perioder. Alltså går in i så här mörka perioder där jag inte vill leva

men jag skulle aldrig skada mig själv som jag gjorde när jag var yngre. Men det kan komma då och då, och ibland räcker det med att det är en liten sak som väcker det.
(Intervju 4)

Liksom Patrik har Maria tappat tilltron till vuxna men här handlar det också om hat och ilska mot både sin familj och samhället i stort. Maria säger lite senare i intervjun att hon inte längre lägger vikt vid relationer, att hon försöker omge sig av snälla personer men att den viktigaste är hon själv: "Så att det viktigaste för mig är faktiskt mig själv". Samtidigt som Marias berättelse vittnar om smärtsamma upplevelser som satt djupa spår i hennes mående framträder också en styrka och stolthet – hon berättar: "Jag har min lägenhet, jag har ett jobb. Jag har ingenting med socialtjänsten att göra, Polisen. Jag är drogfri, jag har inga problem." Hon klarar också de mörka perioderna i sitt liv utan att skada sig.

När Maria talar sitter hon bredvid en stor mapp med flera fack. I de olika facken har hon sparat utredningstexter, brev, dagböcker och teckningar från tiden på ungdomshemmet. Hon bläddrar och läser i brev från tidigare jourhem, vykort från mormor, kvittenser på veckopeng och en lista över vilka hon under placeringen på ungdomshemmet fick ta emot brev ifrån. På listan finns inte Marias mamma med och Maria börjar gråta.

Sofia: Ja, vad växer det för tankar hos dig när du ser det här? När du tittar på ...

Maria: Det känns inte som jag faktiskt. Det känns inte ... [...] Ja, det känns som ... jag vet inte. Det känns som att det är så ... Jag tror att jag har förträngt det 100 procent, för att jag märker annars ... Nu när jag tänker ... berättar det med telefonsamtal, att jag fick tårar i ögonen. Jag får ... alltså jag är så här gråtig hela tiden, men det är inte för att jag är ledsen. Det är att jag har stolt över mig själv att jag har sparat det. (Intervju 4)

Maria är inte ensam om att ha svårt att få ihop sitt liv på ungdomshemmet med den hon är i dag. Det som utmärker hennes berättelse är hur hon både förtränger och bevarar minnet av tiden. Det är som att hon kapslat in tiden på ungdomshemmet och lagt det utanför sig själv. På så sätt blir det något hon kan ta fram och betrakta. Känsloerna som minnena väcker handlar inte om vad som hände då, de verkar snarare handla om att hon lyckas behålla minnessakerna utan att ge dem makt över den hon är i dag.

När Patrik och Maria försöker beskriva vilka de är i dag finner de förklaringar i det som varit – deras avvikande uppväxt. På ett sätt så liknar det de delar berättelser om ett utvecklat och bättre jag (jmf Warren & Messinger, 1988) men deras lärdomar är inte av godo. Livserfarenheterna har snarare skadat dem och gjort att de i dag bär på

en sorg över hur livet blev. Samtidigt framstår inte placeringen på ungdomshemmet ha haft en avgörande betydelse för dem, den fungerar snarare som ett exempel på deras samlade livserfarenheter. Sveken från vuxenvärlden och inte minst från dem som stått dem allra närmast är också skälen till att de båda väljer bort relationer som kan skada dem. Med en förståelse av att normalitet skapas i relation till andra och att det är genom andra som vi lär oss hur världen fungerar och vilka vi är (se t ex Burkitt, 2016) kan Patriks och Marias meningsskapande ses skapat av brustna relationer och ständiga besvikelser. Betydelsen av att vi människor är fundamentalt relationella blir som tydligast när de relationer som förväntas bära och finnas där saknas.

Diskussion

De berättelser som de unga delat med sig av lämnar ett intryck av sårbara och utsatta liv. Men de innehåller också de ungas kreativitet och viljestyrka där de på olika vis hanterar och kämpar med det som varit och det som är. Berättelserna visar att de unga inte är några passiva offer för omständigheter, snarare försöker de, utifrån sina givna förutsättningar, att överleva och skapa sig ett eget liv.

Det som framträder allra tydligast i deras berättelser, oavsett deras olika göranden av normalitet, är deras starka strävan efter det de uppfattar som "normalt". Den normalitet de strävar efter tycks bestämmas av deras erfarenhet av att ha betraktats som avvikande. De talar inte om några risktaganden eller utforskanden av det som gränsar till det icke-accepterade. Azizas inledande ord om att lämna ungdomshemmet eftersom det inte är normalt framstår således vara en fortsatt strävan för dem. Liksom Becker (1963/1997) menar, att normalitet skapas genom att definiera det avvikande, kan vi se hur de ungas skapande av normalitet är villkorat av att ha blivit sedda som avvikande. Institutionsvården ses som en motpol till "det normala". För några handlar deras skapande av normalitet om att kämpa med att få ihop det som varit och den de var då med det som är och den de är nu. Men även för de som vill glömma och gör allt för att dölja sina erfarenheter jagar avvikaridentiteten, vilket påverkar deras livsval med ett starkt fokus på att bygga normalitet utifrån samhällets normer. Relaterat till samhälleliga maktrelationer kan vi också konstatera att deras skapande av normalitet görs av ett "jag" och inte med ett "vi" (se också Coleman-Fountain, 2017). Detta indikerar att de unga saknar inflytande över den samhälleliga talordningen och att samhälleliga normer av normalitet inte inbegriper erfarenheter av samhällsvård.

Analysen förstärker också det som tidigare studier visat, att samhällsvårdade unga förlitar sig på sig själva och strävar efter att på egen hand bemästra livet (se Spånberger Weitz, 2011; Vogel, 2018). Ett bidrag från den här studien är att de starka jagberättelserna med deras strävan efter att göra sig oberoende av andra kvarstår. Riskerna som tidigare studier har diskuterat med de ungas strävan efter självständig-

het, som att välja bort stöd från andra, kan vi alltså se bli verklighet. För att undvika ytterligare fastlåsning i en identitet som avvikande undviker de myndigheter som dokumenterar deras liv, och för att inte utsättas för besvikelser avstår de nära relationer. I vissa fall har de sökt vård inom psykiatri men sällan hos socialtjänsten. Kanske framstår socialtjänsten vara särskilt förknippad med risken att på nytt tappa kontrollen över livet och, som Alma sa, upptäcka att livet har förberetts och bestämts av andra. Denna kontrollförlust framstår tillsammans med erfarenheter av det onormala att vara starka drivkrafter för en självtillit och ett oberoende.

Vår analys visar också att konsekvensen av samhällsvårdens normaliseringspraktiker framstår handla om att, utåt sett, anpassa sig efter samhälleliga normer. De ungas återkommande tal om att "sköta sig" visar både på ett starkt fokus på deras beteende och att kraven på dem kommer utifrån. Det är andras bedömningar av dem som avgör om de lyckats sköta sig. Ett sätt att förstå de ungas tal om att sköta sig är utifrån ungdomshemmets inriktning på beteendekorrigerande. Fokus på de unga som bärare av problembeteende kan förstås tala om för dem att deras sätt att vara och agera är avvikande. Framför allt kan budskapet förstås som att de är ansvariga. Budskapet till de unga blir således att de görs ansvariga för att skapa normalitet. Vår analys indikerar alltså att de beteendearterade metoderna inte enbart leder till yttlig anpassning under placeringstiden utan får mer långtgående konsekvenser. För en del av dem, som Max, uppfattas behandlingsmetoderna också ha varit till hjälp i att hantera utmaningar och svårigheter i livet efter placering.

Samhällsvårdens normaliseringspraktiker framstår som att de lämnar en del av de unga utan en känsla av värde och omsorg från andra. Glynn (2021) belyser vikten av att unga som lämnar samhällsvården känner sig älskade och respekterade samt att de uppfattar solidaritet och respekt från det omgivande samhället. Liksom Glynn studie stärker vår resultatanalys betydelsen av ett relationsbaserat arbete. Med detta avser vi de relationer som skapas under och efter placering med såväl andra placerade, vänner och föräldrar som med professionella. Att dessa relationer bygger på respekt och omsorg om de unga kan bidra till att deras självtillit och strävan efter autonomi sker med visshet om att när de själva inte orkar eller kan finns andra där för dem. En annan viktig relation är den från och till det omgivande samhället. Vad som genom maktrelationer i samhället betraktas som avvikande kan antingen förstärkas eller nyanseras genom anpassat stödsystem för unga som lämnar samhällsvård. I Sverige har det länge saknats utvecklad eftervård och den här studien är inte den första att påpeka behovet av ett sådant (se även Storø, Sjöblom, & Höjer, 2019). Bidraget från den här studien är att en sådan eftervård behöver erkänna, förstå och adressera de ungas erfarenheter av att ses som och se sig själva och sin uppväxt som avvikande samt att samhällsvården *i sig* bidragit till dessa erfarenheter. Eftervården behöver således bygga på en förståelse av samhällsvårdens konsekvenser och villkorande av nor-

malitet för de unga och deras behov av egenkontroll och självbestämmande samtidigt som den säkerställer deras rätt till ovillkorat stöd, respektfull vård, tryggt boende och vägledning i sysselsättning. Det behöver således vara ett flexibelt erbjudande som syftar till att skapa en känsla av värdighet och samhällstillhörighet.

Referenser

- Andreassen, T. (2003). *Institutionsbehandling av ungdomar: vad säger forskningen?* Stockholm: Gothia/Centrum för utvärdering av socialt arbete/Statens institutionsstyrelse.
- Becevic, Z. (2015). *Utsatthetens röster*. Stockholm: Boréa.
- Becker, H. S. (1963/1997). *Outsiders: studies in sociology of deviance*. New York: Free Press.
- Boddy, J., Bakketeig, E., & Østergaard, J. (2020). Navigating precarious times? The experience of young adults who have been in care in Norway, Denmark and England. *Journal of Youth Studies*, 23(3), 291-306. doi:10.1080/13676261.2019.1599102
- Bramsen, I., Kuiper, C., Willemse, K., & Cardol, M. (2019). My Path Towards Living on My Own: Voices of Youth Leaving Dutch Secure Residential Care. *Child & adolescent social work journal*, 36(4), 365-380. doi:10.1007/s10560-018-0564-2
- Burkitt, I. (2016). Relational agency: Relational sociology, agency and interaction. *European Journal of Social Theory*, 19(3), 322-339. doi:10.1177/1368431015591426
- Coleman-Fountain, E. (2017). Youthful Stories of Normality and Difference. *Sociology (Oxford)*, 51(4), 766-782. doi:10.1177/0038038515618602
- Crossley, N. (2011). *Towards relational sociology*. Abingdon: Routledge.
- Egelund, T., & Jakobsen, T. B. (2011). Inledning. In T. Egelund & T. B. Jakobsen (Eds.), *Døgninstitutionen. Motsætninger og strategier når børn og unge anbringes*. København: Hans Rietzels Forlag.
- Enell, S. (2014). Banor i samhällsvården - en tvåårsstudie om unga som utreds på SiS-institution. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 21(2), 138-159.
- Enell, S. (2015). *Transit i samhällsvården: när unga utreds på särskilda ungdomshem [Transit in out-of-home care: Assessments of young people in secure accommodations]*. Diss. Linnéuniversitetet, Växjö.
- Enell, S. (2017). I Got to Know Myself Better, My Failings and Faults: Young People's Understandings of being Assessed in Secure Accommodation. *YOUNG*, 25(2), 124-140. doi:10.1177/1103308816638978
- Enell, S., & Wilińska, M. (2022). "My Whole Family Is Not Really My Family"—Secure Care Shadows on Family and Family Practices Among Young Adults and Their Family Members. *Journal of Family Issues*, 43(8), 2210-2233. doi:10.1177/0192513X2111030026
- Glynn, N. (2021). Understanding care leavers as youth in society: A theoretical framework for studying the transition out of care. *Children and Youth Services Review*, 121, 105829. doi:10.1016/j.childyouth.2020.105829
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled identity*. New York: Simon & Schuster, Inc.
- Harder, A. T. (2018). Residential Care and Cure: Achieving Enduring Behavior Change with Youth by Using a Self-determination, Common Factors and Motivational Interviewing Approach. *Residential treatment for children & youth*, 35(4), 317-335. doi:10.1080/0886571X.2018.1460006
- Höjer, I., & Sjöblom, Y. (2011). Procedures when young people leave care — Views of 111 Swedish

- social services managers. *Children and Youth Services Review*, 33(12), 2452-2460. doi:10.1016/j.childyouth.2011.08.023
- Levin, C. (1998). *Uppfostringsanstalten: om tvång i föräldrars ställe*. Lund: Arkiv.
- Mendes, P., & Snow, P. C. (Eds.). (2016). *Young people transitioning from out-of-home care: International research, policy and practice*. London: Palgrave Macmillan.
- Osvaldsson, K. (2004). 'I don't have no damn cultures': doing 'normality' in a 'deviant' setting. *Qualitative research in psychology*, 1(3), 239-264. doi:10.1191/1478088704qp016oa
- Spånberger Weitz, Y. (2011). *Ungas erfarenheter av skola, samhällsvård och vuxenblivande*: Stockholms universitet.
- Squire, C. (2013). From Experience-Centred to Socioculturally-Oriented Approaches to Narrative. In M. Andrews, C. Squire, & M. Tamboukou (Eds.), *Doing Narrative Research* (2:nd ed.). Los Angeles, California: SAGE Publications, Ltd.
- Stein, M. (2006). Research review: Young people leaving care. *Child and Family Social Work*, 11(3), 273-279.
- Stein, M. (2012). *Young People Leaving Care: Supporting Pathways to Adulthood*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Storø, J., Sjöblom, Y., & Höjer, I. (2019). A comparison of state support for young people leaving care in Norway and Sweden: Differences within comparable welfare systems. *Child & Family Social Work*, 24(3), 393-399. doi:10.1111/cfs.12471
- Tompkins-Rosenblatt, P., & VanderVen, K. (2005). Perspectives on Point and Level Systems in Residential Care: A Responsive Dialogue. *Residential treatment for children & youth*, 22(3), 1-18. doi:10.1300/J007v22n03_01
- Vinnerljung, B., & Sallnäs, M. (2008). Into adulthood: a follow-up study of 718 young people who were placed in out-of-home care during their teens. *Child & Family Social Work*, 13(2), 144-155.
- Vogel, M. A. (2012). *Särskilda ungdomshem och vårdkedjor Om ungdomar, kön, klass och etnicitet*. Stockholms universitet.
- Vogel, M. A. (2018). An Endeavour for Autonomy: How Girls Understand Their Lived Experiences of Being Referred to Secure Care. *YOUNG*, 26(1), 70-85. doi:10.1177/1103308817705258
- Vogel, M. A. (2020). *Disciplinering, femininitet och tvångsvård – Tjejers vardag vid särskilda ungdomshem*. Lund: Studentlitteratur.
- Wade, J., & Dixon, J. (2006). Making a home, finding a job: investigating early housing and employment outcomes for young people leaving care. *Child & Family Social Work*, 11(3), 199-208. doi:10.1111/j.1365-2206.2006.00428.x
- Warren, C. A. B., & Messinger, S. L. (1988). SAD TALES IN INSTITUTIONS: A Study in the Microsociology of Knowledge. *Journal of Contemporary Ethnography*, 17(2), 164-182. doi:10.1177/089124188017002002
- Østergaard, J. (2023). Misfitting Feelings: Young Care Leavers' Emotional Work During the Transition to Adulthood. *Child care in practice*, 1-19. doi:10.1080/13575279.2023.2167809

Harald Liebenstein Gegner & Verner Denvall

Utvecklingsarbete som styrteknik

– en analys av hur utvecklingsledare erfar makt i de regionala stöd- och samverkansstrukturerna

Development work as governance technique - an analysis of how development leaders experience power in Swedish regional support and cooperation structures.

In this article, we study the experiences of power carried out by regional development leaders in Swedish regional support and cooperation structures (RSS) within the state's governance of social services. The article answers two questions regarding: 1) the development leaders' experiences of power in vertical and horizontal control rationalities in governmental knowledge management, and 2) the significance these experiences have for their understanding and comprehension of governance. The context is the national strategy on the knowledge management of social services. Knowledge management is exercised through interaction between the state, regional structures, government agencies, and RSS, implemented as a partnership.

Our analysis is based on a series of recurring group interviews carried out as research circles with six regional development leaders. The analysis model in the article is primarily based on concepts such as control rationality, social technologies, and the relational exercise of power as a manifestation of normative power through subtle forms of control.

The analysis reveals that the development leaders' diverse experiences with power are shaped by the underlying governance rationalities in their operating context. In horizontal governance, they describe feeling a sense of participation and autonomy. In contrast, their experience of vertical governance is characterised by a feeling that someone else is in control. Their understanding of how power is constructed influences how they perform governance. They define governance as development, meaning a governance technique that allows for action and a sense of participation. We argue that development work should be considered a subtle social technology based on relational power, which organisations and professionals should recognise and put into concrete action.

Keywords: State governance, governance technique, power, development work, social services.

Harald Liebenstein Gegner är fil.dr i socialt arbete och forsknings- och utvecklingsledare i Lunds kommun.

Verner Denvall är professor i socialt arbete vid Socialhögskolan, Lunds universitet.

Kontakt: harald.liebensteingegner@lund.se

Inledning

Staten och dess institutioner behöver verktyg för att omsätta politiska ideal och mål till handling. "Styrning" är ett ofta använt övergripande begrepp som försöker fånga hur detta sker. Marknadsstyrning, hierarkisk styrning och demokratisk styrning har föreslagits som tre grundläggande idealmodeller för styrning på olika institutionella arenor (Pettersson, 1987a, s. 107). De kan beskrivas som tre regulativa tekniker med sina respektive styrmedel, det vill säga konkurrens, byråkrati och gemenskap. Sociologen Amitai Etzioni problematiserade och klassificerade dem för sextio år sedan som *coercive* (tvingande) *power*, *remunerative* (belönande) *power* och *normative* (övertalning) *power* (1975, s. 21, första upplagan 1961). Statsvetaren Evert Vedung har sedan anpassat dem till en svensk offentlig kontext som *käppar* (regleringar), *morötter* (pengar) och *predikan* (information) (1998; 2009). Statens förmåga att styra utvecklas och styrningen kan förmodas ske utifrån nya och flera olika principer. Med den här artikeln vill vi bidra med en kritisk analys av hur denna styrning kan uppfattas av aktörer i det sociala arbetets fält som är involverade i statlig styrning.

I likhet med Etzioni och Vedung utgår även vi från att statens förmåga att styra är ett utslag av "makt" och maktutövande. Makt utgör ett av samhällsvetenskapens mest omstridda och kontroversiella begrepp med en mängd uttolkare. Begreppet har dessutom analyserats i såväl forskningsrapporter som i en femårig svensk maktutredning (SOU 1990:44). När vi tänker kring och förstår styrning ingår både uttalade och outtalade antaganden om makt, hur den konstrueras och erfars av aktörer i sammanhang av styrning (Galbraith, 1983; Rose, 1999). Utifrån ett suveränt maktbegrepp, där makt opererar längs en vertikal linje, innehar aktörer högre upp i hierarkin egenskaper som gör det möjligt att utöva makt över andra. Med ett relationellt maktbegrepp däremot, "görs" maktutövningen i horisontella interaktioner mellan styrande och styrda, inte sällan som dubbelriktad dynamik (se Pettersson, 1987b). Medan den suveräna maktutövningen framstår som synlig och tämligen uppenbar, ter sig den relationella snarare som subtil och otydlig och är närmast hemmahörande i Etzionis begrepp *normative power*. Vi intresserar oss särskilt för hur denna form av makt konstrueras i ett relationellt samspel, liksom hur synlig och subtil maktutövning korreponderar med varandra och erfars av berörda aktörer.

De modeller som förekommer för styrning av organisationer och verksamheter utgår från skilda antaganden om makt, i denna artikel benämnda "styrationaliteter". Exempel från offentlig sektor är *old public administration* (OPA), *new public management* (NPM) och *new public governance* (NPG). I NPG antas tillit, samproduktion och delat ansvar vara viktiga inslag (Møller Mortensen m.fl., 2021). OPA bygger i stället på en byråkratisk logik med hierarkisk styrning som grundläggande princip. NPM har sin utgångspunkt i en marknadslogik där kundens önskemål står i centrum. Även denna styrform är i huvudsak vertikal och kännetecknas av målfokus, konkur-

rens och anpassning till kundens behov. I såväl OPA som i NPM är makten därmed *suverän*, tydlig och synlig. Den utövas genom uttalade mandat, regleringar och strukturer som organiserar beslutsfattandet. I NPG sker styrningen ofta i nätverk genom samverkan och samarbete mellan olika aktörer. Styrformen är horisontell och bygger idealt på dialog, interaktion, förhandling och tillit i genomförandet av gemensamt formulerade mål (Bringselius, 2017; 2021; Møller Mortensen m.fl., 2021). Jämfört med OPA och NPM är makten i NPG av mer tydligt *relationell* karaktär, vilket innebär att den samtidigt är mer osynlig och diffus och dess aktörer saknar tydliga mandat och robusta strukturer att förhålla sig till. I praktiken är de två formerna sammanflätade och används parallellt i en mängd kombinationer, något som skapar oklarhet kring maktens former och intentioner (Ehn & Sundström, 2020; Meuleman, 2013; Montin & Hedlund, 2009; Schubert, 2018). Men det är inget nytt. Redan för över trettio år sedan beskrev Stewart Clegg makt i styrning som cirkulär och hur den ingår i nätverk och i relationer (1989, s. 187 ff.). När makt förstås på detta sätt är den inte bara något som går att urskilja, utan snarare inslag i de processer och kretsar (eng. *circuits*) som omger oss. I det avseendet är makt inte något som existerar oberoende av sammanhang, utan skapas i ett relationellt samspel utifrån de styrrationaliteter som omger styrningens kontext. Ett sätt att utveckla vår förståelse för statlig styrning är genom att undersöka hur berörda aktörer beskriver makt som de både är föremål för och själva utövar inom ramen för sitt styrruppdrag.

I den här artikeln gör vi detta genom att undersöka statens styrning av socialtjänsten genom en grupp yrkesutövare inom socialtjänstens barnavård – regionala utvecklingsledare. Det empiriska materialet består av en serie kombinerade fokusgruppsintervjuer och forskningscirklar med sex regionala utvecklingsledare. Två frågeställningar har väglett studien. För det första: vilken erfarenhet har utvecklingsledare av maktutövande i vertikala och horisontella styrrationaliteter i en regional styrmiljö? För det andra: vilken betydelse får det för hur styrning kan förstås och begripliggöras? Analytiskt använder vi oss framför allt av Nikolas Roses (1995; 1999) tolkning av Michel Foucaults maktanalys och av Amitai Etzionis (1975) problematisering av maktens subtila former. Vi uppehåller oss särskilt vid maktutövande i de olika styrrationaliteter som utvecklingsledare behöver navigera mellan och hur detta upplevs.

Studiens övergripande kontext är den nationella strategin om kunskapsstyrning av offentlig hälso- och sjukvård och socialtjänst (Regeringskansliet, 2014; SFS 2015:155). Denna statliga kunskapsstyrning har sin bakgrund i evidensvågen som tog fart i Sverige i början av 2000-talet. Dess bakomliggande idé är att välfärdsstatens insatser ska bygga på evidensbaserad kunskap med starkt stöd från vetenskapliga studier (Alm, 2015; Björk, 2016; Svanevie, 2011). En rad statliga satsningar har gjorts för att påverka socialtjänstens kunskapsutveckling i riktning mot en mer evidensba-

serad praktik (EBP), bland annat genom skapandet av regionala stöd- och samverkansstrukturer (RSS) (Denvall m.fl., 2021; Hjelte m.fl., 2022a; Hjelte m.fl., 2022b; Johansson & Fogelgren, 2019). I dessa strukturer finns sedan cirka tio år tillbaka ett fyrtiotal regionala utvecklingsledare med inriktning på den sociala barn- och ungdomsvården. I skrivande stund har de i uppdrag att implementera *Yrkesresan*, en nationell introduktions- och kompetensutbildning för socialsekreterare i socialtjänsten, vilket vi ska återkomma till. De styrs dels av ett partnerskap bestående av aktörer på nationell nivå (SKR, statliga myndigheter), dels av de kommuner som är deras lokala arbetsgivare, vilket medför att de navigerar i ett komplext styrlandskap.

I nästa avsnitt beskrivs utvecklingsledarnas bakgrund och sammanhang innan artikelns teoretiska ramverk presenteras. Sedan vidtar en beskrivning av genomförande, empiri och analysförförande. I artikelns empiriska del presenteras resultat, varvat med analys. En diskussion avslutar artikeln.

Styrning med kunskap och regionala utvecklingsledare som aktörer

Styrning med kunskap är ett centralt inslag i statlig styrning med syfte att bygga en kunskapsbaserad hälso- och sjukvård och socialtjänst. Synen på vad kunskap är och hur den produceras när staten ska påverka och förändra socialtjänstens verksamhet har problematiserats i socialvetenskaplig forskning på senare tid (Alm, 2015; Jacobsson & Meeuwisse, 2018; 2022). Kritiken handlar bland annat om den statliga nivåns förståelse av vilken slags kunskap som anses verkningsfull för att lösa olika samhällsutmaningar. Kunskapsstyrning kan i likhet med annan statlig styrning ses som ett uttryck för makt och maktutövande i samspel mellan staten och de i styrningen involverade aktörerna (Chaib, 2018; Daudi, 1987; Rose & Miller, 1992). I förordningen (SFS 2015:155) om statlig styrning med kunskap förtydligas myndigheternas uppdrag att vara ett stöd till kommuner och regioner i att bygga verksamheter som vilar på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet. Kunskapsstyrningen organiseras på en övergripande statlig nivå genom ett *Råd för kunskapsstyrning* med tio myndighetschefer och Socialstyrelsens generaldirektör som ordförande (Socialstyrelsen, 2022). I linje med denna kunskapsstrategi har det under de senaste åren genomförts ett antal nationella satsningar vars utfall, trots omfattande statligt stöd, är tämligen ovisst (Denvall m.fl., 2021; Johansson & Fogelgren, 2019).

Tidigt skapades nya regionala strukturer som ett slags plattformar för den statliga kunskapsstyrningen, de så kallade regionala samverkans- och stödstrukturerna (RSS). Forskare har nyligen beskrivit dem som förhållandevis oklart och löst organiserade (se Hjelte m.fl., 2022b). Syftet tycks vara att binda samman den lokala och nationella nivån och de regionala utvecklingsledarna ingår som nya aktörer i styrningen med

kunskap. RSS och deras utvecklingsledare är en integrerad del i ett formaliserat nationellt partnerskap med Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) och Socialstyrelsen (RSS m.fl., 2021; Kunskapsguiden, 2022). Dessa regionala utvecklingsledare har varit aktörer inom den statliga styrningen sedan 2010. Inledningsvis finansierades de av staten för att implementera EBP för att några år senare, då det inte längre fanns nationella avtal, bekostas av landets kommuner. Kommunerna är deras primära uppdragsgivare, men parallellt får de regionala och nationella uppdrag från det övergripande partnerskapet. I praktiken innebär det att regionala utvecklingsledare har både nationella och lokala uppdragsgivare att ta hänsyn till.

Genom partnerskapet är utvecklingsledarna sedan början av 2020-talet involverade i två nationella satsningar. Den ena rör individbaserad systematisk uppföljning (berörs inte i artikeln), den andra är *Yrkesresan*, en introduktions- och kompetensutbildning som inledningsvis riktas till socialsekreterare inom socialtjänstens barnavård som arbetar med myndighetsutövning. Med inspiration från ett lokalt introduktionsprogram för nyanställda i Göteborgsregionen, vidareutvecklades sedan utbildningssatsningen *Yrkesresan* på nationell nivå. SKR har åtagit sig samordning, projektledning och den vidare utvecklingen av utbildningen. Det praktiska genomförande har överlåtits till RSS. SKR hade våren 2023 tecknat sjuåriga avtal med drygt 90 procent av landets alla kommuner. Innehållet i *Yrkesresan* uppges vara kvalitetsgranskat av en expertgrupp och består till stor del av Socialstyrelsens kunskapsstöd (SKR, 2022). I sin nuvarande form är utbildningen en digital läroplattform som riktar sig till tre grupper av socialsekreterare: nya, vana (2–5 år i yrket) och erfarna (mer än 5 år i yrket). Det digitala lärandet kompletteras med fysiska träffar i form av återkommande utbildnings- och reflektionsdagar i de lokala RSS-strukturerna. Utöver *Yrkesresan* för socialtjänstens barn- och ungdomsvård finns planer på fler yrkesspecifika introduktions- och kompetensutvecklingsprogram inom vård och omsorg, funktionshinderområdet och missbruks- och beroendevården (ibid.).

Styrmodeller och styrteknologier

Poängen med idealtypiska styrmodeller som *old public administration*, *new public management* och nu senast *new public governance* är att förenkla styrningens komplexa och föränderliga karaktär (Schubert, 2018; Møller Mortensen m.fl., 2021). Liknande begrepp som försöker sätta ljus på styrmodeller med betoning på dialog och interaktion är flernivå-, samverkande, nätverkande och tillitsbaserad styrning (Ansell & Torfing, 2016; Benz m.fl., 2021; Bringselius, 2017; 2021; Brunnström, 2021; Cairney, 2012; Nordesjö, 2015).

Forskning har visat att styrmodeller med varierande styrrationaliteter samexisterar och används parallellt (Ehn & Sundström, 2020; Meuleman, 2013; Montin &

Hedlund, 2009). Centrala begrepp från det teoretiska konceptet *governmentality* kan vara till stöd i en övergripande analys av styrning. Governmentality har myntats av Michael Foucault och kan på svenska översättas med styrningsrationalitet (Nilsson, 2008; Rose, 1995). Rose (1995) menar att governmentality kan förstås som ett perspektiv på styrning där fokus ligger på reglering av inställningar, föreställningar eller fantasier hos den enskilda individen och samhället i stort, samt hur medborgare erfar och upplever denna styrning. Begreppets potential ligger i bejakandet av makt, både den synliga, suveräna och den mer fördolda, relationella. Makt är alltid närvarande i styrning då "den sammanfaller med villkoren för sociala relationer i allmänhet" (Hultqvist & Petersson, 1995, s. 22) och uppstår i och genom interaktion mellan ömsesidigt beroende subjekt. Den centrala frågan är inte vem som utövar makt, utan hur den görs och hur maktutövandet upplevs. Eller med Etzionis egna ord: "Our question is *who* controls *what*, and what the *relationships* are among those who control" (Etzionis kursivering, 1975, s. 159). Makt och maktutövande kan i ett sådant perspektiv förstås som ett processinriktat "maktspel" där aktörernas agerande påverkar varandra ömsesidigt. De som tror sig styra, blir samtidigt styrda och vice versa. I slutändan behöver individer inte längre styras uppifrån; de styr sig själva av egen vilja att styra, samtidigt som de styr andra i interaktion (Dahlstedt, 2006; Rose, 1999; Wright Nielsen, 2009).

Att individer inte upplever sig som offer eller objekt för den maktutövning de utsätts för kan förklaras med att styrningen sker genom *sociala teknologier*. Med sociala teknologier avses konkreta handlingar och aktiviteter som blir reglerande och styrande (tekniker). Att synliggöra dessa som medel i styrning är centralt i en analys av makt, eftersom sociala teknologier i regel uppfattas som livsbejakande, framåtsyftande och utvecklande. De är socialt konstruerade och kännetecknas av gemenskap och samarbete mellan individer, grupper och/eller institutioner i syfte att möta och lösa olika samhällsutmaningar. Skola och utbildning är exempel på etablerade, regulativa sociala teknologier som har förändrats i takt med nyliberalismens frammarsch från 1980-talet och framåt (Rose, 1995); de har avancerat, blivit fler och antagit nya, mer sofistikerade former. Rose (ibid.) beskriver hur sociala teknologier avviker från de reglerande styrningsrationaliteter som är vanliga i hierarkiska styrmodeller. I teknologierna framhävs sociala aspekter som dialog, samverkan och innovation, vilket inte per automatik sammankopplas med styrning. De etableras i exempelvis nätverk och strukturer där de används som vardagliga arbetssätt samtidigt som de är en del i den politiska styrningen av samhället. De regionala utvecklingsledningarna utgör själva ett nätverk i strukturen RSS, skapad av den nationella nivån för att påverka socialtjänsten.

Genomförande – datainsamling och analys

Artikeln baseras på en serie gruppintervjuer med sex regionala utvecklingsledare inom den sociala barn- och ungdomsvården genomförda av artikelns försteförfattare. Gruppintervjuerna lades upp som en kombination av fokusgrupper och forskningscirklar (Denvall & Slaug, 2022). Genom att kombinera två kvalitativa tillvägagångssätt ville vi nå kunskap som annars kan vara svår att få tillgång till. I det konkreta fallet var vi intresserade av att öka förståelsen av statlig styrning i och av socialt arbete genom att låta aktörer med ett statligt styruppdrag resonera kring upplevelser och erfarenheter av makt och maktutövning i förhållande till sina styruppdrag (Alvesson & Kärreman, 2012; Dahlin-Ivanoff, 2015). Ambitionen var att samla in empiri under forskarledda gruppsamtal och samtidigt ge utrymme för utvecklingsledarna att reflektera över yrkesroll och yrkesutövande tillsammans med kollegor. En intervjuguide skapades tillsammans med utvecklingsledarna under processens gång. De kunde välja områden och teman som de ville diskutera. Ett sådant område var *Yrkesresan*.

Utvecklingsledarna rekryterades hösten 2021 genom att en förfrågan mejlades till de 30-talet regionala utvecklingsledarna i det nationella Barn- och unganätverket. De bjöds in till en forskningsstudie som skulle ge möjlighet att fördjupa kunskap om sig själva som aktörer i den statliga styrningen av socialtjänstens barn- och ungdomsvård. De fick även information om hur deltagandet skulle ske. Åtta besvarade mejlet och sex valde att delta. Intervjuaren träffade utvecklingsledarna via zoom vid fyra tillfällen hösten och vintern 2021/2022 och under cirka 90 minuter vid varje träff. Samtalen utgick från studiens övergripande syfte att studera styrning av socialtjänstens barn- och ungdomsvård med fokus på utvecklingsledarna och deras roll och uppdrag. Med detta som utgångspunkt formulerades ett tema för första träffen som tog avstamp i utvecklingsledarnas befattning och att leda utveckling. Totalt diskuteras fem olika teman, vilka även rörde arbetet som utvecklingsledare, att vara socionom och utvecklingsledare, dilemman och utmaningar i rollen som utvecklingsledare samt *Yrkesresan*. I samband med den sista träffen fick de läsa och diskutera en första analys av de tidigare samtalen. Samtalen spelades in och transkriberades. Använda citat har redigerats från tal- till skriftspråk. Forskningspersonerna samtyckte skriftligt till medverkan. Vid tidpunkten för artikelns färdigställande har fem av de sex forskningspersonerna lämnat sina tjänster.

Samtliga forskningspersoner var kvinnor och socionomer med mer än tio års yrkeserfarenhet. De hade börjat som socialsekreterare efter socionomexamen för att sedan specialisera sig inom den sociala barn- och ungdomsvården innan de så småningom blev gruppleddare och chefer. Nästan alla hade gått vidareutbildningar i socialt arbete på avancerad nivå och hade arbetat som utvecklingsledare mellan tre och fem år. Åldersspannet sträckte sig från 40 till 65 år. De flesta var 50 år eller äldre, vilket kan

förklaras av att utvecklingsledare är en möjlig karriärväg för socionomer som arbetat ett tag inom socialtjänsten (Bengtsson, 2020). Det fanns en geografisk spridning bland de utvecklingsledare som deltog i studien och även regionstorleken varierade.

Tabell 1. Sammanställning av de sex intervjupersonerna som deltog i studiens fyra gruppintervjuer.

Namn	Ålder	Totalt antal år i yrket (socionom)	Antal år som utvecklingsledare
Marie	65	37	5
Eva	51	30	4
Lisa	50	27	3
Anna	50	27	12
Petra	46	12	5
Jenny	40	13	4

Analysarbetet tog avstamp i den övergripande frågeställningen hur utvecklingsledarna upplever den styrning som de själva är en del av. Redan tidigt invände de mot intervjuarens uppfattning att de ingick i en statlig kunskapsstrategi med avsikt att styra socialtjänsten. Utvecklingsledarna beskrev på olika sätt att deras arbete inte handlar om styrning, utan snarare om att ge stöd. De resonerade om hur de kan påverka uppdragen från kommunerna samtidigt som de förmedlade upplevelser av hur aktörer på nationell nivå bestämmer över dem. Denna motsättning, att inte alltid uppfatta det egna arbetet som styrning samtidigt som de på olika sätt beskrev erfarenheter av makt och maktutövning, har varit utgångspunkten för analysarbetet. Vi prövade därför den teoretiska förståelsen av rationaliteter som ligger till grund för styrning och hur denna utövas och kan erfaras, vilket teorin kring *governmentality* försöker fånga. Begreppsapparaten kring styrningsrationalitet, där relationellt maktutövande och normativ makt är centrala, tillsammans med sociala teknologier har visat sig användbara i analysarbetet, något som mynnade ut i de tre teman vi presenterar härnäst.

Resultat

Vi inleder resultatredovisningen med utvecklingsledarnas egna uppfattningar av styrning inom ramen för en regional struktur. Därefter följer hur utvecklingsledarna erfar makt och maktutövande i en horisontell styrrationalitet och till sist belyses deras upplevelser i en vertikal styrrationalitet.

1 Utvecklingsledarnas uppfattningar av styrning generellt

När intervjuaren i ett inledande skede av datainsamlingen konfronterade utvecklingsledarna med påståendet att de kunde uppfattas som en aktör i statlig styrning blev reaktionerna oväntade. Utvecklingsledarna höll inte med om denna beskrivning. De menade i stället att de är fria i sin roll, att de inte är styrda och att de har makt och inflytande att bestämma över sitt arbete och sina uppdrag. Samtidigt hade de nyligen fått det nationella uppdraget att implementera *Yrkesresan* i landets socialtjänster. På frågan hur det kommer sig att utvecklingsledarna inte upplever sig som del i styrning trots att de har fått detta uppdrag säger en person:

Det är det ordet, styrning, som inte är så trevligt. Det studsar jag på ibland. Men så klart, jag har ju hela tiden tänkt att jag har en roll att ge information nedåt utifrån material från nationell nivå. Och det är en viktig roll. [...] Men det är styrningsordet. Informatör klart, absolut. (Marie)

Enligt Marie är det själva ordet som skaver. Förmodligen för att styrning står i motsats till hur hon själv ser på sin roll och sitt arbete. Marie och hennes kollegor är tydliga med att deras uppdrag är att stödja kommunerna. Implementeringen av *Yrkesresan* är ett sådant exempel. Arbetet handlar om att gemensamt med kommunföreträdare initiera ett förbättringsarbete som utvecklingsledarna ska leda. Men enligt Marie har detta inte med styrning att göra, snarare med stöd, ett mer neutralt begrepp.

Att hålla i en utbildningsstatsning och stödja implementeringen av *Yrkesresan* upplevs alltså inte tydligt som styrning. Däremot uttrycker utvecklingsledarna att det pågår någon form av påverkan från nationellt håll. En av utvecklingsledarna anser att mycket av det som sker genom partnerskapet mellan SKR, Socialstyrelsen och RSS handlar om styrning, men att det är ganska oklart och diffust.

En annan reflektion när du pratar om det här med statlig styrning så tänker jag att alla delar jag jobbar med handlar om någon slags statlig styrning. Bara BBIC-utbildningen i sig, och nu har vi hela *Yrkesresan* som vi jobbar med. Så klart att det är styrning, men jag har inte heller tänkt så och det är ju knappast så jag presenterar det heller. Jag tycker det var intressant, men som sagt, vad är det egentligen för styrning och är det någon styrning? (Petra)

Petra förmedlar att de nationella uppdragen hon arbetar med är ”någon slags statlig styrning” men hon ställer samtidigt frågan vad det är för styrning. Det verkar oklart för henne hur styrningen går till och vad den innebär. Detta är inte ovanligt i sig, och man skulle kunna säga att det är precis så som det ska vara. Upplevelsen av en frånvaro av styrning, samtidigt som den är högst närvarande, är ett centralt inslag i nyliberal styrning (Hultqvist & Petersson, 1995; Rose, 1999). Petra nämner *BBIC-utbildningen* och *Yrkesresan* som två exempel på statlig styrning. I enlighet med Rose (1995; 1999) kan båda dessa utbildningsåtgärder ses som sociala teknologier, det vill säga tekniker som används i styrning utan att de behöver uppfattas som styrmedel. En annan utvecklingsledare resonerar på ett liknande sätt kring denna otydlighet.

Jag tycker inte alltid det är så tydligt vad man vill styra. Man använder oss snarare som en informationskanal där det blir upp till mig, eller oss, att avgöra. [...] För mig är inte strategin bakom styrningen alltid så tydlig eller klar. Det gör att vi utvecklingsledare hamnar i att avgöra hur hårt man ska driva en viss sak. Ibland är det knepigt för mig att veta vad vill de med det här. (Jenny)

Jenny lyfter, i likhet med Etzioni, centrala frågor att ställa i styrsammanhang: Vem ska styra, vad ska styras och hur ska det styras? Dessa grundläggande frågor saknar enkla svar enligt denna utvecklingsledare. Styrning är ett komplext görande som involverar många aktörer med en kombination av styrmodeller som bygger på varierande styr-rationaliteter. Anna uttrycker det på liknande sätt.

Man kan vara lite osäker på den statliga nivån, vad den vill. [...] Oftast tror jag faktiskt inte att de är så genomtänkta som vi tror. Men det kan ju finnas en agenda som inte är så tydlig. (Anna)

Otydligheten som omgärdar styrningen skapar förvirring och osäkerhet bland utvecklingsledarna, inte minst när det gäller vad som ska uppnås med styrningen. Rose (1995) menar att individen har en inbyggd vilja att styra. I slutändan är det alltså individen själv som styr och därmed också kan ge svar på frågorna om vad hen ska styra och hur hen ska göra det. I den nyliberala styrdeologin sammanfaller individens upplevelse av ett gott och fritt liv med statens önskan om den goda, ansvarstagande medborgaren. På så vis styr individen samhället i den riktning som en överordnad instans önskar, samtidigt som hen paradoxalt nog upplever och erfar handlingsfrihet. En agenda som ”inte är så tydlig” har sina uppenbara fördelar som en sofistikerad och otydlig styrteknologi, vilket kan förstås genom Roses och Etzionis begreppsapparat.

En av utvecklingsledarna beskriver en upplevelse av handlingsfrihet som följer

av att hennes tjänst finansieras av kommunerna och inte med statliga medel. Hon känner sig mycket friare i förhållande till kommunerna, samtidigt som hon menar att kommunen får bestämma över hennes arbete.

Nej, jag känner mig mycket friare och att makten ligger hos kommunerna. [...] Om man ska styra någon så måste man ju också finansiera någon. Vi är del av en RSS-struktur, men vi är ju också en FoU-miljö [som finansieras av kommunerna].
(Lisa)

Lisa använder två begrepp som är centrala i styrning av samhället: frihet och makt. Hon känner sig mycket friare nu än förut, samtidigt som makten ligger hos kommunerna. Denna ambivalens, som blir tydlig i Lisas uttalande, skulle kunna tolkas som en villkorad frihet (se även Galbraith, 1983, s. 33). Lisa känner sig fri; det innebär dock inte att hon *är* fri. Bakom upplevelsen av att vara fri gömmer sig ett relationellt maktutövande som Lisa är delaktig i, eftersom makt konstrueras i ett sammanhang av styrning. Ett sätt att göra detta är att identifiera sig med en gemenskap i en regional struktur som samtidigt är en FoU-miljö, vilket ger en upplevelse av handlingsfrihet, trots att den är begränsad. Även om Lisa pekar ut kommunen som en instans med makt, verkar känslan av frihet väga tyngre. Hur kan det förstås?

Vi ska titta närmare på det härnäst när vi skiftar analytiskt fokus till utvecklingsledarnas erfarenheter av skilda styrrationaliteter i relation till kommunerna respektive till partnerskapet. I förhållande till kommunerna benämns styrrationaliteten som utvecklingsledarna konfronteras med som horisontell styrning. Dess nätverkande, interaktion, samarbete och dialog ligger nära *governance*-begreppet. Den andra rationaliteten som utvecklingsledarna behöver förhålla sig till och som konkretiseras genom partnerskapet mellan SKR, Socialstyrelsen och RRS präglas tydligare av hierarkiska och byråkratiska styrformer, vilket ligger i linje med *government*-baserade styrrationaliteter som reglering och måluppfyllelse. Vi har därför valt att benämna den vertikala styrning. I praktiken flyter styrrationaliteterna samman, vilket innebär att utvecklingsledarna även skulle kunna uppleva suverän makt i sammanhang som präglas av horisontell styrning och vice versa.

2 Utvecklingsledarnas uppfattningar av horisontell styrrationalitet

Utvecklingsledarna beskriver sitt arbete som att utveckla nya arbetssätt inom socialtjänsten, ge stöd i implementeringen av nya metoder, leda förändringsprocesser eller att implementera *Yrkesresan*. Styrning uppfattas som motsatsen till socialtjänstens utvecklingsarbete och som Jenny påpekar:

För mig är utvecklingsarbete på något sätt motsatsen till statlig kunskapsstyrning. Jag känner mig mest som utvecklingsledare när jag arbetar på uppdrag av kommunerna [...] inte när jag ska implementera kunskapsstöd från nationellt håll, om jag ska vara ärlig. (Jenny)

Jenny gör en distinktion mellan begreppen utveckling och styrning. Utvecklingsledarna återkommer på olika sätt till denna uppdelning när de beskriver sitt arbete. Enligt utvecklingsledarna ligger fokus i de kommunala uppdragen på ett gemensamt utvecklingsarbete, medan de nationella uppdragen har en tydligare inriktning på att styra uppifrån. Distinktionen är kanske inte förvånande när man ställer bilden av en *top-down*-implementerare mot utvecklingsledarnas självbild att vara en konstruktiv utvecklare. Begrepp som utveckling kan fylla en viktig funktion i styrsammanhang eftersom de är bredare, mer prestigefulla, framåtriktade och moderna. Inte sällan förmedlar begrepp som används på ett mer subtilt sätt i styrsammanhang en positiv, framåtskridande känsla och förknippas med autonomi och självbestämmande. Enligt Etzioni använder högt professionaliserade organisationer framför allt olika former av normativ kontroll. Utbildning, socialisation och medveten rekrytering skapar utvaldhet och selektion vilket, när de väl har internaliserats, utgör basen för självkontroll (Etzioni, 1975, s. 52). Upplevelsen av att ha tolknings- och handlingsalternativ är central när styrning utgår från människans handlingsfrihet (Dahlstedt, 2006; Rose, 1999). Det är dock inte bara individens egen upplevelse som spelar roll utan även hur omgivningen uppfattar utvecklingsledarnas arbete. Eva sätter ord på detta när hon beskriver hur lokala kommunföreträdare respektive SKR ser på henne.

Jag upplever att kommunerna ser på min roll på ett sätt och SKR ser på min roll på ett annat sätt. Sen är det upp till mig att förhålla mig till de två olika synsätten och balansera det på något sätt. [...] Mina kommuner skulle inte, lika mycket som SKR gör, uppleva att jag är en del av den statliga styrningen. De skulle mer se på mig som någon som stödjer dem i deras utvecklingsarbete. (Eva)

Även i detta uttalande skiljer utvecklingsledaren mellan att vara ett stöd i kommunernas utvecklingsarbete och att vara en del i den statliga styrningen. Utvecklingsledarna får sina kommunala uppdrag i interaktion med företrädare, oftast chefer, från kommunerna. Tillsammans med cheferna bestämmer de vilka uppdrag de ska arbeta med och ibland även hur de ska genomföras. Ett sådant arbetssätt ligger i linje med *governance*-baserade styrideologier där de aktörer som är involverade i styrningen står i direkt kontakt med varandra och där styrningen sker i dialog, förhandling och ömsesidig tillit (Bringselius, 2017; Hedlund & Montin, 2009; Nordesjö, 2015). En slutsats som ligger nära till hands är

att utvecklingsledarna inte upplever sig som styrda eftersom de känner sig delaktiga med handlingsfrihet. Den bakomliggande styrrationaliteten utgår från att styrning konkretiseras i samverkan och interaktion och är en följd av ett gemensamt görande. I ett sådant perspektiv blir utvecklingsarbetet ett gemensamt redskap för att påverka och förändra, det vill säga en social teknologi där makt balanseras i samspelet mellan utvecklingsledarna och de kommunala cheferna. Utvecklingsledarnas yrkestitel återspeglar detta på ett snarlikt sätt. Även om de är ledare i ett styrsammanhang sätter deras befattning fokus på utvecklingsbegreppet. Ur detta perspektiv gömmer sig utvecklingsledarnas styruppdrag bakom ordet "utveckling". Det är i och genom utvecklingsledarnas utvecklingsarbete som styrning konkretiseras. Makt konstrueras här i ett relationellt samspel mellan de aktörer som initierar och genomför utvecklingsarbetet. Utvecklingsarbete blir därmed ett inslag i maktens (dolda) metaforer (se Petersson, 1987a). Den relationella dimensionen av makt blev även tydlig när utvecklingsledarna diskuterade hur de arbetar gentemot sina uppdragsgivare.

Det handlar ju om att prioritera i flödet, att välja utvecklingsområden, att jobba nära sina kommuner, ha örat mot marken, att prata med dem, lyssnar mycket på dem. [...] De kan sällan säga att nu vill vi att ni hjälper oss med det här. Man får tolka det man får från dem, sen kanske man får ett ja eller ett nej på ett utvecklingsområde som vi kan se. (Anna)

Uttalandet visar styrningens ömsesidiga påverkan och hur styrning kläs i ord av utvecklingsarbete där makten delas mellan utvecklingsledarna och cheferna. Utvecklingsledarna lyssnar genom att "ha örat mot marken". På så sätt får de veta vad kommunen önskar och behöver. Samtidigt är det cheferna i kommunerna som bjuder in och som kommer med förslag på utvecklingsområden som utvecklingsledarna sedan får möjlighet att säga ja eller nej till. Således har utvecklingsledarnas utvecklingsarbete samma avsikt som annan samhällsstyrning, nämligen att påverka och förändra i enlighet med politiska ambitioner (Rose 1995). I detta avseende är utvecklingsarbete och styrning som baseras på en horisontell styrrationalitet olika begrepp för i princip samma företeelse. Men hur kan vi förstå att utvecklingsledarna beskriver uppdragen från kommunerna i termer av utvecklingsarbete, medan de kopplar de nationella uppdragen till styrning? Denna fråga ska vi utforska närmare i nästa avsnitt.

3 Utvecklingsledarnas uppfattningar av vertikal styrrationalitet

I gruppintervjuerna pratar utvecklingsledarna om utvecklingsarbete när de beskriver sitt uppdrag gentemot kommunerna. Styrning är däremot ett begrepp som de använder i förhållande till övergripande uppdrag från det nationella partnerskapet. De uppdrag utvecklingsledarna kan få via partnerskapet kan vara allt från att genom-

föra nationella satsningar till att sprida kunskapsstöd. I regel får utvecklingsledarna uppdragen som en färdigpaketerad produkt. Den nationella kompetensutbildningen *Yrkesresan* är en sådan produkt som i princip alla utvecklingsledare är involverade i vid tidpunkten för datainsamlingen (SKR, 2022). Även om utvecklingsledarna har arbetat med egna lokala kompetensutbildningsprogram, tycker de att det är en skillnad nu när de ska implementera den nationella varianten av utbildningen. Utvecklingsledarna resonerar i termer av att ”uppdraget har hamnat i deras knä” och att de känner sig överkörda eftersom beslut fattas bakom deras rygg utan möjlighet att påverka. Utvecklingsledarna återkommer på olika sätt till en upplevelse av att inte få vara delaktiga.

Det finns ju många konstiga delar i detta [*Yrkesresan*]. SKR går ut med ett avtal till kommunerna som bygger på att alla RSS-strukturer ska ställa upp utan att man har kommunicerat med RSS-strukturerna innan. (Petra)

Petra beskriver hur beslut fattas och kommuniceras utan deras medverkan. Det gäller framför allt i förhållande till den nationella nivån, vilket kan ha att göra med att utvecklingsledarna inte i samma utsträckning har möjligt att påverka uppdrag från partnerskapet. De förväntas i stället implementera en färdig modell eller ett kunskapsstöd. Här är det alltså en överordnad instans med suverän makt som ger utvecklingsledarna uppdrag. Makten upplevs uppifrån och som enkelriktad, och således inte som ett samspel mellan dem själva och partnerskapet. Kommunerna upplevs däremot som en medpart som samarbetar med dem, trots att kommunala chefer besitter suverän makt som de skulle kunna utnyttja. Under gruppsamtalen blir det tydligt att partnerskapet ses som en slags motpart där det uppstår ett vi-och-dom-förhållande, och kommunerna är en medpart som ger en känsla av ett vi. Utvecklingsledarnas erfarenhet är att det är ”de andra” som styr, som har makten att bestämma. Samtidigt är det just detta vi-och-dom-tänkande som nyliberala styrrationaliteter försöker komma ifrån (Rose, 1995; 1999). Den som styr och de som blir styrda ska inte se och uppleva varandra som motstridiga parter, utan som medspelare i en gemensam match, eller för att uttrycka det i termer av makt, som spelar ett relationellt maktspel tillsammans. Men det är inte denna upplevelse som utvecklingsledarna har i förhållande till partnerskapet.

Den delen som har med kommunerna att göra, där upplever jag i alla fall att jag har mycket att säga till dem och kan styra kommunerna väldigt mycket. Sen är det den delen som kommer uppifrån. Där är det inte lika mycket att säga till dem. Det tycker jag du har rätt i. Där blir man ju mer någon form av marionett, eller vad man ska säga. Det blir i alla fall som en dragkamp i en, någon som sliter och drar

och försöker styra. När jag läste, tänkte jag, det här har ju också mycket betydelse hur de som faktiskt styr mitt uppdrag, hur de hanterar de här sakerna som kommer uppifrån. (Anna)

Upplevelsen som Anna försöker förmedla är att "de", det vill säga den nationella nivån, tränger sig på utan att ha förstått utvecklingsledningens uppdrag. SKR lägger sig i områden som "de" egentligen inte har att göra med. Det är detta påträngande sätt, i kombination med att den eller de som försöker styra även har makt och mandat att bestämma, som genererar upplevelsen av att känna sig styrd. En utvecklingsledare menar att styrningen uppifrån har gått så långt att den inte längre enbart omfattar enstaka projekt utan hela socialtjänsten.

Nu försöker man styra genom SKR. Förr styrde man enstaka projekt, nu försöker man styra helheten. [...] SKR är ingen beslutsorganisation. De är en intresseförening, men de flyttar fram sina positioner och är nu någon informell styrorganisation. De vill inte prata med 290 kommuner, för det är skitjobbigt. De pratar hellre med 21 regioner och frågan är hur länge de kommer att orka det. För mig är SKR en väldigt stark informell ledare. (Eva)

Enligt Eva finns det en instans med suverän makt, i detta exempel SKR, vilket även socialvetenskaplig forskning har uppmärksammat (Brunnström, 2021). Erfarenheten är att en överordnad instans genom sin position har makt att påverka på ett sätt som utvecklingsledningarna saknar. Maktutövningen upplevs tydligt, den är synlig för utvecklingsledningarna och manifesterar sig i konkreta nationella uppdrag som utvecklingsledningarna förväntas genomföra. Maktutövning i en vertikal styrrationalitet upplevs alltså mer direkt och omedelbar. Den sker inte i det fördolda, utan det är uppenbart att den begränsar utvecklingsledningarnas handlingsutrymme. Den relationella aspekten av maktutövningen, som utvecklingsledningarna erfar i förhållande till kommunföreträdare, verkar spela en underordnad roll här.

En annan erfarenhet av vertikal styrrationalitet, som utvecklingsledningarna lyfter fram, är känslan av att vara en passiv mottagare som andra nyttjar för sina syften.

Man använder oss lite som det passar bäst just då. [...] Om Socialstyrelsen tycker det är skönare att informera regionala utvecklingsledare än 290 kommuner, då gör man det. (Marie)

Det är alltså inte vad utvecklingsledningarna menar är viktigast och bäst för att stödja kommunerna som är avgörande; det är en annan instans med suverän makt, i det här fallet Socialstyrelsen, som bestämmer vad de ska göra. "Vi blir styrda att vara utförare

av någonting” uppger en annan utvecklingsledare. Det innebär dock inte att de med makt högre upp i hierarkin alltid är överens om vad som ska göras. I ett av samtalen liknar utvecklingsledarna SKR och Socialstyrelsen vid ett föräldrapar som bråkar med varandra, det vill säga de spelar ett relationellt maktspel, vilket indikerar att relationellt maktutövande också är ett inslag i sammanhang där vertikala styrrationaliteter är framträdande.

Jag vill bara återkoppla till det här med mamma, pappa bråkar. Det gör att man tappar respekten för mamma och pappa. Man tappar respekten för den nationella nivån. (Anna)

Det bråkande föräldraparet som metafor kan tolkas som utvecklingsledarnas upplevelser av att vara ett mottagande objekt och inte ett myndigt och självbestämmande subjekt i förhållande till en överordnad instans med suverän makt och mandat att bestämma.

Utvecklingsarbete som styrteknik – en diskussion

Den här artikeln analyserar statlig styrning genom att undersöka hur regionala utvecklingsledare erfar makt i den styrning de själva är en del av. De två frågeställningar som besvaras är dels utvecklingsledarnas erfarenhet av maktutövande i vertikala och horisontella styrrationaliteter inom statlig kunskapsstyrning, dels vilken betydelse dessa erfarenheter får för hur styrning kan förstås och begripliggöras.

Analysen visar att utvecklingsledarnas varierande upplevelser av maktutövning inom ramen för statlig kunskapsstyrning påverkas av de bakomliggande styrrationaliteter som styrningen är baserad på. I sammanhang av horisontell *governance*-baserad styrning upplever utvecklingsledare delaktighet och autonomi. Maktutövningen kännetecknas då av interaktion och dialog med möjlighet att påverka och förhandla. I ett sådant sammanhang känner sig utvecklingsledare som autonoma subjekt med självbestämmande, vilket alstrar lusten att samskapa och att utveckla.

Upplevelser av maktutövande i vertikala *government*-baserade styrrationaliteter är av en annan karaktär. Då dominerar känslan av att det är någon annan som bestämmer med begränsningar av de egna möjligheterna att påverka. Utvecklingsledarna målar upp en bild av att vara passivt mottagande objekt som förväntas genomföra aktiviteter som bestäms över deras huvuden. Här uppstår ett avstånd mellan de i styrningen involverade aktörerna, vilket leder till ett konkurrerande vi-och-dom-tänkande. Så långt i analysen framträder ett tydligt svartvitt mönster. Men om vi adderar Roses (1999) teoretiska koncept kring relationell makt och Etzionis (1975) begrepp om maktens normativa karaktär breddas perspektivet betydligt och styrningen kan liknas

vid en gemensam ”match”, där spelreglerna konstrueras i ett relationellt samspel.

Utvecklingsledarnas erfarenheter av hur makt konstrueras och erfars inom en viss rationalitet får betydelse för hur de själva förstår och definierar styrning. När den präglas av interaktion och dialog, känner de sig som aktiva deltagande subjekt och styrning uppfattas inte i första hand som styrande och utövande av makt. Analysen visar hur maktutövningen sker genom en social teknologi som ger handlingsutrymme och utrymme för delaktighet. I det konkreta fallet blir utvecklingsarbete ett medel för att påverka och förändra. Det är själva utvecklingsarbetet som fungerar som en social teknologi i styrning. Makt görs här i relation mellan de involverade aktörerna (Rose, 1995; Sørensen & Torfing, 2009; Wright Nielsen, 2009). I och genom utvecklingsarbetet konkretiseras styrningen. Maktutövande sker genom utvecklingsarbete som samtidigt är en del i den styrning som utvecklingsarbetet utgör.

Så är inte fallet när styrning sker genom vertikal styrirrationalitet. Då beskrivs maktutövande bäst med hjälp av ett suveränt maktbegrepp när den synliga makten dominerar, vilket yttrar sig i krav uppifrån, som att arbeta med *top-down*-implementering eller spridning av kunskap från nationell nivå. I slutändan är det styrmodeller med en hierarkisk, vertikal styrirrationalitet och suverän makt som synliggörs. Utifrån denna studie får den vertikala, hierarkiska styrningen tydlig genomslagskraft när det gäller vad som ska göras. Mandat att fatta beslut är vanligtvis inbyggda i de byråkratiska strukturer där hierarkisk styrning är central (Garsten m.fl., 2015). Den normativa maktens subtila och ofta sofistikerade karaktär är däremot maskerad och alls inte lika uppenbar.

Utveckling och utvecklingsinriktat arbete utgör numera vedertagna och legitima begrepp i arbetet med förändring och innovation. Det kan sägas vara det nya normala, för att anknyta till Etzioni (ibid.), och utvecklingsarbete och innovationsstöd fungerar som sociala teknologier i samhällsstyrningen. Därmed inte sagt att det nödvändigtvis behöver skapa nya problem. Men utifrån analysen kan sägas att statlig kunskapsstyrning av socialt arbete i offentlig sektor i mångt och mycket kännetecknas av att arbeta utvecklingsinriktat. I ljuset av vår analys kan utvecklingsinriktat arbete således ses som ett sätt att styra och utöva makt, vilket problematiserar den dagsaktuella diskursen om tillitsbaserad styrning i offentlig sektor (se även Björk & Tengblad, 2023). Tillitsbegreppet, som används för att framhäva styrningens relationella dimension, säger nämligen inget om *hur* styrning konkretiseras. Mot denna bakgrund föreslår vi det alternativa begreppet *utvecklingsinriktad styrning*, vilket fångar nyliberala styridéer på ett mer adekvat sätt.

Studien hade berikats av ett mer omfattande empiriskt material där maktutövningens konkreta genomförande hade studerats. Samtidigt anser vi att vår teoretiska analysmodell har lämpat sig väl för att visa hur utvecklingsarbete kan ses som en styrteknik. Med artikeln vill vi introducera en bredare diskussion om statlig styr-

ning av socialt arbete i socialtjänsten. Att synliggöra kunskapsstyrning kan bidra till att öka medvetenheten hos de aktörer som inom ramen för en statlig styrkontext arbetar med stöd och utveckling av kommunal socialtjänst. "Utvecklingsarbete" är ett till synes oskyldigt begrepp som rymmer mer eller mindre subtila sociala teknologier. Kompetensutbildningen *Yrkesresan*, som ska implementeras i nästan samtliga Sveriges kommuner, utgör ett av de mer uppenbara styrmedlen. Vi välkomnar fler forskningsbidrag som synar *Yrkesresan*, dess begränsningar och potential, ur ett styrnings- och maktperspektiv.

Referenser

- Alm, M. (2015) *När kunskap ska styra: om organisatoriska och professionella villkor för kunskapsstyrning inom missbruksvården*. Växjö: Linnéuniversitet.
- Alvesson, M. & Kärreman, D. (2012) *Kreativ metod: skapa och lösa mysterier*. Malmö: Liber.
- Ansell, C. & Torfing, J. (red.) (2016) *Handbook on theories of governance*. Cheltenham & Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Bengtsson, M. (2020) *Karriär och profession: om dynamiken mellan karriärer, organisationer och sociomyrket*. Lund: Lunds universitet.
- Benz, A., Broschek, J. & Lederer, M. (red.) (2021) *A research agenda for multilevel governance*. Cheltenham & Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Björk, A. (2016) *Evidence-based practice behind the scenes: how evidence in social work is used and produced*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Björk, L. & Tengblad, S. (red.) (2023) *Tillförlitlig styrning och organisering av välfärden*. Stockholm: SNS Förlag.
- Bringselius, L. (2017) *Tillitsbaserad styrning och ledning: ett ramverk*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Bringselius, L. (red.) (2021) *Tillit och omdöme: perspektiv på tillitsbaserad styrning*. Lund: Studentlitteratur.
- Brunnström, F. (2021) *Flernivåstyrning med olika medel: en studie om SKR och socialtjänsten*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Cairney, P. (2012) *Understanding public policy: theories and issues*. Hampshire & New York: Palgrave Macmillan.
- Chaib, J. (2018) *Evidence, expertise and other knowledge: governing welfare collaboration*. Lund: Lunds universitet.
- Clegg, S. (1989) *Frameworks of power*. London: Sage.
- Dahlin-Ivanoff, S. (2015) Fokusgruppsdiskussioner. I: G. Ahrne & P. Svensson (red.) *Handbok i kvalitativa metoder* (s. 81–92). Stockholm: Liber.
- Dahlstedt, M. (2006) Viljan att aktivera: mobilisering av förorten som politisk teknologi. *Utbildning & Demokarti*, 15(3): 83–106.
- Daudi, P. (1987) Maktens diskurs: om begreppets genealogi och maktutredningens möjligheter. I: O. Petersson (red.) *Maktbegreppet* (s. 168–197). Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Denvall, V., Nordesjö, K. & Johansson, K. (2021) Metagoverning social work knowledge structures. *Nordic Social Work Research*. doi: 10.1080/2156857X.2021.1893210
- Denvall, V. & Slaug, B. (2022) Participationens metodologi. I: V. Denvall & S. Iwarsson (red.) *Partici-*

- pation: vad, när, hur?* (s. 271–308). Lund: Studentlitteratur.
- Ehn, P. & Sundström, G. (2020) Förvaltningspolitik i förändring. I: P. Ehn & G. Sundström (red.) *Statlig förvaltningspolitik för 2020-talet: en forskningsantologi* (s. 13–36). Stockholm: Statskontoret.
- Etzioni, A. (1975) *Comparative analysis of complex organizations*. (2 uppl.). New York: The Free Press.
- Galbraith, J.K. (1983) *Maktens anatomi*. Stockholm: Forum.
- Garsten, C., Rothstein, B. & Svallfors, S. (2015) *Makt utan mandat: de policyprofessionella i svensk politik*. Stockholm: Dialogos.
- Hedlund, G. & Montin, S. (red.) (2009) *Governance på svenska*. Stockholm: Santérus Academic Press.
- Hjelte, J., Eliasson, B. & Berg, E. (2022a) Changes in ideas on knowledge governance in the context of social services in Sweden. *Nordic Social Work Research*. doi: 10.1080/2156857x.2021.2024242
- Hjelte, J., Eliasson, B., Höög, E. & Westerlund, A. (2022b) At the interplay between needs and expectations: regional perspectives on being an intermediary support structure in knowledge governance. *Nordic Journal of Social Research*, 13(2): 1–15. doi: 10.18261/njsr.13.2.5
- Hultqvist, K. & Petersson, K. (red.) (1995) *Foucault: namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik*. Stockholm: HLS Förlag.
- Jacobsson, K. & Meeuwisse, A. (2018) State governing of knowledge: constraining social work research and practice. *European Journal of Social Work*. doi: 10.1080/13691457.2018.1530642
- Jacobsson, K. & Meeuwisse, A. (2022) Evidensprojektets återvändsgränd. I: A. Angelin & T. Hjort (red.) *Socialt arbete i förändring: utmaningar och villkor inom utbildning, forskning och praktik* (s. 317–336). Lund: Social Work Press.
- Johansson, K. & Fogelgren, M. (2019) Socialsekreterares upplevelser av EBP. *Socionomens Forskningsupplement*, 46(6): 14–24.
- Kunskapsguiden (2022) *Om partnerskapet: partnerskap för att stärka samverkan mellan Socialstyrelsen, Sveriges Kommuner och Regioner, SKR och regionala samverkans- och stödstrukturer*, RSS. [<https://kunskapsguiden.se/omraden-och-teman/verksamhetsutveckling/partnerskapet-till-stod-forkunskapsstyrning-inom-socialtjansten/om-partnerskapet/>]. Hämtat 2022-12-28].
- Meuleman, L. (2013) Metagovernance governance styles: broadening the public manager's action perspective. I: J. Torfing & P. Triantafillou (red.) *Interactive policy making, metagovernance and democracy* (s. 95–104). Essex: ECPR Press.
- Montin, S. & Hedlund, G. (2009) Governance som interaktiv samhällsstyrning: gammalt eller nytt i forskning och politik? I: G. Hedlund & S. Montin (red.) *Governance på svenska* (s. 7–36). Stockholm: Santérus Academic Press Sweden.
- Møller Mortensen, N., Brix, J. & Krogstrup, H.K. (2021) Reshaping the hybrid role of public servants: identifying the opportunity space for co-production and the enabling skills required by professional co-producers. I: H. Sullivan m.fl. (red.) *The Palgrave handbook of the public servant* (s. 937–953). London: Palgrave Macmillan.
- Nilsson, R. (2008) *Foucault: en introduktion*. Malmö: Égalité.
- Nordesjö, K. (2015) *Relationen styrning och utvärdering: hur en europeisk utvärderingsidé översätts i Sverige*. Växjö: Linnéuniversitetet.
- Petersson, O. (1987a) *Metaforenas makt*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Petersson, O. (red.) (1987b) *Maktbegreppet*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Regeringskansliet (2014) *En samlad kunskapsstyrning för hälso- och sjukvård och socialtjänst*. DS 2014:9. Stockholm: Regeringskansliet.

- Rose, N. (1995) Politisk styrning, auktoritet och expertis i den avancerade liberalismen. I: K. Hultqvist & K. Petersson (red.) *Foucault: namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik* (s. 41–59). Stockholm: HLS Förlag.
- Rose, N. (1999) *Powers of freedom: reframing political thought*. Cambridge: University Press.
- Rose, N. & Miller, P. (1992) Political power beyond the state: problematics of government. *The British Journal of Sociology*, 3(2): 173–205.
- RSS, Socialstyrelsen & SKR (2021) *Partnerskap till stöd för kunskapsstyrning inom socialtjänsten: verksamhetsberättelse för 2021*. Stockholm: SKR & Socialstyrelsen.
- Schubert, H. (2018) Steuerung von Netzwerken. I: H. Schubert (red.) *Netzwerkmanagement in Kommune und Sozialwirtschaft: eine Einführung* (s. 115–128). Wiesbaden: Springer.
- SFS 2015:155. *Förordning om statlig styrning med kunskap avseende hälso- och sjukvård och socialtjänst*.
- SKR (2022) *Yrkesresan: satsning på kompetensutveckling*. [<https://skr.se/skr/integrationsocialomsorg/socialomsorg/nationellkunskapsstyrning/socialtjanst/yrkesresan.32120.html>]. Hämtat 2022-12-28].
- Socialstyrelsen (2022) Rådet för styrning med kunskap. [<https://www.socialstyrelsen.se/om-socialstyrelsen/organisation/rad-och-namnder/radet-for-styrning-med-kunskap/>]. Hämtat 2022-12-28.
- SOU 1990:44. *Demokrati och makt i Sverige: maktutredningens huvudrapport*.
- Svanevie, K. (2011) *Evidensbaserat socialt arbete: från idé till praktik*. Umeå: Umeå universitet.
- Sørensen, E. & Torfing, J. (2009) Making governance networks effective and democratic through metagovernance. *Public Administration*, 87(2): 234–258.
- Vedung, E. (1998) Policy instruments: typologies and theories. I: M-L. Bemelmans-Videc, R.C. Rist & E.Vedung (red.) *Carrots, sticks & sermons: policy instruments and their evaluation* (s. 21–58). London: Transaction.
- Vedung, E. (2009) *Utvärdering i politik och förvaltning* (3 uppl.). Lund: Studentlitteratur.
- Wright Nielsen, T. (2009) *Viljen til at frigøre: en undersøgelse af empowerment i praksis*. Lund: Lunds universitet.

*Ann-Sofie Bergman, Ulrika Järkestig Berggren
& Kerstin Arnesson*

”Andra ögon idag?”

– Socialtjänstens hantering av barnavårdsutredningar om våld utsatthet

“Other eyes today?” Social services’ handling of child protection investigations in cases of violence

Social work involving child protection investigations is extensive within social services. The largest proportion of investigations are initiated due to reports of concern. Between the years 2010 and 2021, national statistics indicates that reports of concern increased by 200 percent. This article analyses the social services’ handling of child protection investigations initiated due to concerns about violence. The article is part of a larger study of privatisation in child protection investigations in six municipalities, with comparisons between investigations carried out by municipally employed social workers and private consultants. A high proportion of the investigations examined were initiated due to concerns about violence. The article analyses child protection investigations regarding 70 children, where the reports of concern contain information about violence, either concern about violence against the child or concern that the child experienced violence in close relationships. The article is based on qualitative and quantitative content analyses of the investigations and interviews with professionals. The results show that violence could tend to disappear in the documentation during the investigation process. The investigator could reformulate the questions that guided the investigation and reformulate the statements about violence from one person (father) towards another person (mother) into parental “conflicts”. Instead of a focus on violence, the focus of the investigation could be directed towards the parents’ own problems or the child’s behaviour. One explanation could be that, according to the reports of concern, children who were exposed to violence did not always have the opportunity to express themselves in safe and secure ways during the investigation process. The study shows differences between investigations carried out by private consultants and employed social workers in terms of children’s participation and the extent to which investigations led to any intervention.

Keywords: child protection; violence, social services, reports of concern, privatisation

Ann-Sofie Bergman är docent vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
Ulrika Järkestig Berggren är docent vid Institutionen för socialt arbete, Linnéuniversitetet.
Kerstin Arnesson är docent vid Institutionen för socialt arbete, Linnéuniversitetet.

Kontakt: ann-sofie.bergman@socarb.su.se

<https://doi.org/10.3384/SVT.2023.30.3.4580>
Socialvetenskaplig tidskrift, vol 30, nr 3 (2023), s. 739–758.
© 2023 Författarna, Licens: CC-BY 4.0.

Inledning

Vid misstanke om att ett barn far illa har professionella i vissa verksamheter skyldighet att göra anmälan till socialtjänsten. Antalet orosanmälningar om barn har ökat mycket under senare tid. Enligt Socialstyrelsens kartläggning bedömdes antalet anmälningar vara cirka 140 000 år 2010, vilka gällde cirka 60 000 barn (Socialstyrelsen, 2012). År 2021 var antalet orosanmälningar cirka 422 000, vilka berörde ungefär 216 000 barn (Socialstyrelsen, 2022). Siffrorna visar en ökning med 200 procent mellan åren 2010 och 2021. Ungefär var femte orosanmälan handlar om våld i nära relation (Socialstyrelsen, 2022).

När socialtjänsten tar emot en orosanmälan som berör barn där det finns uppgifter om våld ska en bedömning göras av behovet av stöd och skydd. Socialtjänsten utgör i den situationen det yttersta skydds nätet för barnet (Socialtjänstlagen (SoL) 2 kap. 1 §, SFS 2001:453). Den här artikeln bygger vidare på en studie av privatiseringen inom den sociala barnvården med jämförelser mellan barnavårdsutredningar genomförda av kommunalt anställda socialsekreterare och privata konsulter i sex kommuner (Bergman m.fl., 2022). Studien visade att oro för att barn utsattes för våld eller upplevde våld i nära relation var vanliga skäl till orosanmälan. Det visade sig att privata konsulter hade genomfört en högre andel utredningar där det förekom uppgifter om våld (56 procent). I den här artikeln analyseras socialtjänstens hantering av barnavårdsutredningar som inletts efter anmälningar om barns våldsutsatthet. Följande frågeställningar är i fokus: I) Hur responderar socialtjänstens utredare på uppgifter om barns våldsutsatthet och vilka åtgärder leder utredningar till för att förhindra fortsatt våldsutsatthet och förbättra barns situation? II) Hur och under vilka former kommer barnen till tals under utredningsprocessen och vilka hinder framträder när de inte kommer till tals? III) Hur skiljer sig hanteringen beroende på om utredningar genomförts av kommunalt anställda socialsekreterare eller privata konsulter?

Vi menar att det är angeläget att undersöka hanteringen av barnavårdsutredningar i ärenden där det framkommit oro för barns våldsutsatthet. Vad som händer under utredningsprocessen och vilken betydelse det får för barnen finns det inte mycket kunskap om. En orosanmälan och barnavårdsutredning kan ses som en möjlighet till en vändpunkt i ett barns liv där samhället kan träda in och förändra barnets livssituation samt förhindra fortsatt våldsutsatthet. Hanteringen under utredningsprocessen är avgörande för utgången. Hur olika aktörer i barns och ungas omgivning responderar på uppgifter om våld påverkar de förutsättningar barnen har till stöd och skydd (jfr Hydén m.fl., 2020; Sandberg, 2016; Linell, 2017; Korkmaz & Överlien, 2020). För de yngsta barnen är socialtjänstens hantering under utredningsprocessen helt avgörande eftersom de är särskilt beroende av vuxnas omsorg och skydd.

I artikeln undersöks socialtjänstens praktik, hur orosanmälningar och barnavårds-

utredningar hanteras i lokal kontext. Med praktik avses här inte en instans utan det som görs, det vill säga tillvägagångssätt, bedömning och beslut (jfr Beronius, 1991). Den praktik som analyseras är såväl språkliga uttryck som vilka åtgärder som beskrivs i socialtjänstens dokumentation. Barnavårdsutredningar ska följa en process för att rättssäkerheten för de berörda ska garanteras. De ska innehålla det underlag (substans) som behövs för att ett beslut ska kunna fattas samt relateras till intentionerna i gällande lagstiftning (Lundquist, 2001). Arbetet med barnavårdsutredningar styrs av lagstiftningen, men det är de handläggare som har direktkontakt med barnen som omsätter policy till praktik (Lipsky, 1977). I den processen har utredarna ett diskretionärt utrymme (Grimen & Molander, 2008). Det finns dels utrymme för tolkning av vad som är ett fullgott underlag i en barnavårdsutredning, det vill säga vad utredarna anser sig behöva veta för att kunna fatta ett välgrundat beslut. Det finns även utrymme för tolkning i utredarnas bedömning och konklusion, till exempel kan definierade problem omformuleras (Johansson, 2007). Artikeln fokuserar på detta utrymme som utredarna har och den osäkerhet och oförutsägbarhet det kan medföra för de barn som är i en beroendeposition i relation till dem som har makt att bedöma och fatta avgörande beslut om deras liv. De barn som kommer i kontakt med den sociala barnavårdens utredningspraktik befinner sig ofta i utsatta situationer. De är beroende av att deras behov utreds på ett professionellt och rättssäkert sätt. Deras valsituation är många gånger mycket begränsad. Berörda barn och vårdnadshavare kan ha olika intressen under en utredning. Medan den kan upplevas som intrång och kontroll av en part kan den samtidigt upplevas som stöd eller skydd av en annan (jfr Gordon, 2002).

Barns utsatthet för våld

Barn kan utsättas för våld direkt eller indirekt. Dels kan våldet riktas direkt mot barnet, dels kan barnet uppleva våld mellan andra personer i sin närhet. När en förälder är utsatt för våld i nära relation är det stor risk att även barnet är utsatt för våld (Ravi & Casolaro, 2018; Eriksson m.fl., 2020). När barn ser och hör våld är de inte "utanförstående betraktare", utan kan beskrivas som "delaktiga vittnen" i en situation de tvingas förhålla sig till (Hydén, 1995; Eriksson m.fl., 2020).

En svensk enkätundersökning från år 2022 avseende elever i årskurs nio visade att 19,7 procent svarade att de någon gång hade blivit utsatta för fysiskt våld av en vuxen person. 15 procent svarade att de hade blivit utsatta för psykiskt våld av en vuxen, 10 procent att de hade upplevt våld mellan vuxna i familjen, det vill säga att en förälder utövade våld mot den andra föräldern. 11,9 procent svarade att de hade blivit försummade, 9,2 procent att de hade blivit fysiskt försummade och 6,1 procent emotionellt försummade. 13,3 procent svarade att de hade utsatts för sexuella övergrepp av en vuxen person (Jernbro m.fl., 2023).

Utsatthet för våld drabbar barns hälsa och välbefinnande på en rad olika sätt. I det korta perspektivet kan det innebära akuta risker för fysiska skador och risk för dödsfall (Eriksson m.fl., 2020). I ett längre perspektiv är våld en stor stressfaktor som ökar risken för att barn och unga utvecklar beteendeproblem och emotionella problem. Att utsättas för våld innebär en traumatisk händelse, vilket även kan leda till ökad risk för psykisk ohälsa, posttraumatisk stress, ångest, depression, självmordstankar, självskadebeteende, beteendeproblem, skadad självkänsla, missbruk, ätstörning, skolproblem samt svårigheter att relatera till andra (Nilsson & Svedin, 2017).

Socialtjänstens utredningar vid orosanmälningar om barns våldsutsatthet

Det är socialnämndens ansvar att sörja för att barn och unga som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det skydd och stöd de behöver (SoL 5 kap. 1 §). För att ta reda på behoven av skydd och stöd görs en barnavårdsutredning. En sådan kan aktualiseras genom en ansökan, anmälan eller på annat sätt (SoL 11 kap. 1 §). Arbetet med att utreda och bedöma barns livssituation och behov kan vara mycket komplext, bland annat på grund av att föräldrar och barn kan ha olika intressen. Termen barnavårdsutredning omfattar både utredningsprocessen och den skriftliga produkten som ska leda fram till bedömning och beslut.

I ett ärende som gäller ett våldsutsatt barn eller ett barn som har "bevittnat" våld ska socialtjänsten utreda barnets behov av stöd och hjälp. Det som ska utredas är barnets behov av stöd och hjälp akut, våldets karaktär och omfattning, hur barnets nätverk ser ut, hur våldet har påverkat barnet och dess relation till föräldrarna, barnets egen uppfattning om våldet, vardera föräldrarnas uppfattning om våldets konsekvenser för barnet samt barnets behov av stöd och hjälp, både på kort och på lång sikt (HSLF-FS 2022:39, 5 kap. 1 §). Under det senaste decenniet har barns rätt som brottsoffer stärkts i lagstiftningen (SFS 2012:776). Socialnämnden ska verka för att den som utsatts för brott och dennes närstående får stöd och hjälp (SoL 5 kap. 11 §). Socialnämnden ska särskilt beakta barns behov av stöd när de har varit utsatta för brott och barns behov av stöd när de har bevittnat våld eller andra övergrepp av eller mot närstående. Sedan den 1 juli 2021 har barns rättigheter stärkts ytterligare eftersom en bestämmelse om barnfridsbrott har införts i brottsbalken (BrB 4 kap. 3 §, SFS 2022:1043), vilket innebär att det är straffbart att utsätta barn för att bevittna (se eller höra) vissa brottsliga gärningar i nära relationer.

Barns rättigheter framgår även av föräldrabalken (SFS 1949:381, 6 kap. 1 §) där det stadgas att barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran, samt att barn ska behandlas med aktning för sin person och egenart och inte får utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. Enligt barnkonventionen, som är lag i Sverige sedan 1 januari 2020 (SFS 2018:1197), ska barn skyddas mot alla former

av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, inklusive sexuella övergrepp (artikel 19).

Forskning om barnavårdsutredningar

Internationell forskning visar att från 51 till 68 procent av inkomna orosanmälningar leder till utredning (Damman m.fl., 2020). Enligt en svensk kartläggning leder 29 procent av orosanmälningarna till beslut att inleda utredning. Ibland kan flera anmälningar om ett och samma barn hanteras i utredningen. Totalt hanterades 55 procent av inkomna anmälningar i en barnavårdsutredning (Socialstyrelsen, 2022). Övriga sorteras ut vid förhandsbedömningar. De barn som berörs av barnavårdsutredningar i Sverige lever oftare än andra barn med ensamstående föräldrar, arbetslösa föräldrar, föräldrar med försörjningsstöd samt föräldrar med utländskt ursprung. De vanligaste skälen till att en utredning inleds är för yngre barn uppgifter om omsorgssvikt och för äldre barn det egna beteendet (Sundell m.fl., 2007; Kalin m.fl., 2022).

Tidigare svensk forskning om barnavårdsutredningar har uppmärksammat historisk utveckling (Lundström, 1993), socialtjänstens sorteringsarbete med att ta emot, utreda och åtgärda anmälningar och ansökningar om barn som riskerar att fara illa (Wiklund, 2006; Coccozza, 2007; Östberg, 2010), rättsliga förutsättningar vid utredningar om barns skydd och vård (Friis, 2003; Mattsson, 2002; Leviner, 2011), genusperspektiv i barnavårdsutredningar (Pettersson, 2006), barnperspektiv och barns rättigheter (Hultman, 2013; Heimer m.fl., 2017) samt socialsekreterares perspektiv på utredningar om tvångsvård av barn och unga (Ponnert, 2007). Sammantaget har forskningen visat större intresse för barnavårdsutredningar i samband med orosanmälningar och tvångsvård (Lundström, 1993; Hollander, 1985; Mattsson, 2002; Friis, 2003; Coccozza, 2007; Ponnert, 2007) än för utredningar i samband med föräldrars och barns egna biståndsansökningar. Tidigare forskning visar att det är vanligast att utredningar inleds efter orosanmälningar. Anmälningarna kommer oftast från skolpersonal, polis och professionella inom vården (Sundell m.fl., 2007; Coccozza, 2007; Socialstyrelsen, 2012; Socialstyrelsen, 2022; Åsbrink, 2019; Kalin m.fl., 2022). Internationell forskning visar att anmälningar från professionella i högre grad leder till utredning än anmälningar från föräldrar, vänner och släktingar (Damman m.fl., 2020).

I en kunskapsöversikt om barnavårdsutredningar (Sundell m.fl., 2007) diskuteras att kontextuella faktorer, såsom socialpolitiken, professionen, organisationen och arbetsledningen, har betydelse för hur barnavårdsutredningar genomförs. Behovet av mer forskning om sådana faktorer lyfts fram. Praktiken med att genomföra barnavårdsutredningar kan variera beroende på hur arbetet lokalt organiseras. För klienten innebär det att den kan utföras olika beroende på var klienten bor och vilken socialarbetare som genomför utredningen (se t.ex. Östberg m.fl., 2000; Mattsson,

2017). Det finns studier som har visat att socialarbetare kommer fram till olika beslut trots att de utgår från samma information. Personalens tillgång till arbetsledning och handledning har relevans (Sundell m.fl., 2007). Vidare kan tillgången till resurser och personal ha betydelse för hur behovsbedömning görs. Wiklund (2006) diskuterar att bristfälliga personalresurser kan medföra en benägenhet för organisationen att vara restriktiv i behovsbedömningar medan god tillgång till personalresurser kan vara förknippat med grundligare utredningar. Under senare tid har socialtjänsten i en del kommuner haft svårt att rekrytera personal för arbetet med barnavårdsutredningar, vilket delvis berott på ökad arbetsbelastning till följd av ökningen av antalet orosanmälningar och utredningar samt ökad personalomsättning. Samtidigt har kompetenskraven skärpts för socialarbetare som handlägger barnavårdsutredningar. Det har sammantaget lett till att privata konsulter har hyrts in för att genomföra utredningar (Järkestig Berggren m.fl., 2021; Arnesson m.fl., 2021). I intervjuer med chefer med erfarenhet av att anlita konsulter framkom varierande erfarenheter avseende barnavårdsutredningarnas kvalitet. Några chefer framhöll att konsulternas utredningar höll god kvalitet, men främst framträdde negativa erfarenheter av kvaliteten (Arnesson m.fl., 2021).

Mattsson (2017) har analyserat 30 barnavårdsutredningar i två kommuner, 15 i vardera kommunen, i ärenden som initierats på grund av oro för att barnet utsatts för eller bevittnat våld. Studien visar skillnader mellan kommunernas utredningar, där uppgifter om våld tenderade att få vaga beskrivningar i den ena kommunen, medan våldet var i tydligare fokus för utredningarna i den andra kommunen. Studien visar att det finns risk att uppgifter om våld inte uppmärksammas utan att andra problem och tolkningsramar kommer i förgrunden. En skillnad mellan kommunerna var att utredarna vid den enhet som hade våldet i fokus under utredningsprocessen hade genomgått specifik utbildning om våld i nära relation, vilket inte utredarna i den andra kommunen hade gjort.

En studie av Lundström och Sallnäs (2019) visar att våld är ett vanligt förekommande skäl till omedelbart omhändertagande av barn enligt lag med särskilda bestämmelser om vård av unga (SFS 1990:52). Det har skett en ökning av omedelbara omhändertaganden under senare tid, från cirka 1 000 placeringar per år till cirka 1 600 per år 2018. En genomgång av domar (n = 211) visar att det är vanligt att de skäl som framförs till behovet av omhändertagande är relaterade till våld, såsom "hög konfliktnivå i hemmet", fysiskt våld mot barn, barnet har "bevittnat våld", psykisk misshandel, hedersvåld/förtryck samt sexuella övergrepp. Andra skäl till omedelbart omhändertagande, som inte var relaterat till våld, var misskötsel av barn, föräldrars missbruk, föräldrars psykiska problem/funktionsnedsättning och föräldrars kriminalitet (Lundström & Sallnäs, 2019).

Metod och material

Det empiriska materialet i artikeln är insamlat inom ramen för forskningsprojektet *Barnavårdsutredning i privat regi – förekomst, organisering och betydelse för praktiken*, där syftet var att undersöka privatisering inom socialtjänstens arbete med barnavårdsutredningar som har initierats på grund av orosanmälningar (Järkestig Berggren m.fl., 2021; Arnesson m.fl., 2021; Bergman m.fl., 2022; Arnesson m.fl., 2023). 120 barnavårdsutredningar från sex kommuner/stadsdelar granskades, 20 från vardera kommunen/stadsdelen. Urval gjordes utifrån geografisk spridning och inkluderar såväl storstad, mellanstora städer som kommuner i glesbygd. Barnavårdsutredningarna genomfördes åren 2017 och 2018. Hälften av utredningarna genomfördes av privata konsulter och hälften av kommunalt anställda socialsekreterare. I forskningsprojektet gjordes även intervjuer med professionella i de utvalda kommunerna, chefer (n = 7) socialsekreterare (n = 6) och privata konsulter (n = 11) om arbetet med barnavårdsutredningar. Studien innehåller känsligt material och har därför genomgått forskningsetisk prövning (Dnr 2018/104–31).

Under arbetet med studien framkom att ett vanligt skäl till orosanmälan var oro för att barn utsattes för våld eller levde i en situation där någon närstående utsattes för våld i nära relation. I 70 av 120 analyserade utredningar innehöll orosanmälningarna uppgifter om våld, vilket innebär 58 procent av genomförda barnavårdsutredningar inledda efter orosanmälan. Detta resultat ledde oss vidare till att närmare analysera hanteringen av barnavårdsutredningar i våldsärenden. Eftersom hälften av de utredningar som samlades in hade genomförts av privata konsulter, är andelen våldsärenden troligen högre än i populationen generellt, eftersom det i studien framkom att barnavårdsutredningar initierade efter orosanmälningar om våld hanterades i högre grad av privata konsulter (56 procent) än av kommunalt anställda socialsekreterare (44 procent).

Det analyserade materialet består av barnavårdsutredningar och intervjuer med professionella. Utredningarna omfattar 70 barn där det i orosanmälningarna fanns uppgifter om utsatthet för våld. I 61 av 120 orosanmälningar var våld den huvudsakliga orsaken till anmälan. I ytterligare nio orosanmälningar fanns uppgifter om våld i anmälan även om den huvudsakliga anmälningsorsaken var en annan, exempelvis föräldrars missbruksproblem. Artikeln bygger på kvalitativ och kvantitativ innehållsanalys av barnavårdsutredningarna. Den kvalitativa analysen har fokus på utredningars process och substans, barns delaktighet samt jämförelser mellan privata konsulter och anställda socialsekreterare. Kvantitativ analys bidrar med kontextuella beskrivningar av orosanmälningar och barnavårdsutredningar. Vid kvantitativ analys av data användes SPSS version 26. Intervjuerna med de professionella bidrar till förståelsen av utredningspraktiken.

Resultat

Kontextuella beskrivningar

Följande avsnitt innehåller kontextuella beskrivningar av orosanmälningar och barnavårdsutredningar med uppgifter om våld, vilka *former av våld* som togs upp i anmälan, *vem* våldet hade riktats mot (barnet och/eller närstående), *vem* som enligt orosanmälan utövade våld samt *vem* som gjorde orosanmälan till socialtjänsten. De ärenden där utredning inleddes efter en orosanmälan som innehöll uppgifter om våld rörde många yngre barn, 43 procent var i åldern 0–6 år, 30 procent var i åldern 7–12 år, medan 27 procent var i åldern 13–17 år. Anmälningarna rörde i något högre grad flickor (56 procent) än pojkar (44 procent). Den vanligaste formen av våldsutsatthet var att barnet hade upplevt/bevittnat våld mot sin mamma (n = 30), därefter att barnet hade utsatts för våld (n = 29), upplevt/bevittnat våld mot syskon (n = 13), upplevt/bevittnat förälders våld mot annan person (n = 3) samt upplevt/bevittnat våld mot sin pappa (n = 1). I sex fall innehöll anmälningarna uppgifter om våld mot både barnet och mamman, se tabell 1. Barns utsatthet genom att bevittna våld mot syskon är något som sällan uppmärksammas. I den här studien hade nästan en femtedel av barnen, enligt anmälan, upplevt våld mot syskon.

Tabell 1. Våldsutsatthet enligt orosanmälningar som lett till utredning (n = 70).

Våldsutsatthet	Pojkar (n = 31)	Flickor (n = 39)	Totalt (n = 70)
Våld mot barnet	14	15	29
Våld mot barnets syskon	5	8	13
Våld mot barnets mamma	12	18	30
Våld mot barnets pappa	1	-	1
Bevittnat förälders våld mot annan person*	2	1	3
Totalt**	34	42	76

* Våld mot annan person (pappas tidigare partner, barnets farmor, ej uppgiven person).

** Ett och samma barn kan ha upplevt flera former av våld, därför är siffrorna i tabellen högre än antalet barn.

En vanlig kategorisering av våldsupplevelser är fysiskt våld, psykiskt våld, bevittnat våld samt andra former av våld, såsom sexuellt, materiellt, ekonomiskt, latent våld och motvåld (Mattsson, 2017). I studien finns uppgifter i materialet som kan relateras till fysiskt, psykiskt och sexuellt våld mot barn. Analysen visar att av de barn som

enligt orosanmälningarna hade utsatts för våld riktat mot barnet (n = 29) handlade det i 24 av 29 fall om *fysiskt våld*. I tio fall handlade anmälan om *psykiskt våld*, medan anmälan i tre fall handlade om oro för att flickor hade utsatts för *sexuella övergrepp*, se tabell 2.

Tabell 2. Uppgifter om våld riktat mot barn, typ av våld (n = 29).

Typ av våld	Pojkar (n = 14)	Flickor (n = 15)	Totalt (n = 29)
Fysiskt våld, inkl. att barnet utsatts för allvarlig fara	12	12	24
Psykiskt våld, inkl. hot om våld, försummelse och kontroll	5	5	10
Sexuella övergrepp	-	3	3
Totalt*	17	20	37

* Ett och samma barn kan ha upplevt flera former av våld, därför är siffrorna i tabellen högre än antalet barn.

Det var vanligast att den person som enligt orosanmälan var våldsutövaren var barnets pappa (n = 38), därefter styvpappa/bonuspappa (n = 15), mamma (n = 8), båda föräldrarna (n = 7), släkting (n = 4), syskon (n = 3) samt styvmamma/bonusmamma (n = 1). Det var vanligast att våldsutövaren, enligt orosanmälningarna, var en man (n = 60). Den största andelen orosanmälningar om våld, som ledde till utredning, kom från skolpersonal (27 procent). Därefter var de vanligaste anmälarna polisen (23 procent), hälso- och sjukvården (20 procent), privatpersoner (14 procent) samt socialtjänsten (11 procent). I fyra procent av fallen var anmälaren anonym. Skillnader som framkommer när det gäller anmälare i våldsärenden i jämförelse med andra ärenden är att det var vanligare att orosanmälan kom från polisen i ärenden med uppgifter om våld, medan det var vanligare att den kom från hälso- och sjukvården i övriga ärenden.

Ökning av orosanmälningar och barnavårdsutredningar om våld

Antalet orosanmälningar har ökat nationellt under senare tid (Socialstyrelsen, 2022). Även i de kommuner där studien genomförts har antalet orosanmälningar och barnavårdsutredningar ökat över tid. En av de intervjuade cheferna relaterar ökningen till bestämmelser om skyldighet att utreda ärenden där det finns uppgifter om att barn har upplevt våld i nära relation:

Sedan våldsbestämmelsen kom så har [barnavårdsutredningarna] ökat. Det fluktuerar lite över tid. Vid 2011–2012 var det nog 30 procent som gick till utredning. Vi låg ganska lågt och sedan ökade det lite efter hand. Nu är vi uppe i cirka 50 procent. Det är svårt att säga exakt, det går lite fram och tillbaka. Men sedan våldsbestämmelsen kom så har det ökat. Vi har blivit tvingade att öppna utredningar för att undersöka noggrannare än en förhandsbedömning. (Socialchef 1)

Enligt denna chef har socialtjänsten blivit ”tvingade” att öppna utredning när det inkommer uppgifter om våld. Hänvisningen till ”våldsbestämmelsen” avser Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om våld i nära relationer (SOSFS 2014:4), vilka har ersatts av nya föreskrifter och allmänna råd (HSLF-FS 2022:39). Citatet kan tolkas som att det även tidigare har funnits en stor andel orosanmälningar om våld, men att socialtjänsten inte alltid har inlett utredning utan nöjt sig med att göra en förhandsbedömning. Att en stor del av de orosanmälningar som kommer in till socialtjänsten handlar om våld bekräftas i intervjuer med professionella:

I [X kommun] som jag jobbar i, där handlar väldigt mycket av anmälningarna ofta om våld. Våld i nära relation antingen mellan föräldrar eller att barn är utsatta [...] det är mycket våld i familjer. (Avdelningschef 1)

Alltså när jag jobbade både som anställd och som konsult så jobbade jag i väldigt utsatta områden, det var [Y kommun] och sen var det [Z kommun] och dom ärendena var oftast [...] det var våld i nära relation mycket bland mina ärenden. (Konsult 1)

Att våld har blivit en vanlig anledning till att barn utreds av socialtjänsten behöver inte bero på att våldet mot barn har ökat utan kan, som en chef uttrycker, handla om förändrat fokus inom socialtjänstens barn och unga-enheter:

Våldsfrågan är ofta med och jag tror att det även beror på att vi har ett annat sätt att se på det. Vi har flyttat fokus för att förstå problematiken med våld och vi förstår det idag på ett helt annat sätt. Vi förstår hur det påverkar barns utveckling. Det kunde vi inte tidigare för tio år sedan. Vi har andra ögon idag. Vi kunde ha mött samma familj för tio år sedan men då hade vi ett helt annat fokus. Orsakskodningen såg ut på ett annat sätt. Jag tror att det är en förskjutning från vår sida när det gäller att se på social problematik. Det är positivt. (Avdelningschef 2)

Denna chef menar att det har skett en förändring till att socialtjänstens personal fått en ökad förståelse för våldsproblematiken jämfört med tidigare.

Hur hanteras uppgifter om våld under utredningsprocessen?

I många barnavårdsutredningar framkommer att oron för barns utsatthet för våld hanteras på ett regelrätt sätt och att handläggaren gör en bedömning av barnets behov av skydd och stöd. I de frågeställningar som formuleras för att leda barnavårdsutredningen förekommer ordet *våld*, exempelvis: "Har [barnet] behov av skydd från våld?" Alternativt har utredaren använt ordet *skydd* och ställt frågan: "Är barnet i behov av skydd från socialtjänsten?" Formuleringen visar en medvetenhet om vikten av fokus på huruvida barnet är utsatt för våld och har behov av skydd.

I andra utredningar har uppmärksamheten på våld och barns behov av skydd en tendens att falla bort i dokumentationen under utredningsprocessen. I 24 av 70 utredningar, det vill säga en tredjedel, saknas sådana frågeställningar trots att orosanmälan innehöll uppgifter om våld, vilket kan leda till att barnavårdsutredningarna får ett annat fokus. Att frågeställningar om våld saknas förekommer i såväl utredningar genomförda av privata konsulter som av anställda socialsekreterare samt barnavårdsutredningar genomförda i olika kommuner. I följande exempel framkommer i orosanmälan oro för att en 15-årig flicka varit utsatt för våld: "Det förekommer handgripligheter mellan henne och hennes pappa. De slår varandra" (U16). I barnavårdsutredningen finns dock inte våld med som en frågeställning utan fokus riktas mot barnets mående, psykosociala situation och eventuella behov av stödinsatser: "Hur mår X? Hur ser X psykosociala situation ut? Är X och/eller familjen i behov av socialtjänstens stödinsatser?" (U16).

I fem barnavårdsutredningar, hanterade av såväl privata konsulter som anställda socialsekreterare, omformuleras orosanmälningar om våld till frågeställningar om "konflikter", "bråk" eller "meningsskiljaktigheter" mellan föräldrarna. Ett exempel gäller en anmälan från en privatperson om att det femåriga barnets pappa utsätter barnets mamma för våld. I detta fall fanns även tidigare inkomna anmälningar med uppgifter om våld. I de frågeställningar som ska leda barnavårdsutredningen saknas dock ordet våld, i stället används ordet *konflikter*. "Hur påverkas flickan av de återkommande konflikterna mellan hennes föräldrar? [...] Kan flickans föräldrar ge henne den stabilitet hon behöver? Är flickan och hennes föräldrar i behov av stödinsatser och i så fall i vilken form?" (U44). Det finns även exempel på att fokus på våldet kan falla bort i frågeställningar eftersom utredaren, det gäller såväl privata konsulter som anställda socialsekreterare, i sju fall i stället fokuserar på föräldrars *missbruk*, *psykiska ohälsa* eller *kriminalitet*. Ett exempel rör en fyraåring där orosanmälan handlar om att barnet har bevittnat våld. Utredningens frågeställningar är i stället: "Hur ser flickans föräldrars alkoholkonsumtion ut? Hur påverkar den flickan? Hur påverkas flickan av de konflikter som förekommer i hemmet?" (U39).

Fokus på våldsutsatthet kan även förloras senare under utredningsprocessen. I följande exempel kom fokus att riktas mot barnets *beteende* i stället för utsatt-

het: Skolpersonal anmälde att en pojke uttryckt att han blev slagen av sin pappa. Utredaren genomförde "flera samtal med föräldrar" och dokumenterade: "Föräldrarna berättar att de har bekymmer med [barnet] då skolan ofta klagar på hans beteende" (U8). Att våld i vissa fall har en tendens att "falla bort" i dokumentationen under utredningsprocessen och att fokus riktas mot något annat, framkommer även i en intervju med en chef om dennes erfarenheter som arbetsledare:

Jag måste tyvärr säga att jag tog del av utredningar där det saknades viktig information om barn exempelvis när det saknas utredning om våld, vilket finns i orosanmälan. Våldet hanteras i förhandsbedömningen men sedan faller det bort under pågående utredningar. Det kan finnas i journalanteckningen men inte i utredningen under analys och bedömning. (Enhetschef 1)

Som framkommit av analyserna av barnavårdsutredningar och citatet från chefsintervjun kan uppgifter om våld i orosanmälningar falla bort i dokumentationen under utredningsprocessen. De kan saknas redan vid formuleringen av frågeställningar. De kan också falla bort senare under utredningsprocessen när utredaren ska dokumentera analys och bedömning av barnets behov av stöd och/eller skydd.

Hur kommer barnen till tals?

Följande avsnitt har fokus på hur de berörda barnen kommer till tals under socialtjänstens handläggning av barnavårdsutredningar som har initierats av orosanmälningar som innehåller uppgifter om våld. Analysen visar att de barn som var i fokus för barnavårdsutredningarna kom till tals i enskilda samtal i cirka 43 procent av fallen, se tabell 3. Några barn (11 procent) kom till tals eller blev observerade i samband med möte tillsammans med en förälder som inte var uppgiven våldsutövare. I 34 procent av utredningarna genomfördes varken enskilt barnsamtal, samtal med barn tillsammans med förälder (som inte var uppgiven våldsutövare) eller observation av barnet. Det senare gällde en högre andel utredningar genomförda av privata konsulter (41 procent) än anställda socialsekreterare (26 procent). Ett sådant exempel handlar om en 13 år gammal pojke. Orosanmälan inkom från skolan om att pojken utsattes för våld av föräldrarna. I detta fall valde socialtjänstens utredare att inte prata med barnet med motiveringen att pojken hade en neuropsykiatrisk funktionsnedsättning och att det fanns flera professionella som hade kontakt med honom: "Pojken har ADHD och medicinerar för det [...] det finns många personer som arbetar för att pojken ska ha det bra och i detta sammanhang kändes det inte motiverat att träffa pojken" (U22). Detta val innebär att barnets perspektiv faller bort medan utredaren lyssnar på de vuxna, i det här fallet föräldrarna som i orosanmälan var de uppgivna våldsutövarna. Det kan noteras att utredaren i detta exempel hänvisar till sina egna känslor i bedöm-

ningen, snarare än till sakliga argument – det *kändes* inte motiverat att träffa barnet. I ett annat exempel genomfördes barnsamtal med en 11-årig flicka, men under samtalet som ägde rum i familjens hem var flickans pappa med i rummet, trots att utredningen hade initierats efter en anmälan om våld mot barnets syskon från pappan (U35).

Tabell 3. Kommer barnen till tals? (n = 70)

Typ av samtal	Utredning av konsult Antal (procent)	Utredning av anställd socialsekreterare Antal (procent)	Totalt Antal (procent)
Enskilt samtal med barnet	17 (44)	13 (42)	30 (43)
Samtal med barnet tillsammans med förälder som ej var uppgiven våldsutövare	2 (5)	6 (19)	8 (11)
Inget enskilt samtal med barnet men observation i samband med möte med förälder	4 (10)	4 (13)	8 (11)
Inget enskilt samtal med barnet eller observation	16 (41)	8 (26)	24 (34)
Totalt	39	31	70 (100)

Vilka var då hindren när enskilda samtal med barn inte genomfördes av socialtjänsten? Utifrån vad som framkommer i det analyserade materialet kunde det röra sig om barns låga ålder eller barns funktionsnedsättning, som gjorde att utredaren inte bedömde att samtal kunde eller var lämpligt att genomföras. I andra fall kunde handläggaren välja bort barnsamtal då sådana inte bedömdes vara nödvändiga: "Utredaren bedömer att [barnet] inte behöver utsättas för utredningssamtal utifrån att föräldrarna tar den hjälp som de behöver" (U20): "Det har bedömts att det inte varit för barnets bästa att ha barnsamtal då informationen har samlats in genom föräldrarna" (U32). I de här exemplen har fokus riktats mot föräldrarnas perspektiv och behov snarare än barnens. I andra fall var det någon annan berörd aktör som valde bort barnsamtal. Det kunde vara barnet som (enligt en förälder) inte ville tala med en ny utredare efter att ha samtalat med en handläggare under förhandsbedömningen: "Modern uppger att [barnet] redan talat om allt för socialtjänsten och inte vill träffa någon ny" (U7). Andra barn ville, enligt utredare, ha sina föräldrar med under samtalet: "[Barnet] vill ha med sina föräldrar i samtalsrummet" (U9). Det finns även exempel på att barnets föräldrar förhindrade att enskilda samtal mellan barn och utredare kom till stånd: "Föräldrarna avbokar samtalet" (U45); "[Förälder] samtycker inte till att barnet samtalar ensam med socialsekreteraren" (U50).

Barns aktörskap

Det kan betraktas som något paradoxalt att socialtjänsten i vissa fall valt bort att genomföra barnsamtal eftersom det i många fall framgår att barnen visat aktörskap. Många orosanmälningar hade initierats efter att barnen hade berättat om våld för professionella i skolan, för polisen, hälso- och sjukvården eller någon anhörig. När barnen kom till tals i barnavårdsutredningarna framkom i flera fall viktiga uppgifter om deras situation. Det finns exempel på barn så unga som fyra år som berättat om upplevelser av att bevittna våld (U39). Barn som kom till tals kunde berätta om våldet och om sina upplevelser, känslor, mående samt egna önskemål:

Flickan uppger att våldet har pågått länge. (Flicka 17 år, U17)

Flickan säger att hon mår dåligt, det är jobbigt i skolan, svårt att träffa människor, skolkar för att hon inte orkar gå till skolan. (Flicka 10 år, U62)

Det är pojkens önskan att få bo kvar vid HVB-hemmet tills han kan flytta till eget boende. (Pojke 15 år, U41)

Det finns enstaka exempel på att barnen har fått möjlighet att läsa dokumentationen av sina samtal med socialtjänstens utredare och därefter "korrigerar något" av innehållet i utredningen (U62). Det visar vikten av att barn får komma till tals och även får möjlighet till återkoppling efter samtal.

Socialtjänstens insatser

Hur vanligt var det då att barn och/eller föräldrar fick någon form av insats efter avslutad barnavårdsutredning i fall där orosanmälan innehöll uppgifter om våld? 23 av 70 utredningar (33 procent) ledde till insats, i de flesta fall (17) till någon form av öppenvårdsinsats. Det var en högre andel barnavårdsutredningar gjorda av anställda socialsekreterare som ledde till insats (39 procent) än sådana som hanterades av privata konsulter (28 procent). Det var vanligast med olika former av föräldra- och familjestöd, vilka kan ha olika benämningar i kommunerna, exempelvis familjebehandling eller råd och stöd. Öppenvårdsinsatserna var oftast riktade till föräldrarna. Ibland riktades insatsen till båda föräldrarna trots att barnavårdsutredningen handlade om oro för att den ena föräldern utsatt barnet för våld. I en barnavårdsutredning, där en åttaårig pojke berättat om våld från sin pappa, bedömde socialtjänstens utredare att "[föräldrarna] behöver hitta strategier för att sätta gränser och hantera konflikter kring [barnet]" (U17). Men det fanns även exempel på att insatsen riktades specifikt mot våldsutövaren för att förbättra dennes föräldraförmåga (U26). Sju barnavårdsutredningar ledde till placering utanför hemmet, tre barn kom till familjehem, medan

övriga placerades i hem för vård eller boende (HVB) eller skyddat boende. Två av de senare barnen placerades tillsammans med föräldrar.

För ytterligare 12 barn föreslog socialtjänsten insatser men föräldrarna, och i något fall barnet, tackade nej. Socialtjänsten föreslog i flera fall familjestöd eller föräldrakurs som föräldrarna tackade nej till. Socialtjänsten bedömde att det i dessa fall inte fanns skäl för omhändertagande enligt lagen om vård av unga. I tre fall fanns en tydlig oro för barnen då socialtjänsten föreslog placering på utredningshem eller HVB, vilket föräldrarna dock motsatte sig. Uppgivna skäl till att tacka nej till insats kunde vara att föräldrarna såg det som negativt att fler personer skulle vara inkopplade eftersom de önskade kontinuitet för barnet och redan hade annan stödkontakt inom vården (U22); att föräldern hade dåliga erfarenheter sedan tidigare av föreslagen insats (U62); att förälder eller ungdom önskade annan form av hjälp som socialtjänsten i de aktuella fallen inte kunde hjälpa till med, såsom bostad och/eller ekonomisk hjälp (U25, U45).

Sammanfattande analys och diskussion

Artikeln bygger på analyser av socialtjänstens hantering av barnavårdsutredningar som inletts efter orosanmälningar som innehåller uppgifter om barns våldsutsatthet. Uppgifter om våld var vanligt förekommande i orosanmälningar som ledde till barnavårdsutredning i de kommuner som ingår i studien. Vanligast var uppgifter om våld mot barnets mamma och våld mot barnet. Samtidigt var det även en hög andel orosanmälningar som handlade om våld mot syskon. Att som barn bevittna våld mot syskon är en utsatthet som behöver uppmärksammas mer. För de berörda barnen kan det leda till försämrad psykisk hälsa och känslomässiga problem (Tucker m.fl., 2021). När våldet var riktat mot det barn som var i fokus för orosanmälan handlade det i de flesta fall om fysiskt våld. Att barnavårdsutredningar vid våldsutsatthet ofta innehåller uppgifter om fysiskt våld mot barn visar även Mattsson (2017), vilket kan handla om att det psykiska våldet tenderar att vara svårare att fånga upp. En stor andel orosanmälningar kom från polisen. Det kan förklaras av att barn som har bevittnat våld betraktas som brottsoffer och har rätt till stöd (SoL 5 kap. 11 §). Polisen har skyldighet att anmäla till socialtjänsten när de möter barn som upplever våld i nära relation. Resultaten ger indikation på att det har skett en *förändring* av praktiken under senare tid avseende benämningen av den problematik som uppges i orosanmälningar och barnavårdsutredningar, där våld har synliggjorts på ett tydligare sätt. Tidigare har våldspröblem ofta kategoriserats under rubriken "konflikter i familjen", en rubrik som kan rymma olika problembeskrivningar, såsom relationsproblem mellan föräldrar, relationsproblem mellan barn och föräldrar samt våld i familjen (Östberg, 2010).

Att en så stor andel barnavårdsutredningar hade inletts på grund av orosanmälningar om våld behöver inte bero på en ökning av våld, utan kan handla om ett förändrat fokus inom socialtjänsten. Men även om barnavårdsutredning inleds är det inte säkert att berörda barn får relevant stöd och skydd. Det kan bero på flera saker. Studien visar att uppgifter om våld som förekommer i orosanmälningar kan falla bort i dokumentationen under utredningsprocessen och att fokus i utredningen riktas mot något annat (jfr Mattsson, 2017). För det första kan det ske genom utredarens sätt att formulera de frågeställningar som ska styra barnavårdsutredningen. Det finns många exempel på att ordet våld inte finns med i frågeställningarna trots att det fanns i orosanmälan. Det finns därmed en risk att negligera oro för barns våldsutsatthet. En möjlig tolkning är att utredare är måna om att skapa en god relation till föräldrarna för att de ska samtycka till insats om barnet har behov av det (jfr Mattsson, 2017).

För det andra kan fokus på våld falla bort genom att uppgifter om våld från en person mot en annan omformuleras till "konflikter", "bråk" eller "meningsskiljaktigheter" mellan två personer, det vill säga här finns även *kontinuitet* över tid. För det tredje kan våldet falla bort ur fokus under utredningsprocessen genom att de personer som enligt orosanmälan var våldsutsatta eller hade upplevt/bevittnat våld mot närstående inte alltid kommer till tals under trygga former. Det blir problematiskt och visar en bristande medvetenhet om de begränsade möjligheterna att tala om våldserfarenheter när våldsutövaren finns med i rummet under samtalet. Utredare behöver ha förståelse för våldets konsekvenser för den som blir utsatt. De behöver ha kunskap om våld för att kunna ställa rätt frågor. De behöver ha förmåga att möta våldsutsatta och lyssna på deras berättelser. Det är svårt att berätta om våld i nära relationer. De professionella behöver visa att de är beredda att lyssna. Det kräver samtal under trygga former och i de flesta fall mer än ett enstaka samtal.

Studien visar att det var få barn som fick någon insats från socialtjänsten. En tredjedel av barnavårdsutredningarna i våldsärenden ledde till insats. Det är en betydligt lägre andel insatser än vid barnavårdsutredningar generellt. Östberg (2010) fann att 67 procent av de barn som utreddes fick någon insats. Bergman m. fl. (2022) fann att 52 procent ledde till insats. Resultatet i den här studien stämmer dock väl överens med en nyligen genomförd studie om barnavårdsutredningar inledda på grund av uppgifter om våld (Persdotter & Andersson, 2020) där 31 procent av utredningarna ledde till insats. En kartläggning av 65 barnavårdsutredningar, inledda år 2012 och 2013 efter orosanmälningar om att barn bevittnat våld mellan barnets föräldrar (inklusive styvföräldrar), visade att 32 procent ledde till insats (SOU 2016:19, s. 223).

Den här studien visar att när socialtjänsten beslutade om insats riktades den oftast till föräldrarna. Den vanligaste insatsen var familjebehandling eller föräldrastöd. Även dessa resultat överensstämmer med undersökningen av Persdotter och Andersson

(2020). Det var i stort sett endast när barnen placerades utanför hemmet som insatsen riktades direkt till dem. Trots att många barn visat aktörskap och berättat om våldet för någon i sin omgivning, förblev många barn i denna studie ohörda i utredningarna. När barn inte erkänns som aktörer under processen riskerar åtgärderna att bli därefter, det vill säga inte anpassade efter barnen. En av de i studien intervjuade cheferna beskriver att socialtjänstens medarbetare "har andra ögon idag" och menar att handläggarna har ett ökat fokus på våld och en ökad kunskap och förståelse för hur barn påverkas av våld. Studien ger dock indikation på brister i barnavårdsutredningars *process* i och med att många barn som kan ha varit våldsutsatta inte kommer till tals under trygga former samt brister i barnavårdsutredningars *substans* i och med att uppgifter om våld har en tendens att falla bort i dokumentationen medan fokus riktas mot något annat genom omformuleringar. Sammantaget visar studien ännu ett exempel på professionellas diskretionära utrymme och på osäkerhet och oförutsägbarhet för de barn som befinner sig i en beroendeposition (jfr Lipsky, 1977; Grimen & Molander, 2008; Johansson, 2007). Studien visar också exempel på föräldrars maktposition i relation till de berörda barnen i och med att föräldrarna i flera fall haft möjlighet att säga nej till enskilda barnsamtal och till de insatser som socialtjänsten har bedömt att det finns behov av.

Avslutningsvis indikerar studien att det finns skillnader mellan utredningar genomförda av privata konsulter och anställda socialsekreterare när det gäller barns delaktighet och i vilken mån utredningar ledde till insats (jfr Bergman m.fl., 2022). Det kan dels förstås mot bakgrund av tidigare forskning där socialchefer har beskrivit en bristande kvalitet i många konsultutredningar, vilka kunde beskrivas som dåliga, halvfärdiga, felaktiga eller ytliga (Arnesson m.fl., 2021). Det kan även förstås mot bakgrund av konsulter arbetsvillkor, eftersom de förväntas genomföra många utredningar under kort tid, vilket ställer krav på effektivitet och tempo. I intervjuer genomförda i forskningsprojektet framkommer från såväl chefer som konsulter att konsulterna förväntades "beta av" högar av barnavårdsutredningar som blivit ligande (Bergman m.fl., 2022; Arnesson m.fl., 2023). Socialtjänstens användning av privata konsulter i praktiken för arbetet med barnavårdsutredningar är ett angeläget ämne för vidare studier. Att barnavårdsutredningar håller hög kvalitet har betydelse för barns möjlighet att få stöd och skydd i utsatta situationer, som exempelvis våldsutsatthet.

Referenser

- Arnesson, K., Bergman, A-S. & Järkestig Berggren, U. (2021) Ett nödvändigt ont: en kartläggning av omfattningen av privata aktörer som genomför barnavårdsutredningar i Sverige. *Socialvetenskaplig tidskrift*, (2): 129–144.
- Arnesson, K., Järkestig Berggren, U. & Bergman, A-S. (2023) ”Man får inte ta någon genväg in i konsultarbetet”: en studie om privata konsulter som genomför barnavårdsutredningar inom svenska socialförvaltningar. *Arbetsmarknad och Arbetsliv*, 29(2): 26–44.
- Bergman, A-S., Arnesson K. & Järkestig Berggren, U. (2022) Child protection investigations by private consultants or municipally employed social workers: what are the differences for children? *Journal of Social Work*. doi:10.1177/14680173221109710
- Beronius, M. (1991) *Genealogi och sociologi: Nietzsche, Foucault och den sociala analysen*. Stockholm/Steag: B. Östlings bokförlag Symposion.
- Cocozza, M. (2007) *The parenting of society: a study of child protection in Sweden from report to support*. Diss. Linköpings universitet.
- Damman, J., Johnson Motoyama, M., Wells, S. & Harrington, K. (2020) Factors associated with the decision to investigate child protective services referrals: a systematic review. *Child & Family Social Work*, 25(4): 785–804. doi: 10.1111/cfs.12755
- Eriksson, M., Hultmann, O. & Svensson, E. (2020) *Barn som upplever våld: att stödja barn och bedöma föräldrars omsorgsförmåga*. SKR.
- Friis, E. (2003) *Sociala utredningar om barn. En rättssociologisk studie av lagstiftningens krav, utredningarnas argumentationer och konsekvenser för den enskilde*. Diss. Lunds universitet.
- Gordon, L. (2002) *Heroes of their own life: the politics and history of family violence: Boston 1880–1960*. Urbana och Chicago: University of Illinois Press.
- Grimen, H. & Molander, A. (2008) Profesjon og skjønn. I: A. Molander & L.I. Terum (red.) *Profesjonsstudier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Heimer, M., Näsman, E. & Palme, J. (2018) Vulnerable children’s rights to participation, protection, and provision: The process of defining the problem in Swedish child and family welfare. *Child & Family Social Work*, 23(2): 316–323. <https://doi.org/10.1111/cfs.12424>
- Hollander, A. (1985) *Omhändertagande av barn: en studie av barnavårds mål vid förvaltningsdomstolarna åren 1974, 1977 och 1982*. Diss. Umeå universitet.
- HSLF-FS 2022:39 *Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om våld i nära relationer*.
- Hultman, E. (2013) *Barnperspektiv i barnavårdsutredningar: med barns hälsa och barns upplevelser i fokus*. Diss. Linköpings universitet.
- Hydén, M. (1995) *Kvinnomisshandel inom äktenskapet: mellan det omöjliga och det möjliga*. Stockholm: Liber.
- Hydén, M., Gadd, D. & Grund, T. (2020) Role of narrative and social networks in thwarting violence and sexual abuse in young people’s lives. *The British Journal of Social Work*, 50(7): 2172–2190. doi:10.1093/bjsw/bcz114
- Jernbro, C., Landberg, Å. & Thulin, J. (2023) *Väld mot barn 2022: en nationell kartläggning*. Stiftelsen Allmänna Barnhuset.
- Johansson, R. (2007) *Vid byråkratins gränser: om handlingsfrihetens organisatoriska begränsningar i klientrelaterat arbete*. Lund: Arkiv förlag.
- Järkestig Berggren, U., Arnesson, K. & Bergman, A-S. (2021) The take-off for private consultants in child protection investigations: how did Sweden get here? *The British Journal of Social Work*, 51(4): 1463–1481. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab053>

- Kalin, T., Persdotter, B., Ahlgren, T. & Gerdner, A. (2022) How do child welfare referrals in Sweden match children's self-reporting of severe exposure? *Child & Family Social Work*, 27(2): 100–111. <https://doi-org.ezp.sub.su.se/10.1111/cfs.12856>
- Korkmaz, S. & Överlien, C. (2020) Responses to youth intimate partner violence: the meaning of youth-specific factors and interconnections with resilience. *Journal of Youth Studies*, 23(3): 371–387. doi: 10.1080/13676261.2019.1610557
- Leviner, P. (2011) *Rättsliga dilemman i socialtjänstens barnskyddsarbete*. Diss. Stockholm: Jure.
- Linell, H. (2017) *Child protection through an abuse-focused lens: adolescent victimization and Swedish social services responses*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Lipsky, M. (1977) Towards a theory of street-level bureaucracy. I: D.H. Willis & M. Lipsky (red.) *Theoretical perspectives on urban politics*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice Hall.
- Lundquist, L. (2001) *Medborgardemokratin och eliterna*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundström, T. (1993) *Tvångsomhändertagande av barn: en studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet*. Diss. Stockholms universitet.
- Lundström, T. & Sallnäs, M. (2019) Barnskyddets innersta kärna: om tvångsplaceringar som motiveras av barns hemförhållanden. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 26(3–4): 283–302.
- Mattsson, T. (2002) *Barnet och rättsprocessen: rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i samband med beslut om tvångsvård*. Diss. Lund: Juristförlaget.
- Mattsson, T. (2017) *Våld i barnavårdsutredningar: om socialtjänstens ansvar och viljan att veta*. Malmö: Gleerups.
- Nilsson, D. & Svedin, C. (2017). *Kunskapsöversikt om stöd och behandling för barn som utsatts för sexuella övergrepp och fysisk misshandel*. Linköpings universitet.
- Persdotter, B. & Andersson, M. (2020) *SAVE – support and protection against violence, on equal terms for all children: ett forsknings- och utvecklings-projekt om barnavårdsutredningar vid anmälan om misstänkt våldsutsatthet*. FoU Välfärd Värmland.
- Pettersson, G. (2006) Närvarande mödrar och tillräckligt frånvarande fäder: om socialtjänstens bedömningar av föräldrars omsorg. *Socialvetenskaplig tidskrift*, (1): 51–65.
- Ponnert, L. (2007) *Mellan klient och rättssystem: tvångsvård av barn och unga ur socialsekreterares perspektiv*. Diss. Lunds universitet.
- Ravi, K. & Casolaro, T. (2018) Children's exposure to intimate partner violence: a qualitative interpretive meta-synthesis. *Child & Adolescent Social Work Journal*, 35(3): 283–295. <https://doi.org/10.1007/s10560-017-0525-1>
- Sandberg, L. (2016) Being there for my grandchild: grandparents' responses to their grandchildren's exposure to domestic violence. *Child & Family Social Work*, 21(2): 136–145.
- SFS 1949:381 Föräldrabalk.
- SFS 1990:52 Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga.
- SFS 2001:453 Socialtjänstlag.
- SFS 2012:776 Lag om ändring i socialtjänstlagen (2001:453).
- SFS 2018:1197 Lag om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter.
- SFS 2022:2043 Lag om ändring i brottsbalken (1962:700).
- Socialstyrelsen (2012) *Anmälningar till socialtjänsten om barn och unga: en undersökning om omfattning och regionala skillnader*.
- Socialstyrelsen (2022) *Anmälningar om barn som far illa eller misstänks fara illa 2021: uppföljning och analys av utvecklingen*.
- SOSFS 2014:4 Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om våld i nära relationer.
- SOU 2016:19 Barnkonventionen blir svensk lag: betänkande av Barnrättsutredningen.

- Sundell, K., Egelund, T., Andrée Löfholm, C. & Kaunitz, C. (2007) *Barnavårdsutredningar: en kunskapsöversikt*. Stockholm: Gothia.
- Tucker, C.J., Finkelhor, D. & Turner, H. (2021) Exposure to parent assault on a sibling as a childhood adversity. *Child Abuse & Neglect*, (122): 1–8. doi: 10.1016/j.chiabu.2021.105310
- Wiklund, S. (2006) Barnavårdsinsatser: en studie av kommunala skillnader. *Socialvetenskaplig tidskrift*, (3): 244–259.
- Åsbrink, P. (2019) *Att dokumentera socialtjänstens insatser för barn och unga: aktualiseringar till socialtjänsten i Gävleborg 2018 i jämförelse med perioden 2010–2017*. FoU Välfärd, 2019:3.
- Östberg, F. (2010) *Bedömningar och beslut: från anmälan till insats i den sociala barnvården*. Diss. Stockholms universitet.
- Östberg, F., Wåhlander, E. & Milton, P. (2000) *Barnavårdsutredningar i sex kommuner: en vinjetstudie*. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete, Socialstyrelsen (CUS).

*Sara Zoric, Åsa Söderqvist Forkby &
Ulrika Järkestig-Berggren*

Samtidig psykisk ohälsa och missbruk

– en tvåenighet som strukturerar vardagen

Co-occurring mental illness and addiction – a unity that forms everyday life

People with co-occurring mental illness and addiction tend to be a vulnerable group in society, often in need of extensive and collaborative care. From a social work perspective, it is crucial to gain more knowledge about these persons' everyday lives and living conditions. The aim of this article is to explore how people with co-occurring mental illness and addiction experience their everyday lives and develop knowledge about how everyday life is structured by these co-occurring illnesses. Using a narrative method, 12 persons were interviewed, sharing their experiences. The analysis was performed using the theory of the everyday life, the normative and structural aspect. The findings suggest that participants' understanding of the co-occurring mental illness and addiction is described as a continuous interaction between the two illnesses and experienced as a unity. The narratives imply that dysfunctional family relationships in everyday life during childhood, losing employment and financial problems are shared experiences. The narratives also include loss of everyday routines due to co-occurring illnesses, unemployment and homelessness. Therefore, several routines, such as sleep, food and household routines are negatively affected. The conclusion is that the persons' everyday life experiences starting as early as childhood have consequences for how their adulthood is structured, where the co-occurring mental illness and addiction play a central role in everyday life, affecting various aspects of it. The implications for practice are to view and treat the co-occurring illnesses as the persons understand them, namely as a unity that affects several everyday life arenas, and offer help to create and maintain routines, economic support and participation in activities.

Keywords: narratives, co-occurring mental illness and addiction, everyday life, social work, user perspective

Sara Zoric är doktorand inom forskarskolan för yrkesverksamma i socialtjänsten, Institutionen för socialt arbete, Linnéuniversitetet.

Åsa Söderqvist Forkby är lektor vid Institutionen för socialt arbete, Linnéuniversitetet.

Ulrika Järkestig-Berggren är docent vid Institutionen för socialt arbete, Linnéuniversitetet.

Kontakt: sara.zoric@lnu.se

Inledning

Våra vardagsliv varierar beroende på hur våra liv ser ut, livsvillkor, förutsättningar och vilken livsstil vi har. Vardagslivet delar vi med vår omgivning, vilket innebär att vardagslivet omfattar både vår sociala, fysiska och materiella omgivning och struktureras utefter de olika innehåll och vardagsaktiviteter som vi fyller våra vardagar med (Asplund, 1987; Ahrne, 1981). I den här artikeln ägnas uppmärksamhet åt personer som har erfarenhet av samtidig psykisk ohälsa och missbruk och deras berättelser om sitt vardagsliv. Genom att studera personernas egna berättelser om vardagslivet kan kunskap synliggöras om hur samtidig psykisk ohälsa och missbruk strukturerar dagarna. Det kan också ge kunskap om vilken betydelse personerna själva tillskriver missbruk och psykisk ohälsa. Tidigare forskning understryker vikten av att ta del av personers egna erfarenheter av samtidig psykisk ohälsa och missbruk som grund för att kunna skapa stödformer som fungerar (Brekke m.fl., 2017; jfr Kronenberg m.fl., 2014; An-Pyng, 2012). I Socialstyrelsens kartläggning (2019) av samsjuklighet lyfts betydelsen av att stödformer utgår från personens behov. Eftersom psykisk ohälsa och missbruk sker i vardagen och tar stort utrymme i den och de stödinsatser som ges ska möta detta vardagsliv tar artikeln sin utgångspunkt i forskning om vardagslivet.

I Sverige är ansvaret fördelat mellan kommunerna som ansvarar för stöd i vardagen kopplat till socialtjänst, medan regionerna har ansvar för medicinsk behandling (Socialstyrelsen, 2012). Eftersom förhållandet mellan missbruk och samtidig psykisk ohälsa är komplext och riskerar att förstärka varandra och öka problemen (Alborn, 2012) har personer ofta behov av kontinuerliga, kvalificerade och integrerade insatser från såväl socialtjänsten som hälso- och sjukvården (SOU 2021:93). I delbetänkandet (SOU 2021:93) av Samsjuklighetsutredningen konstateras vikten av personcentrerad vård och behandling: att personen själv ska ha inflytande och vara aktiv i sin vård och behandling och att den ska utgå ifrån personens egna önskemål och behov. Även samordnade insatser och samverkan mellan socialtjänsten och hälso- och sjukvården för personer med samsjuklighet i form av missbruk och beroende och annan psykiatrisk diagnos eller närliggande tillstånd belyses i delbetänkandet (SOU 2021:93). Utan kunskap och förståelse för personernas egna erfarenheter riskerar deras livskvalitet att försämrans i förlängningen med risk för exkludering, hemlöshet eller andra sociala problem (Dir. 2020:68; Padgett & Henwood, 2011; SOU 2021:93).

I artikeln tolkas psykisk ohälsa som ett brett begrepp som inkluderar allt från ångest och depression till schizofreni samt neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, medan missbruket är begränsat till alkohol och/eller narkotika. Syftet med studien är följaktligen att fördjupa kunskap om vilken betydelse den samtidiga psykiska ohälsan och missbruket har i vardagen.

Tidigare forskning

Det här avsnittet ringar in ett urval av tidigare studier som handlar om erfarenheter av psykisk ohälsa och missbruk samt studier som visar ett utsatt vardagsliv för personer som lever med psykisk ohälsa och missbruk.

Erfarenheter av psykisk ohälsa och missbruk i barndom och vuxenliv

I tidigare forskning framkommer att vardagen för personer som lever med samtidig psykisk ohälsa och missbruk inte sällan är präglad av traumatiska händelser kopplade till otrygga eller kaotiska uppväxtmiljöer och överdoser (Stott & Priest, 2018). Liknande resultat presenteras i studier av Padgett och Henwood (2011) samt Padgett m.fl. (2006), där olika typer av våld, missbruk, psykisk ohälsa och självmord dominerar i uppväxten bland personer som lever med samtidig psykisk ohälsa och missbruk. Alexanderson och Näsman (2015) visar att barns upplevelser av föräldrar som missbrukar ofta handlar om bråk i familjen och brutna löften om nykterhet eller drogfrihet. Även övergrepp, vanvård och känslomässiga påfrestningar på barnen, såsom skam, oro och rädsla, är framträdande i studien. Barn vågar därför sällan berätta om övergrepp de har varit med om (Carlsson, 2009; Jackson m.fl., 2013). Vardagen i barndomen har därmed en inverkan på hur vuxenlivet senare struktureras.

Flera personer som lever med samtidig psykisk ohälsa och missbruk har erfarenhet av att tillfälligt ligga inne på sjukhus/inom psykiatri eller på behandlingshem samt bo temporärt på härbärgen och i fängelse. Övrig tid befinner de sig ofta hos vänner eller på gatan (An-Pyng, 2012; Padgett & Henwood, 2011; Villena & Chesla, 2010). Svår livstillvaro, psykisk ohälsa och att leva på gatan försvårar att upprätthålla en drogfri livsstil (Goldberg, 2010). Personer som lever med samtidig psykisk ohälsa och missbruk som har boende saknar ofta vardagliga rutiner. Det kan innebära att personerna i fråga har svårt att gå upp på morgonen, ligger kvar i sängen och somnar om eftersom de inte har något att fylla sin vardag med. Energin att sköta hushållssysslor är begränsad och flera har svårt att äta och upplever att tankar tar upp mycket av tiden. Det uppges vara svårt att hitta meningsfulla aktiviteter att fylla sin vardag med, eftersom man sällan har ett arbete eller en sysselsättning. Avsaknaden av vardagliga rutiner och begränsade vardagsaktiviteter bidrar till att tankar om återfall gör sig påminda (Kronenberg m.fl., 2014).

Ett utsatt vardagsliv

Det finns omständigheter som kan påverka vardagslivet för personer som lever med samtidig psykisk ohälsa och missbruk. Ett exempel är begränsad vård och behandling, där det i tidigare forskning (Matscheck m.fl., 2018; jfr Richert, 2014; Richert, Anderberg & Dahlberg, 2020) framförs att personer ofta slussas runt mellan olika instanser. I flera studier (Nicholas m.fl., 2017) framkommer att samordnad vård och

behandling för samtidig psykisk ohälsa och missbruk är begränsad samt att problemen behandlas var för sig och inte som ett enhetligt problem. Vidare visar tidigare forskning (Skårner & Regner, 2003) att samhället ofta ställer krav på personer utan att bidra med tillräckligt stöd för att de ska kunna realisera sina mål.

Andra omständigheter som påverkar vardagslivet är hemlöshet och arbetslöshet. I flera studier (Padgett & Henwood, 2011; An-Pyng, 2012; Alborn m.fl., 2023; Polcin, 2016) framkommer att personer som lever med samtidig psykisk ohälsa och missbruk tenderar att oftare hamna i långvarig hemlöshet än personer som lever i hemlöshet utan psykisk ohälsa och missbruk (An-Pyng, 2012). Personer som lever i hemlöshet saknar ofta ett socialt skyddsnät och de har i många fall begränsad kontakt med samhällets välfärdssystem, blir "bollade" mellan olika instanser och hamnar mellan stolarna (Sosin, 1992), likt målgruppen i den här studien, vilket kan leda till återfall och hemlöshet (jfr Matscheck m.fl., 2018). Samtidigt som Klamas (2010) menar att arbete bidrar med gemenskap och rutiner i vardagslivet, kan bristen på arbete, inkomster, färdigheter (Sosin, 1992) och höga krav på arbetsplatser försvåra för personer att få arbete (An-Pyng, 2012).

Personer med samtidig psykisk ohälsa och missbruk riskerar även att utsättas för stigmatisering både utifrån problematiken som de upplever och de sociala konsekvenser som skapas av den. De sociala konsekvenser som personerna har att återhämta sig ifrån är bland annat stigma, lägre social status, arbetslöshet och ekonomisk utsatthet (White m.fl., 2004). I missbruksforskning framkommer att vardagen struktureras kring narkotika och att få tag i pengar till den (Svensson, 1996/2007) samt att personer sällan kan finansiera missbruket med enbart legala inkomster, vilket ofta leder till att kriminella handlingar begås (Richert, 2014).

Teori – vardagslivsperspektivet

Tidigare forskning om den här målgruppen utgår vanligen från professionellas perspektiv och behandling (se t.ex. Kour m.fl., 2021; Pinderup, 2018). Vardagslivsperspektivet är fruktbart och förekommer i studier där enskilda individers perspektiv framförs (se t.ex. Svensson, 1996/2007; Kronenberg m.fl., 2014; Rasmusson, 1998; Sixtensson, 2018). Vardagslivsperspektivet anläggs i den här studien med utgångspunkten att studera verkligheten utifrån intervjupersonernas narrativ. Schutz (1945), Ahrne (1981) och Asplund (1987) är tre framstående forskare inom vardagslivsforskningen som har myntat de teoretiska begrepp som tillämpas i den här studien – "vardagslivets normer" (Asplund, 1987) och "vardagsverklighetens paradox" (Schutz, 1945). Dessa teoretiska raster är fruktsamma för att förstå och tolka vilken betydelse samtidig psykisk ohälsa och missbruk har i vardagslivet.

Varje enskild person har en egen vardagsverklighet, som varierar beroende på

personens förutsättningar och levnadssätt. Vardagsverkligheten är personens egen verklighet och inkluderar personen själv, dennes omgivning samt vardagliga aktiviteter och rutiner såsom att äta, sova och arbeta (Schutz, 1945). Även Asplund (1987) beskriver vardagslivet som ritualiserat och att vardagshandlingar och aktiviteter styrs av olika regler som tolkas utifrån redan existerande förväntningar och normer. En normerande faktor kan vara att arbeta, en vuxen person i arbetsför ålder förväntas arbeta. Om regler och förväntningar inte följs betraktas det som regelbrott mot vardagslivets normer (Asplund, 1987). Utöver de vardagliga rutinerna kan en vardagsverklighet också ha flera strukturella förklaringar (Ahrne, 1981) som kan ha inverkat på en persons vardagsverklighet. I den här studien kan strukturella förklaringar avse krav på enskilda personer att uppvisa nykterhet/drogfrihet för att erhålla ekonomisk hjälp från socialtjänsten eller ges möjlighet att få delta i sysselsättning. Huruvida en person har makt och kontroll över sin vardagsverklighet förklarar Schutz (1945) genom vardagsverklighetens paradox. Paradoxen innebär å ena sidan att vardagsverkligheten består av uppkomna objekt som personen inte har vare sig makt eller kontroll över. Sådana exempel kan inom ramen för studien handla om att hamna i arbetslöshet och ekonomisk utsatthet eller bli utsatt för våld. Å andra sidan anses vardagsverkligheten vara något som en person kan ha makt och kontroll över, men enbart genom anpassning till den objektiva verkligheten. I det här sammanhanget kan ett sådant exempel vara att personer som lever med samtidig psykisk ohälsa och missbruk söker och erbjuds adekvat stöd och hjälp som kan bidra till en tillvaro som inte struktureras av samtidig psykisk ohälsa och missbruk.

Metod

Narrativa studier handlar om att människor beskriver sina erfarenheter genom berättelser (Denzin & Lincoln, 2018; Riessman, 2022). Inom narrativ metod finns olika sätt att beskriva innebörden av narrativ. I den här artikeln fokuserar narrativen på berättelser om erfarenheter av att leva med samtidig psykisk ohälsa och missbruk samt vilken betydelse den samtidiga psykiska ohälsan och missbruket har i berättelsen om vardagen. För studien innebär det att berättelserna innehåller mer än beskrivningar av specifika händelser, de inkluderar också personliga erfarenheter (jfr Squire, 2008/2009). Att studera narrativ har således skapat förutsättning att ta reda på hur människor upplever sig själva och sin tillvaro (Hydén, 2008/2009; Denzin & Lincoln, 2018). I det empiriska materialet finns därmed berättelser om specifika händelser och perioder, personliga erfarenheter och känslor. Det förekommer också narrativ om dåtiden, erfarenheter från tidigare perioder i livet, såsom barndomen, och vad de perioderna kännetecknades av (jfr Riessman, 2022). Studien har granskats och godkänts av Etikprövningsmyndigheten (dnr 2021-03782). Ett exempel på forsk-

ningsetiskt övervägande som vi har beaktat är de benämningar vi använder i studien. Vi har valt att benämna deltagarna i studien för "personer" för att i möjligaste mån ta avstånd från stigmatiserande resonemang eller typifiering (jfr Mattsson, 2015). Vi har också valt bort begreppet samsjuklighet, eftersom vi anser att begreppet antyder en sjuklighet som kan förstärka redan existerande stereotypa bilder av personer som har erfarenheter av samtidig psykisk ohälsa och missbruk.

Material

Det empiriska materialet består av tolv narrativa intervjuer med vuxna personer som har erfarenhet av att leva med samtidig psykisk ohälsa och missbruk. I rekryteringen av intervjupersoner utgick vi ifrån *maximum variation sampling* (Patton, 2015) med intentionen att få största möjliga spridning vad gäller ålder, kön, beviljat bistånd eller insatser samt missbruk och psykisk ohälsa. Vi sökte inte efter ett stort antal personer, utan var snarare mer intresserade av att finna ett djup i intervjuerna. Intervjupersonerna rekryterades med hjälp av yrkesverksamma som arbetar med målgruppen, där de yrkesverksamma hjälpte att sprida information om studien. De yrkesverksamma kontaktades via mejl eller telefonsamtal av förstaförfattaren och hade olika professioner (t.ex. personliga ombud, enhetschefer, biståndshandläggare) inom socialtjänsten i olika kommuner. Personer som önskade delta i studien kontaktade förstaförfattaren (själva eller med hjälp av boendestödspersonal på personernas egen begäran) och valdes ut efter följande uppsatta kriterier för att delta i studien: vuxna (18+), som har eller har haft ett alkohol- och/eller narkotikamissbruk och är beviljade insatser (lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade, SFS 1993:387) eller bistånd (socialtjänstlagen, SFS 2001:453) på grund av psykisk ohälsa. Intervjupersonerna var mellan 29 och 62 år vid intervjutillfällena och bodde i olika orter i södra Sverige. Vid intervjutillfällena var alla personer beviljade stöd enligt 4 kap. 1 § socialtjänstlagen. Tre av intervjupersonerna arbetade eller var i sysselsättning vid intervjutillfällena.

Tabell 1. Presentation av intervjupersonerna.

Pseudonym	Ålder	Missbrukstyp och psykisk ohälsa
Leo	48 år	Narkotikamissbruk och psykisk ohälsa
Sofie	36 år	Narkotikamissbruk och psykisk ohälsa
Anton	39 år	Narkotikamissbruk och psykisk ohälsa
Tove	38 år	Narkotikamissbruk och psykisk ohälsa
Gustav	52 år	Alkoholmissbruk och psykisk ohälsa
Malin	48 år	Alkoholmissbruk och psykisk ohälsa
Kristian	53 år	Alkoholmissbruk och psykisk ohälsa
Johanna	34 år	Narkotikamissbruk och psykisk ohälsa
Elias	59 år	Alkoholmissbruk och psykisk ohälsa
Simon	62 år	Alkoholmissbruk och psykisk ohälsa
Kalle	36 år	Alkoholmissbruk och psykisk ohälsa
Pontus	29 år	Narkotikamissbruk och psykisk ohälsa

Samtliga intervjupersoner erbjöds att visa fotografier på något som var viktigt för dem i deras vardag, vilket nio av tolv intervjupersoner gjorde. Exempelvis visade flera personer bilder på sina barn. Fotografierna användes enbart som kommunikativt redskap under intervjuerna och har därmed inte visats för annan part. De som inte visade fotografier fick alternativa frågor i stället. En temainriktad intervjuguide med fyra övergripande teman användes vid intervjuerna. Temana var introduktion, aktuell situation (underteman: socialt nätverk, psykisk ohälsa och missbruk, barndomen, vändpunkter och återhämtning) samt frågor relaterade till fotografierna och avslutningstema. Intervjuguiden konstruerades på detta sätt för att komma åt flera dimensioner av vardagslivet under olika perioder i intervjupersonernas liv. Intervjuerna genomfördes av förstaförfattaren på platser som intervjupersonerna själva valde, vilket resulterade i sex intervjuer i personers hem och sex träffar på allmänna platser (i avskilda rum), såsom bibliotek eller besöksrum på en socialförvaltning. Generellt sett var samtliga intervjupersoner frispråkiga och berättade om sina erfarenheter och sitt vardagsliv ingående. Intervjuerna varade från fyrtio minuter till en timme och femtio minuter och alla spelades in. Samtliga intervjuer har transkriberats till ordagrant textformat av förstaförfattaren inför analys.

Analys

För att analysera det empiriska materialet har Lieblich m.fl. (1998) perspektiv på narrativ analysmetod använts med intentionen att förstå och tolka intervjupersonernas berättelser genom att beskriva händelser och erfarenheter. Inledningsvis har varje intervju transkriberats och sammanfattats av förstaförfattaren, i syfte att utröna det karaktäristiska i varje intervju. Sammanfattningarna har lästs och tolkats av samtliga författare. Det innebär att alla berättelser har tolkats som en helhet var för sig, men också som en helhet över alla berättelser för att hitta gemensamma mönster, det som Lieblich m.fl. (1998) benämner *holistic content*-perspektivet. De teman som presenteras i studien har uppkommit efter detta sätt att analysera materialet. När beskrivningar av händelser och ofta förekommande erfarenheter i de olika berättelserna hade identifierats, extraherades narrativ i form av citat för att visa på likheterna och olikheterna. Resultatet är analyserat för varje tema och presenteras i anslutning till varje tema i resultatavsnittet. I denna del av analysen har Lieblich m.fl. (1998) *categorical content*-perspektiv använts. Identifieringen och jämförelserna mellan berättelserna bidrog med insikt och förståelse för innebörden av intervjupersonernas narrativ och möjliggjorde en sammanhängande bild av helheten i vardera temat. Sammantaget skapar inte temana en helhetsbild för hur vardagslivet för intervjupersonerna ser ut, utan ger snarare en fördjupad beskrivning av hur vissa aspekter av vardagslivet med samtidig psykisk ohälsa och missbruk kan se ut. Avslutningsvis diskuteras resultatet där temana kan förstås tillsammans (*holistic content*-perspektivet) under rubriken Diskussion.

Tillförlitlighet och validitet

I artikeln eftersträvas tillförlitlighet genom att underbygga den narrativa analysen med tidigare forskning och teoretiska perspektiv, presentera olika personers narrativ i resultatet samt presentera dem i olika teman. Temana analyseras som en helhet för varje tema och i diskussionen görs en övergripande analys av resultatet (Lieblich m.fl., 1998; Riessman, 2008; Squire, 2008/2009). Flera berättelsecitat presenteras i artikeln för att ytterligare möjliggöra huruvida analysen av intervjupersonernas narrativ är övertygande och sannolik. I några citat har intervjuarens (förstaförfattarens) frågor inkluderats för att visa reflexivitet och transparens.

Tema 1: Samspelet mellan psykisk ohälsa och missbruk – en del av vardagslivet

I intervjupersonernas berättelser framkommer flera uttryck för att beskriva det täta och kontinuerliga samspelet mellan psykisk ohälsa och missbruk. På frågan om hur Sofie själv skulle beskriva hur det är att leva med den dubbla problematiken svarar hon: "Ja, jag tänkte säga det ... Det ... Jag säger inte att det är så i alla fall, men i många

fall är det nog så att psykisk ohälsa och missbruk går lite hand i hand” (Sofie). Sofie använder sig av uttrycket ”hand i hand”, vilket Leo också gör för att skildra samspelet mellan den samtidiga psykiska ohälsan och missbruket. ”Ja, ja, det går ju hand i hand ofta” (Leo). Vid ett annat tillfälle under intervjun berättar Leo:

Sen var det bara tunga droger va, helst heroin va. Det ... Och ju äldre ja blev och ju svårare för mig det var att hitta en hållbar drogfrihet och ett mående som, som jag kunde liksom, där jag kunde stå ut med mig själv ...

I flera av intervjupersonernas berättelser synliggörs samspelet mellan psykisk ohälsa och missbruk, där alkohol eller narkotika har brukats med intentionen att dämpa den psykiska ohälsan. Av Leos narrativ framgår att missbruket i förlängningen ledde till att nya och tyngre substanser behövde tas. I liknande termer förklarar Tove att narkotikan framkallar ett ”konstgjort välmående” som kontinuerligt måste tillföras nya substanser:

Tove: En stor anledning att man tar drogerna när det är så är för att man inte mår bra och då trycker man undan det att man inte mår bra eller det man tycker känns jobbigt och då, flyttar runt. Det trycker man ju undan.

Tove: Och får ett konstgjort välmående, men ändå ett välmående liksom.

Intervjuare: Tillfälligt också?

Tove: Aa, absolut. Absolut, som hela tiden måste ... Matas med nya droger. Så att, ja, men visst, det är klart, när man väl började må dåligt och man inte hade några droger, då mår man ju så att man vill ta livet av sig liksom.

I flera av de utsagor som presenteras skildras missbrukets centrala roll i att påverka den psykiska ohälsan, såsom att framkalla välmående, döva känslor eller kunna sova och vice versa. Detta framgår även av Antons och Malins berättelser: ”Men knarket var väl det som höll en vid liv egentligen, men ...” (Anton). I Malins fall handlar det om alkohol: ”Jag behövde dricka för att kunna sova” (Malin). Kristian berättar att han i flera år hade levt med psykisk ohälsa och missbruk och att han vid ett tillfälle hamnade på sjukhus efter överkonsumtion av alkohol. ”Jo, det var väl att jag ... Hade tagit för mycket och jag visste inte var jag var eller någonting” (Kristian).

Narrativen synliggör också hur den samtidiga psykiska ohälsan och missbruket blir starkt förankrad i vardagen. Elias narrativ exemplifierar detta. ”Man ... ligger i sängen och mår dåligt och då är det ner till systemet och ... Så man mår lite bättre, sen mår

man dåligt dagen efter igen och sen ... rullar det på" (Elias). Vardagslivet anses vara ritualiserat, fyllt med vardagshandlingar som människor gör på rutin. Att det "rullar på", som Elias beskriver, pekar på att handlingen utgör en rutin i vardagslivet.

Analys av tema 1: Samspelet mellan psykisk ohälsa och missbruk – en del av vardagslivet

Detta tema är att betrakta som en övergripande förståelse för hur personerna själva beskriver samtidig psykisk ohälsa och missbruk i vardagslivet. Tidigare forskning (Nicholas m.fl., 2017; Pinderup, 2018) pekar på att många personer med samtidig psykisk ohälsa och missbruk förbises för att professionella inte har tillräcklig kunskap om komplexiteten av den dubbla problematiken som personerna upplever samtidigt. Därför är intervjupersonernas egen beskrivning av samtidig psykisk ohälsa och missbruk en viktig kunskap som kan ge fördjupad förståelse för vilken mening den samtidiga psykiska ohälsan och missbruket tillskrivs i berättelserna om vardagen.

Utmärkande för de presenterade narrativen är upplevelsen av det täta och kontinuerliga samspelet mellan psykisk ohälsa och missbruk som en del av vardagslivet. Samspelet bildar en slags *tvåenighet* som å ena sidan handlar om erfarenheter av att alkohol eller narkotika mildrar psykisk ohälsa och sömnsvårigheter, å andra sidan yttrar sig genom utmaningen att samtidigt upprätthålla en varaktig drogfrihet och ett psykiskt mående som inte bidrar till återfall. För flera intervjupersoner blir den samtidiga psykiska ohälsan och missbruket en rutin i vardagen, vilken dock kan tolkas avvika från det som avses med ritualiserade vardagshandlingar och utgör därmed regelbrott mot vardagslivets normer (Asplund, 1987).

Tema 2: Vardagslivets erfarenheter i barndomen

För personer med samtidig psykisk ohälsa och missbruk utgör, som för många andra, barndomen en viktig del med betydelse för hur livet även i vuxen ålder levs och struktureras. Detta framgår av Toves berättelse, där längtan efter och kontakten med en pappa som levde i missbruk utgjorde en inkörsport till hennes eget drogmissbruk:

Det var väl, det var väl egentligen, eh, jag glorifierade min pappa väldigt mycket när jag var liten eftersom jag inte träffade honom så ofta, därav så ville jag bli som honom, jag ville bli den här tuffa som höll på med droger. Han pratade ju bara gott om sitt liv när han var hemma för de var ju bara de dagarna han var hemma.

Karakteristiskt för de narrativ som presenteras är att de händelser som lyfts fram kopplade till barndomen är anmärkningsvärda och formar således ett vardagsliv som utmärker sig. Nedan beskriver Leo att hans mamma gav honom narkotikaklassad medicin för att lugna ned honom:

Jag ... Jag var typ ... 6–7 år, så, då var jag dagliganvändare av, då gick jag på Valium så jag gjorde. Dagligen så jag gjorde. Även ... Min mamma gav mig Valium när jag var 4–5 år och stoppade munnen full för jag var för mycket. Klättrade på väggarna och sådär.

I de narrativ som formas av flera av intervjupersonerna blir det tydligt att extra tonvikt läggs på händelser som de anser bryter mot egna och andras förväntningar på hur barndom *bör* te sig. Anton tillbringade stora delar av sin barn- och ungdom i barn- och ungdomspsykiatri (BUP) och berättar följande: "Det har väl att göra med att man har vuxit upp på BUP, man har inte vuxit upp i ett hem med, i ett varmt hem med två kärleksfulla föräldrar liksom" (Anton). Antons berättelse knyter an till upplevelsen av brist på omsorg och kärlek från sin familj, där hans vardagsliv i barndomen strukturerades utefter BUP:s miljö och inte ett familjeliv. Utifrån Toves, Leos och Antons beskrivningar blir det tydligt att det finns yttre (och inre) förväntningar och normer på hur en barndom ska vara, det som kan kallas för vardagslivets normer där vissa handlingar och aktiviteter som sker i vardagen tas för givna.

Upplevelser som beskrivs som traumatiska tycks vara ständigt närvarande i intervjupersonernas liv även om det ibland är lång tid som har passerat sedan det inträffade. Ett sådant exempel är erfarenheten av övergrepp i barndomen. Kalle berättar om en traumatisk händelse som inträffade när han var tolv år gammal i badhuset. Kalle berättar:

Sen vågade jag ju heller inte säga någonting om att han hade, alltså gjort, eller ja, han gjorde saker som inte var så bra kan jag säga i alla fall ju.

Jag ville ju inte säga att han, vad han hade gjort med mig egentligen ju, för jag skämdes ju.

Övergrepp är ofta förknippat med rädsla, skam och skuld, vilket har att göra med avslöjandet vad barnet har varit med om. För Kalle har denna negativa erfarenhet i barndomen bidragit till svårigheter i relationer även i hans vuxna liv.

Ett annat exempel på otrygga erfarenheter i barndomen är förekomsten av våld, vilket flera av intervjupersonerna vittnar om, både fysiskt och psykiskt. Sofie beskriver att hon är uppvuxen med en förälder som levde med psykisk ohälsa, som också utsatte henne och hennes pappa för våld: "Med en mamma som var psykiskt sjuk ... eh ... som ... misshandlade mig och min pappa. Och, eh ... eh, som tog livet av sig framför ögonen på mig" (Sofie). Även Malin har erfarenheter av våld i barndomen:

Så jag har levt med psykisk misshandel hela min barndom och fysisk misshandel.

Eh, och efter det så var jag ju tvungen att flytta hem för jag var ju tvungen att ta hand om mamma. Och eh, för att klara av det, så slutade vi prata med varandra, han och jag.

Så, så från sjunde klass och tills att jag var 21 och flyttade hemifrån så ... så var vi tysta.

I tidig ålder blev Malin utsatt för våld av hennes mammas nya man. Malin såg ingen annan möjlighet än att bo kvar hos sin mamma för att kunna skydda henne från mannen, och för att klara av det slutade Malin och mannen tala med varandra. Att, som Sofie och Malin, leva med våld eller hot om våld under barndomen är inget som ett barn kan ha kontroll över, inte heller övergrepp som Kalle vittnar om.

Analys av tema 2: Vardagslivets erfarenheter i barndomen

I ovan presenterade narrativ skildras olika erfarenheter av utsatthet i barndomen. Att tidigt uppmärksamma barn som växer upp i familjer med psykisk ohälsa och missbruk är viktigt för att förebygga ytterligare otrygghet och utsatthet, men också för att minska risken att de själva utvecklar egna psykiska besvär eller missbruk (Dir. 2020:68; Padgett & Henwood, 2011; Alexanderson & Näsman, 2015). Ett exempel på otrygga erfarenheter i barndomen är övergrepp (Carlsson, 2009; Jackson m.fl., 2015) och flera av intervjupersonerna berättar om utsattheten för hot och våld, vilket också återspeglas som vanligt förekommande i den tidigare forskningen (se t.ex. Padgett & Henwood, 2011; Padgett m.fl., 2006; Alexanderson & Näsman, 2015; jfr Stott & Priest, 2018). Sådana erfarenheter kan tolkas utgöra exempel på det som Schutz (1945) beskriver som uppkomna objekt som en person saknar makt och kontroll över, i en mycket negativ bemärkelse, vilka kan och i deras fall verkar ha fått en central betydelse för hur de uppfattar sin vardag även i vuxen ålder. Dessa exempel bryter således mot mer eller mindre uttalade normer som präglar vår vardag (Asplund, 1987) och erfarenheterna har påverkat hur de uppfattar sig själva, sina vuxna vardagsliv generellt och hur vardagslivet, både i barndomen och i vuxenlivet, struktureras.

Tema 3: Strukturen i vardagen relaterad till arbetslivet

Arbete strukturerar vanligen människors vardagsliv och bidrar med gemenskap och ekonomiska resurser, men i den här studien förekommer berättelser som relaterar till arbetslivet och avsaknaden av arbetsliv samt ekonomiska resurser. Under Toves inter-

vju förklarar hon hur vardagsstrukturen såg ut när hon arbetade, och att narkotikan kom att ta en allt större plats i hennes vardag, vilket bidrog till arbetsförlust, ekonomiska bekymmer och hemlöshet:

Tove: Så det började ju med, alltså, det började med, alltså, när man jobbade och missbrukade, man gick upp på morgonen, man tog en sil [injicering av narkotika] och sen gick man till jobbet och sen när man kom hem så var det en massa polare som väntade vid dörren och de kom in och så var man uppe hela natten. Alltså, det håller ju inte. Så att ... Ja, sen så blev det en massa husrannsakingar, jag hade väl tre husrannsakingar i den lägenheten som jag hade då när jag var 25.

Benzodiazepinerna, de kom mer ... Så jag blev riktigt beroende, det kom när jag var 23 kanske någonting och ... Ja, näe, men ... Stesolid och grejer, det, det gjorde att jag inte kunna hålla min vardag som jag skulle och det gick väldigt, väldigt fort.

Sen när jag var 25 så bara rasade allting, räkningar kom på hög, sen var det hyreskulder, det gick bara på ett par månader så var jag bostadslös.

Socialen i [närliggande stad] är mycket hårdare än här [där Tove bor i dag] så det var ju väldigt svårt att få ett bidrag. Alltså, jag kunde ju inte gå och lämna ett positivt prov och tro att jag kunde få ett bidrag. Utan jag var ju tvungen att vara ren vilket är väldigt svårt eftersom det tar sin tid innan drogerna går ut och innan det så har man hunnit ta nytt. Så det ... Näe, den, den hjälpen var väldigt svag i början där, var den.

Intervjuare: Mm, när du säger bidrag, menar du ekonomiskt bistånd?

Tove: Ja, ekonomiskt bistånd och möjligheten att kunna ta hand om sig själv helt enkelt och slippa sälja droger, slippa göra kriminella saker för att få pengar, alltså, det är ju en ganska viktig del ... Faktiskt, i det livet. Att man ska slippa att göra de här grejerna för det driver en till att ta mer droger, det driver en till att, att, att göra mer grejer liksom som man inte ska.

Och då blir det rättsliga problem, ja du vet, ja ... Det ena föder det andra hela tiden.

Erfarenheten av att den samtidiga psykiska ohälsan och missbruket är snabbt eskalerande är utmärkande i flera intervjuer och särskilt upplevelsen av att det blir så påtagligt att det blir en dominerande del i vardagslivet. Tidigare forskning (Klamas, 2010) visar att arbete ofta bidrar med vardagsstruktur och gemenskap, men för Tove var andra strukturer i vardagen, såsom umgänge med vänner som befann sig i liknande

situation som hon själv, starkare. Arbete utgör den normerande faktor (Asplund, 1987) som förväntas strukturera vuxna personers vardag i arbetsför ålder. För Tove kom i stället bruket av narkotika och den sociala sfären runt narkotikabrukandet att ta över hennes dagar. Hennes vardagsstruktur organiserades alltmer runt kriminalitet och narkotikabruk som en följd av psykisk ohälsa, begränsad ekonomi och hemlöshet. Detta försvårade inte bara upprätthållandet av en drogfri livsstil, utan drev också Tove till att ta mer narkotika och utföra fler kriminella handlingar.

Ytterligare ett exempel på hur vardagsstrukturen påverkas av samtidig psykisk ohälsa och missbruk relaterat till arbetslivet framkommer i Pontus intervju:

Sen drog man hem och sen satt jag och spelade till klockan 5 på morgonen, sen gick jag och la mig, ställde klockan i högtalarna så att det skulle spela någon jävla hardstyle och skulle spränga mina trumhinnor en timme senare för att jag verkligen skulle vakna [haha].

Och så gjorde jag så typ ... Fram till fredagen, sov typ en timme varje natt, vaknade och bara bryggde en kopp kaffe, hällde lite amfetamin i den och bara halsade den.

Och sen gick man och jobbade. Du vet, på fredagarna, man kunde ju inte presentera sig längre.

I flera intervjuer nämns att dygnsrytmen och antalet timmar sömn i hög grad påverkas av en lös vardagsstruktur i kombination med samtidig psykisk ohälsa och missbruk. Av olika anledningar avslutade Pontus sin anställning på den arbetsplatsen, men erbjöds ett annat arbete. Senare i intervjun berättar Pontus att han förlorade det nya arbetet som en följd av covid-19-pandemin och beskriver att arbetsförlusten bidrog till återfall i missbruk. Han beskriver också hur missbruket inverkar på genomförandet av hushållssysslor:

Jag fick vara kvar en månad extra liksom, men ... Sen var det ju liksom ... Och då, det tog ju två veckor sen började jag ju knarka igen.

När jag missbrukade, när jag bara satt här och spelade i fyra dygn och aldrig sov. Man bara stökade ju ner och det stod halvättna Billys Pan överallt och de var bara ... Äckligt här inne liksom.

Skit överallt och det är liksom så, man får ta en vinkelslip och liksom skrapa, fila bort skiten från bordet liksom, det är ju sådär ...

Likt Pontus skildrar Simon att han inte längre bryr sig om hushållssysslor. ”Jo, jag bryr mig om ... Jag går ju och ställer mig i duschen va, och resten skiter jag i. Lägenheten ser ut som ett ... Ja, du kan inte fatta” (Simon). Simon fortsätter: ”Inte förrän jag miste jobbet, då gick det åt helvete”, vilket antyder att även hans vardagsstruktur påverkades negativt av arbetsförlusten.

Johanna var sjukskriven en period och beskriver hur vardagsstrukturen såg ut då:

Kan jag lika gärna ta lite amfetamin så jag kunde vara uppe hela natten och sen väckte jag barnen på morgonen och gjorde gröt till dem och gick till skolan med dem. Och sen fick jag ju börja ta benzo då för att jag skulle kunna sova. Och sen snurrade det på. Ehm ...

Vardagsstrukturen blev för Johanna ”omvänd”: hon använde narkotika för att hålla sig vaken nattetid för att sedan ta annan narkotika för att kunna sova dagtid. Att det ”snurrade på” antyder att den ”omvända” och lösa vardagsstrukturen blev en vardaglig rutin som för Johanna även inbegrep utökat missbruk.

En sista aspekt som framkommer är svårigheten att överhuvudtaget komma ut i sysselsättning eller arbete:

Intervjuare: Mm. Men det har inte varit på tal om någon, någon sysselsättning?

Gustav: Jo, folk vill ju jättegärna att jag kommer ut, men vad fan, jag dricker ju och det går ju inte då. En månads nykterhet, det är allt och det är en piss i havet. Amen, ja, jag, en månad är ju ingenting och ändå ... Ballar jag det hela, hela tiden.

Gustavs narrativ skildrar att regelverk begränsar möjligheten för honom att få delta i sysselsättning, vilket bidrar till exkludering från aktiviteter och arbetsliv.

Analys av tema 3: Strukturen i vardagen relaterad till arbetslivet

Arbetslivet är för majoriteten av intervjupersonerna begränsat, likaså de ekonomiska resurserna. Detta har påverkat intervjupersonernas vardagsstruktur negativt, flera berättar om kriminella handlingar, hemlöshet, avsaknad av arbete, återfall och hur vardagliga aktiviteter blir negativt påverkade. Kriminalitet, arbetslöshet och flera vardagshandlingar som uteblir, som att inte sköta hushållet, sömnen och kosten (jfr Kronenberg m.fl., 2014), kan betraktas som regelbrott mot vardagslivets normer (Asplund, 1987). Barriärer till arbetslivet är bristen på arbete, inkomster och färdigheter (Sosin, 1992), höga krav (An-Pyng, 2012) och strukturella krav (Ahrne, 1981), såsom krav på nykterhet, vilket bidrar till exkludering från arbetslivet och ekono-

misk utsatthet. Arbetslöshet och ekonomisk utsatthet kan ytterligare tolkas vara ett resultat av strukturella förklaringar (Ahrne, 1981) – regelverk som uttalar krav på drogfrihet för att erhålla ekonomisk hjälp eller för att ges möjlighet att få delta i sysselsättning. En annan studie (Skårner & Regner, 2003) redogör för att samhället (i detta fall socialtjänsten) ofta ställer krav (t.ex. på drogfrihet) utan att bidra med tillräckligt stöd för att personer ska kunna förverkliga sina mål på längre sikt, såsom att exempelvis bli drogfria och självförstörjade. Flera intervjupersoner har erfarenheter av att förlora arbeten, vilket kan tolkas vara ett exempel på uppkomna objekt (Schutz, 1945) som intervjupersonerna inte har haft någon kontroll över.

Diskussion

Syftet med artikeln var att fördjupa kunskapen om vilken betydelse den samtida psykiska ohälsan och missbruket har i vardagen. En slutsats som kan dras från studien är att beskrivningarna av det täta och kontinuerliga samspelet mellan psykisk ohälsa och missbruk bildar *en tvåenighet*. Tvåenigheten visar sig som mest explicit och komplex när den psykiska ohälsan och missbruket accelererar och när förhållandena växelvis förstärker varandra (jfr Alborn, 2012), vilket gör det svårt att ”hänga med” och således ha kontroll över dem. Tvåenigheten blir integrerad i vardagen och kommer att strukturera vardagslivet, vilket gör att flera vardagliga och normerande rutiner (Asplund, 1987), såsom att arbeta, sova och äta, uteblir och ersätts med andra aktiviteter som ofta inkluderar missbruket. En del i svårigheten att ta sig ur den komplexa livssituationen verkar bero på att samtidig psykisk ohälsa och missbruk sällan förstås eller behandlas (jfr Dir. 2020:68; jfr Matscheck m.fl., 2018) som den tvåenighet som personerna beskriver i sina narrativ. En annan del i det är att samhälleliga strukturer tolkas ha utövat inflytande över personernas vardagsliv (jfr Ahrne, 1981). Sammantaget bidrar dessa faktorer till utmaningen att anpassa sig till den objektiva och normativa verkligheten och att efterleva vardagslivets rutiner, vilket gör att regelbrott mot det normativa vardagslivet kommer till stånd (Schutz, 1945; Asplund, 1987).

I studien sökte vi efter en heterogen målgrupp som kunde bidra med brett och djupt material. Trots skillnader i kön, ålder, missbrukstyp och psykisk ohälsa, delar flera av intervjupersonerna liknande upplevelser av vardagsliv med samtidig psykisk ohälsa och missbruk. Gemensamt för de erfarenheter som intervjupersonerna berättar om i sina narrativ är utsattheten som yttrar sig på olika sätt i vardagslivet i både barndomen och i vuxenlivet. Barndomen handlar mer om utsatthet i form av våld, missbruk i familjen och avsaknad av föräldrars närvaro, medan utsattheten i vuxenlivet främst avser ekonomiska begränsningar, avsaknad av sysselsättning samt arbetslöshet och sjukskrivning, kriminalitet och hemlöshet. En sammantagen tolkning av

resultatet är att vardagslivet med samtidig psykisk ohälsa och missbruk är stressfyllt, både fysiskt och psykiskt, dels på grund av tidigare traumatiska erfarenheter i barn-
domen, dels eftersom intervjupersonerna riskerar att hamna i sociala problem även
i vuxenlivet. Detta tydliggör vikten att arbeta för att tidigare fånga upp barn som
växer upp under sådana omständigheter (Alexanderson & Näsman, 2015) för att
minska risken för att utveckla egen psykisk ohälsa och missbruk senare i livet (jfr Dir.
2020:68).

Utifrån vardagsverklighetens paradox (Schutz, 1945) kan flera tolkningar av
resultatet göras. Å ena sidan kan de uppkomna objekt som har presenterats i studien
betraktas som samhällsliga strukturer som har påverkat personer på individnivå –
att människor förväntas lösa problemen (exempelvis ekonomiska bekymmer som
försatt personer i hemlöshet) på egen hand vilket visar på en individualisering av
strukturella problem. Intervjupersonerna i studien kan tänkas vara särskilt utsatta på
grund av detta, eftersom de inte har makt och kontroll över hur samhället betrak-
tar och behandlar dem – de tillhör målgruppen som hamnar mellan stolarna (SOU
2021:93). Å andra sidan kan det tolkas som att personerna, åtminstone som vuxna,
har kunnat anpassa sig till den objektiva verkligheten och därmed erövat kontroll
och makt över sina vardagsverkligheter, exempelvis att de har kunnat välja andra
vägar. Vår övergripande tolkning av resultatet är att intervjupersonerna har vuxit upp
i och levt vardagsliv präglade av utsatthet och otrygghet på olika sätt, vilket kan vara
en förklaring till att även deras vuxna vardagsliv har strukturerats på liknande sätt.
Gruppen kan betraktas som särskilt utsatt utifrån de komplexa livssituationerna och
de flera dimensioner av vardagslivet som påverkas och struktureras av samtidig psy-
kisk ohälsa och missbruk.

Metoddiskussion

Den valda metoden har bidragit med flera styrkor: ett djupt och rikt material, möjlig-
heten till mer nyanserad analys och tolkning samt att kunna presentera omfattande
berättelsecitat. Valet av narrativ metod har möjliggjort att visa på tematik som styrks
av flera gemensamma mönster. Dock är intervjupersonernas berättelser en represen-
tation av deras personliga erfarenheter, vilket innebär att det inte är möjligt (eller
eftersträvansvärt) att generalisera och uttala sig om att alla personer som lever med
samtidig psykisk ohälsa och missbruk delar liknande erfarenheter. En försvarande
omständighet var att rekrytera intervjupersoner till studien eftersom målgruppen var
tämligen svår att komma i kontakt med och flera tillfrågade tackade nej.

Implikationer för praktiskt socialt arbete

I såväl forskning som praktik beskrivs psykisk ohälsa och missbruk vanligen som tvådelat: två separata områden som i dagsläget i Sverige behandlas med stöd från två olika aktörer, kommunerna och regionerna. Praktiska implikationer är förslagsvis att betrakta och behandla samtidigt psykisk ohälsa och missbruk på samma sätt som personerna själva förstår den: en tvänighet som markant påverkar flertalet (livs)nödvändiga delar av vardagslivet. Ett sådant förhållningssätt kan handla om personcentrerad vård och omsorg som tar utgångspunkt i personernas vardagsliv. Mer specifikt kan det vara att erbjuda hjälp att skapa och upprätthålla rutiner i vardagen som inkluderar vardagliga aktiviteter, ekonomiska möjligheter och deltagande i sysselsättning, vilket kan hjälpa personer att bryta vardagsmönster som struktureras av psykisk ohälsa och missbruk.

Referenser

- Ahrne, G. (1981) *Vardagsverklighet och struktur*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Alborn, S-E. (2012) Missbruk och psykiatrisk samsjuklighet. I: C. Fahlke (red.) *Handbok i missbrukspsykologi: teori och tillämpning*. Malmö: Liber.
- Alborn, S-E., Berglund, K., Boson, K. & Gerdner, A. (2023) *Välja väg: utredning, stöd och behandling vid alkohol- och narkotikaproblem*. Lund: Studentlitteratur.
- Alexanderson, K. & Näsman, E. (2015) *Barndom och föräldraskap i missbrukets skugga: barn, ungdomar och föräldrar berättar om vardagsliv och behov av stöd när föräldern har missbruksproblem*. Uppsala: Uppsala universitet. Regionförbundet Uppsala län; 2015.
- An-Pyng, S. (2012) Helping homeless individuals with co-occurring disorders: the four components. *Social Work*, January, 57: 1; *Social Services*, Abstracts, s. 23.
- Asplund, J. (1987) *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Brekke, E., Lien, L., Davidson, L. & Biong, S. (2017) First-person experiences of recovery in co-occurring mental health and substance use conditions. *Advances in Dual Diagnosis*, 10(1).
- Carlsson, N. (2009) *Avslöjandets tid: kvinnors bearbetning av sexuella övergrepp*. Doktorsavhandling. Göteborgs universitet.
- Denzin, N.K. & Lincoln, Y.S. (2018) *The SAGE handbook of qualitative research* (5 uppl.). Los Angeles, CA: Sage.
- Dir. (2020:68) Samsjuklighetsutredningen. Socialdepartementet. <https://www.regeringen.se/globalassets/regeringen/dokument/socialdepartementet/fokhalsa-och-sjukvard/samordnade-insatser-vid-samsjuklighet-i-form-av-missbruk-och-beroende-och-annan-psykiatrisk-diagnos-eller-narliggande-tillstand.pdf> (hämtad 22-11-19).
- Goldberg, T. (2010) *Hur blir man narkoman: och hur hindrar vi det?* Solna: Academic Publishing of Sweden.
- Hydén, M. (2008/2009) Narrative sensitive topics. I: M. Andrews, C. Squire & M. Tamboukou (red.) *Doing narrative research*. London: Sage.
- Jackson, S., Newall, E. & Backett-Milburn, K. (2015) Children's narrative of sexual abuse. *Child & Family Social Work*, 20: 322–332.
- Klamas, M. (2010) *Av egen kraft tillsammans med andra: personer med psykiska funktionshinder, socialt stöd och återhämtning*. Nr 2010:2. Intellecta infolog.

- Kour, P., Lien, L., Kumar, B., Nordaunet, O.M., Biong, S. & Pettersen, H. (2021) Health professionals' experiences with treatment engagement among immigrants with co-occurring substance use and mental health disorders in Norway. *Substance Abuse: Research and Treatment*, 15: 1–11.
- Kronenberg L.M., Slager-Visscher, K., Goossens P.J.J., Van den Brink, W. & Van Achterberg, T. (2014) Everyday life consequences of substance use in adult patients with a substance use disorder (SUD) and co-occurring attention deficit/hyperactivity disorder (ADHD) or autism spectrum disorder (ASD): a patient's perspective. *BMC Psychiatry*, 14: 264.
- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R. & Zilber, T. (1998) *Narrative research: reading, analysis and interpretation*. Applied Social Research Methods Series 47. London: Sage Publications.
- Matscheck, D., Piuva, K., Eriksson, L. & Åberg, M. (2018) The coordinated individual plan: is this a solution for complex organizations to handle complex needs? *Nordic Social Work Research*, 9(1): 55–71.
- Mattson, T. (2015) *Intersektionalitet i socialt arbete: teori, reflektion och praxis* (2 uppl.). Malmö: Gleerups.
- Nicholas, D.B., Calhoun, A., McLaughlin, A.M., Shankar, J., Kreitzer, L. & Uzande, M. (2017) Care experiences of adults with a dual diagnosis and their family caregivers. *Sage Publications Journal*, 4: 1–10.
- Padgett, D.K. & Henwood, B. (2011) Qualitative research for and in practice: findings from studies with homeless adults who have serious mental illness and co-occurring substance abuse. *Clinical Social Work Journal*, 2012, 40: 187–193.
- Padgett, D.K., Hawkins, R.L., Abrams, C. & Davis, A. (2006) In their own words: trauma and substance abuse in the lives of formerly homeless women with serious mental illness. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76, 461–467.
- Patton, M.Q. (2015) *Qualitative research and evaluation methods* (4 uppl.). Sage Publications.
- Pinderup, P. (2018) Challenges in working with patients with dual diagnosis. *Advances in Dual Diagnosis*, 11(2): 60–75.
- Polcin, D.L. (2016) Co-occurring substance abuse and mental health problems among homeless persons: suggestions for research and practice. *Journal of Social Distress and Homelessness*, 25(1): 1–10.
- Rasmusson, B. (1998) *Stadsbarndom: om barns vardag i en modern förort*. Lund: Lunds universitet.
- Riessman, C.K. (2008) *Narrative methods for the human sciences*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Riessman, C.K. (2022) *Narrative analysis*. Sage Publications.
- Richert, T. (2014) *Överdoser, försörjningsstrategier och riskhantering: livsvillkor för personer som injicerar narkotika*. Doktorsavhandling 2014:5. Malmö University Health and Society.
- Richert, T., Anderberg, M. & Dahlberg, M. (2020) Mental health problems among young people in substance abuse treatment in Sweden. *Substance Abuse Treatment, Prevention and Policy*, 15: 1–10.
- Schutz, A. (1945) On multiple realities. I: M. Natanson (red.) (1962) *Collected papers 1: the problem of social reality*. Haag: Martinus Nijhoff.
- SFS 1993:38 *Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade*. Socialdepartementet.
- SFS 2001:453 *Socialtjänstlagen*. Socialdepartementet.
- Sixtensson, J. (2018) *Härifrån till framtiden: om gränslinjer, aktörskap och motstånd i tjevers vardagsliv*. Malmö: Malmö universitet.
- Skårner, A. & Regner, M. (2003) *Det är dom här jag har och inte har: om LVM-vårdande narkotikamissbrukares sociala nätverk*. Forskningsrapport nr 1:2003. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.

- Socialstyrelsen (2012) *Att inventera behov: inventering av gruppen personer med psykisk funktionsnedsättning*. Artikelnr: 2012-1-34. Falun: Socialstyrelsen. [<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2012-1-34.pdf>]. Hämtat 2022-10-18].
- Socialstyrelsen (2019) *Kartläggning i form av samsjuklighet i form av psykisk ohälsa och beroendeproblematik*. Artikelnr 2019-11-6481. Falun: Socialstyrelsen. [<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2019-11-6481.pdf>]. Hämtat 2022-10-17].
- Sosin, M.R. (1992) Homeless and vulnerable meal program users: a comparison study, *Social Problems*, (39)2:170–185.
- SOU 2021:93 *Från delar till helhet: en reform för samordnade, behovsanpassade och personcentrerade insatser till personer med samsjuklighet*. Delbetänkande av Samsjuklighetsutredningen. Statens offentliga utredningar. [https://www.regeringen.se/4ad4d1/contentassets/28394e4d03594dd5880aac2214a3efa7/sou-2021_93-webb.pdf]. Hämtad 2023-01-19].
- Squire, C. (2008/2009) Experience-centered and culturally-oriented approaches to narrative. I: M. Andrews, C. Squire & M. Tamboukou (red.) *Doing narrative research*. Thousand Oaks: Sage.
- Stott, A. & Priest, H. (2018) Narratives of recovery in people with coexisting mental health and alcohol misuse difficulties. *Advances in Dual Diagnosis*, 11(1): 16–29.
- Svensson, B. (1996/2007) *Pundare, jonkare och andra: med narkotikan som följeslagare* (2 uppl.). Doktorsavhandling. Stockholm: Carlssons.
- Villena, A.L.D. & Chesla, C.A. (2010) Challenges and struggles: lived experiences of individuals with co-occurring disorders. *Archives of Psychiatric Nursing*, 24(2): 76–88.
- White, W., Boyle, M. & Loveland, D. (2004) Recovery from addiction and recovery from mental illness: shared and contrasting lessons. I: R. Ralph & P. Corrigan (red.) *Recovery and mental illness: consumer visions and research paradigms* (s. 233–258). Washington DC: American Psychological Association.

Ny avhandling

Om interna gränser för hemlösa EU-migranter och den norska välfärdsstaten. Turid Misje (2023) *Social work(ers) and homeless EU migrants: welfare bordering in Norway*. Diss. VID Specialized University.

Turid Misjes doktorsavhandling *Social work(ers) and homeless EU migrants: welfare bordering in Norway* har en etnografisk forskningsansats och är en sammanläggningsavhandling bestående av tre publicerade artiklar och en sammanbindande kapp. Det centrala forskningsproblemet i Misjes avhandling är hur gränser dras internt i välfärdsstaten, vem som har rätt till offentliga social- och hälsovårdstjänster samt bidrag och vem som blir utanför. Vidare utforskar Misje hur denna interna gränsdragning skapar och omskapar migrationspolitiken som i sin tur formar den norska välfärdsstaten. I centrum för Misjes avhandling står såväl professionellas som brukares perspektiv och tack vare detta *top-down*- och *bottom-up*-perspektiv presenteras en nyanserad och holistisk bild av interna gränsdragningar. Eftersom min egen doktorsavhandling i socialpolitik även fokuserar på möten mellan migranter och praktiker i välfärdsstaten är det med stort intresse jag läst Misjes avhandling.

Den huvudsakliga frågeställningen Misje tar sig an är hur "görandet" av socialt arbete i möten mellan personer som har begränsad tillgång till offentliga tjänster och socialarbetare är sammanlänkade med den nordiska (välfärds)statens migrationskontroll och interna gränsdragningsprocesser. Huvudfokus är på hemlösa EU-migranter, och Misje inleder avhandlingen med att beskriva ett möte under sin tid som socialarbetare vid ett center för prostituerade i Oslo. Här beskriver Misje varför hon valt sitt forskningsämne, men positionerar sig även klart kritiskt till restriktioner som gör professionen socialarbetare rent etiskt utmanande. Detta exemplifieras genom att hon tvingas neka såväl offentliga välfärdstjänster som bidrag för den gravida hjälpsökande. Utifrån dessa dilemman som socialarbetare stöter på i sitt dagliga arbete utvecklar hon sedan sina centrala frågeställningar för studien.

Misje ger läsaren en detaljerad beskrivning av hur det sociala arbetets karaktär och hur den norska välfärdsstaten har förändrats och omformats under de senaste årtiondena på grund av neoliberala reformer. Här ligger fokus även på hur välfärdsstaten är nationaliserad och hur processer av exkludering och inkludering fortgått från att gälla nationella minoriteter till migranter som nu lever i ett gränslandskap. I detta

föränderliga landskap navigerar socialarbetare i motsägelserna mellan vad Misje porträtter som nationellt välfärdsarbete och globalt människorättsarbete. I sin avhandling intervjuar Misje socialarbetare både vid offentliga välfärdsinstitutioner och vid ideella organisationer och ger därmed läsaren en bred bild av professionen socialt arbete och dilemman kring interna gränsdragningsprocesser.

Vidare diskuterar Misje begreppsdefinitioner och främst begreppet EU-migrant. Inledningsvis kändes begreppet hemlös EU-migrant rätt klar för läsaren, men först efter Misjes omfattande begreppsdefinitioner får läsaren en förståelse om hur välvald termen är i mångfalden av termer kring ovälkomena migranter, utsatthet inom EU samt medborgarskap eller i detta fall bristen på norskt medborgarskap. Genom att använda termen EU-migrant om personer med osäkert medborgarskapsstatus positionerar sig Misje kritiskt till användningen av begrepp som *olaglig* och *papperslös*, det är inte migranten själv som är orsaken till papperslösheten eller den olagliga vistelsen och osäkerheten utan migrationsadministrationen i välfärdsstaten. Begreppet EU-migrant används i Misjes avhandling för att karakterisera migranter som både har och inte har EU-medborgarskap, men som av olika orsaker inte kan registrera sig i Norge och få rätt till social- och hälsovårdstjänster. Ofta är de personer Misje träffat rumänska romer men också personer som kategoriseras som tredje lands medborgare.

Den teoretiska referensramen för de tre artiklarna består av ett flertal analytiska verktyg som befinner sig på vad Misje kallar mellannivå mellan koncept och teori. Dessa analytiska verktyg karaktäriserar Misje som inte *för breda* sätt att tänka (vilket teorier ofta kan vara), men samtidigt inte *för specifika* (vilket koncept kan vara) utan i stället goda verktyg (som Misje kallar för *thinking tools*) för att tänka teoretiskt kring en fråga. Dessa tankeverktyg används för att analysera och förstå hur socialt arbete "görs" i en kontext av intern gränsdragnings i relation till migrationsfrågor. Välfärdsgränsdragnings (och historisk kontroll över fattiga människors mobilitet), humanitär exceptionalism, prekär inkludering, metodologisk nationalism i socialt arbete och kritiskt socialt arbete utgör de tankeverktyg genom vilka Misje närmar sig sitt forskningsområde. Misjes teoretiska ansats finns därmed någonstans mitt emellan teori och begrepp för att stödja det teoretiska tänkandet i avhandlingen och detta är ett välfungerande val. Genom att göra denna teoretiska positionering påvisar hon även det sociala arbetets praktisknära karaktär.

Misjes forskningsmetod är etnografisk och materialet består av observationer, fältanteckningar och intervjuer med både professionella och brukare i Oslo. Vidare använder Misje politiska dokument samt lagstiftning som bakgrundsinformation. Misje argumenterar att vi vet relativt lite om hur det är att leva i denna gränsdragnings från både de professionellas och brukarnas perspektiv och vill fånga just detta professionella görande och också utmaningarna att navigera denna labyrinth. Metoden är även grundad i Misjes mångprofessionella bakgrund (socialarbetare samt magister

med inriktningen antropologi). För att karaktärisera etnografin skriver Misje att hon hänger, det vill säga spenderar tid, på ett center för sociala servicetjänster. Att karaktärisera fältarbete som att "hänga" på centret fångar även essensen i den metodologiska ansatsen att inte enbart hålla formella, strukturerade intervjuer på centret, utan vara "en av dem", och delta i möten, koka kaffe och städa. På centret som drivs av en ideell organisation möter hon migranter både med EU-medborgarskap och med medborgarskap från länder utanför EU.

En av styrkorna i avhandlingen är just det gedigna empiriska materialet, som består både av intervjuer och observationer. Genom sina fältanteckningar påvisar Misje upplevelser av osäkerhet kring vilka tjänster migranter har rätt respektive inte rätt till. För att exemplifiera levda erfarenheter av interna gränslandskap lyfter Misje fram migranten Florinas kamp genom att beskriva mötet där läkaren nekar cancerbehandling för att Florina inte har EU:s sjukförsäkringskort. Dessa deltagande observationer ger röst åt såväl olika professionella (läkaren), brukare (Florina) och tolkar, som åt forskaren som delvis är med, delvis observatör. Fältanteckningarna ger även insyn i andra professionellas positionering och etiska dilemman genom att påvisa hur läkaren känner sig obekvämt i positionen att förmedla systemets negativa beslut som hen inte riktigt kan stå bakom själv. För mig var detta intressant läsning eftersom min egen avhandlings tredje artikel belyser hur just olika gräsrotsbyråkrater positionerar sig i förhållande till sina brukare och till systemet i möten med migranter. Denna medvetna och omedvetna positionering formar sedan integrationspolitiken.

Vidare uppskattar jag hur Misje reflekterar kring sin egen position som forskare: kan hon gå med till sjukhuset då Florina ber henne följa med och socialarbetaren är förhindrad, eller är det oetiskt som forskare? Eller blir det oetiskt att inte gå med? Den frågan om närheten till informanterna och innebörden av parallella roller är välkommen i en etnografisk forskning. I relation till sin positionering diskuterar Misje också att hon själv är socialarbetare och att anställda vid den ideella organisationen hon valt att forska vid kände henne från förut. Detta gör att hon smälter bra in, men samtidigt var vissa socialarbetare oroliga över hur hon gör forskning av dem och hur de och deras arbete kommer att framställas. Här talar hon kring ett lojalitetsdilemma och hur hon tampas med att dels vara lojal mot sina informanter, dels kritiskt granska deras praktiker. Det här lojalitetsdilemmat är relevant för socialpolitisk forskning: hur kan en uttrycka sig kritiskt till den verksamhet forskaren har haft möjlighet att granska, utan att pricka enskilda informanters agerande? Jag tänker att det är viktigt att uttrycka kritiken mot systemet och hur systemet möjliggör eller begränsar "görandet", att kritiken blir strukturell, inte personlig.

I relation till att hitta informanter är det intressant, men också oroväckande, att Misje inte hade svårt att få migranter att delta i forskningen, medan många socialarbetare nekade. De flesta nekade på grund av tidsbrist och stor arbetsbörda. Visst

är tidsbrist och stor arbetsbörda en utmaning för välfärdsstatens professionella, men samtidigt är det problematiskt om forskningen inte kommer åt dessa personer som är centrala för att skapa välfärdspolitik. Här tänker jag att Misjes metoddiskussion ger upphov till oro över att det neoliberala, hetsiga arbetssättet förutom att sätta professionellas ork på spel även innebär utmaningar för forskare att få tillgång till välfärdsprofessionellas erfarenheter och upplevelser.

Resultaten presenteras genom tre artiklar som är publicerade i internationella tidskrifter. I den första artikeln granskar Misje hur socialarbetare navigerar i arbetet med hemlösa EU-migranter, som enligt immigrationslagstiftning är lagliga, men som ändå betraktas som olagliga i de norska välfärdstjänsterna (de hänvisas till att använda tjänster i sina egna EU-länder). Materialet som analyseras består av politiska dokument kring socialt stöd för EU-migranter samt intervjuer med socialarbetare vid ideella organisationer och vid offentliga välfärdstjänster. Misje granskar socialarbetarnas positioneringar och hur de via sina ställningstaganden antingen bidrar till att sätta gränser (*enacting the border*) genom att inte informera eller hänvisa hemlösa EU-migranter till välfärdstjänster eller motsätter sig gränserna (*contesting the border*) genom att kämpa för att EU-migranter ska ha rätt till välfärdstjänster.

Den andra artikeln argumenterar för att det existerar ett parallellt socialt skyddssystem för hemlösa EU-migranter i Norge. Parallellsystemet drivs av ideella organisationer och är inte en del av det offentliga välfärdssystemet. Genom deltagande observationer samt intervjuer med migranter påvisar Misje att verksamheten således inte styrs av principer om sociala rättigheter som det offentliga välfärdssystemet är baserat på, utan snarare baseras på välgörenhet och empati. Vidare visar Misje att vardagen för hemlösa migranter till stor del består av att navigera tider, öppethållningstider, köande, tidspassande, vilket hon kallar humanitär administrering av tid.

I likhet med artikel ett har artikel tre även detta dilemma kring socialarbetarens handlingsutrymme i fokus, med utgångspunkt i fenomenet prekär inkludering (*precarious inclusion*). Eftersom artikel ett fokuserar på legal eller illegal status, ser Misje i artikel tre något mera nyanserat på denna inkludering/exkludering av hemlösa EU-migranter i välfärdssystemet. Misje argumenterar för att välfärdsstaten nöjer sig med att hjälpa på ett minimalt sätt, genom att se till att migranterna inte svälter eller fryser ihjäl men samtidigt sätta gränser för tillgången till offentliga välfärdstjänster. Misje argumenterar, i linje med resultaten i artikel två, att den norska välfärdsstatens dubbelmoral blir tydlig via dessa inofficiella kanaler av social hjälp och illustrerar hur de professionella värderar vem som har rätt att få service och vem som inte har det. Detta leder, enligt Misje, till interna gränsdragningar och en hierarki som utgår från föreställningar om människors utsatthet, vilket i sin tur resulterar i moraliska gränsdragningar.

Misjes främsta bidrag till kunskapsfältet socialt arbete är hur hon påvisar att den

norska välfärdspolitiken, migrationsförvaltningen och socialt arbete är sammanlänkade genom socialarbetarnas agerande. Således bidrar Misjes avhandling till att föra forskningen om interna gränsdragningar och gräsrotsbyråkrater framåt (Nordling, 2017; Ratzmann, 2021; Yuval-Davis m.fl., 2019) och förtydligar hur externa gränsdragningar mellan stater under de senaste åren har skiftat och blivit diffusa interna gränser. Genomgående i avhandlingen frågar sig Misje: Hur ska ni ha det egentligen Norge, ska ni vara en välfärdsstat eller inte?

Vidare påvisar Misje hur dessa gränsdragningar påverkar *görandet* av socialt arbete och sätter gränser för professionellas handlingsutrymme. Misje konstaterar att fenomenet med socialarbetare som formar interna gränser kring vad migranter får och inte får tillgång till är okänt professionellt territorium och skapar osäkerhet bland socialarbetare. Här saknar jag eventuellt en diskussion om (alternativt en positionering i förhållande till bortlämningen av) litteraturen kring gräsrotsbyråkratin och handlingsutrymmet, som utgår från Lipsky (2010) och Brodtkin (2012) eller kring positionering, copingstrategier och moraliska dilemman bland professionella som jobbar med migrationsfrågor, som Borelli och Lindberg (2018) eller Abdelhady m.fl. (2020) skriver om. Det hade som läsare varit intressant att följa med Misjes resonemang kring varför denna diskussion har uteblivit.

Genom sitt gedigna empiriska material påvisar Misje den prekära situation som socialarbetare befinner sig i: att inte ha möjlighet att hjälpa de utsatta och vara tvungna att navigera denna osäkerhet. Här problematiserar Misje hur gränsdragningen förhåller sig till socialarbetarens grundläggande mandat att främja och förverkliga mänskliga rättigheter. Därmed ger avhandlingen värdefull insyn i och ny kunskap om dessa nya arbetsuppgifter av gränsdragningar och migrationspolitik som styr och begränsar socialarbetarnas professionsområde i Norge.

Liselott Sundbäck

Doktorand i socialpolitik vid Åbo Akademi, Finland

Referenser

- Abdelhady, D., Gren, N. & Joormann, M. (red.) (2020) *Refugees and the violence of welfare bureaucracies in northern Europe*. Manchester: Manchester University Press. [<https://manchesteruniversitypress.co.uk/9781526146830/>]
- Borelli, L. & Lindberg, A. (2018) The creativity of coping: alternative tales of moral dilemmas among migration control officers. *International Journal of Migration and Border Studies*, 4(3): 163–178. [<https://www.inderscience.com/info/inarticle.php?artid=93876>]
- Brodtkin, E. (2012) Reflections on street-level bureaucracy: past, present, and future. *Public Administration Review*, 72(6): 940–949. [<https://www.jstor.org/stable/41688028>]
- Lipsky M. (2010) *Street-level bureaucracy: dilemmas of the individual in public services*. New York:

Russel Sage Foundation.

Misje, T. (2023) *Social work(ers) and homeless EU migrants: welfare bordering in Norway*. Doctoral thesis. VID Specialized University. [<https://vid.brage.unit.no/vid-xmlui/handle/11250/3062076>]

Nordling, V. (2017) *Destabilising citizenship practices? Social work and undocumented migrants in Sweden*. Doctoral thesis. Lunds universitet. [https://lup.lub.lu.se/search/ws/files/31006289/Destabilising_Citizenship_Practices.pdf]

Ratzmann, N. (2021) Deserving of social support? Street-level bureaucrats' decisions on EU migrants' benefit claims in Germany. *Social Policy & Society*, 20(3): 509–520. [<https://www.cambridge.org/core/journals/social-policy-and-society/article/deserving-of-social-support-streetlevel-bureaucrats-decisions-on-eu-migrants-benefit-claims-in-germany/FE4D2E4175BC51C7970908FF6F257E23>]

Yuval-Davis, N., Wemyss, G. & Cassidy, K. (2019) *Bordering*. Polity Press.

Nya böcker

Salmonsson, Göran & Spross, Linn (2021) *Försörjningens förändrade former: lönearbete och fattigvård under 1800-talet*. Lund: Arkiv förlag

Den historieskrivning som socionomstudenter möter tar ofta sin startpunkt i sekelskiftet 1800/1900 och framväxten av den sociala frågan (jfr Meeuwisse m.fl., 2016). En liknande utgångspunkt är även vanlig i historiskt orienterad forskning inom socialt arbete (se exempelvis Davidsson, 2015; Brauer, 2022). Ett dominerande tema, både inom kurslitteratur och forskning, är den kring sekelskiftet 1800/1900 tilltagande urbaniseringen som ackompanjerades av ökad ekonomisk och social utsatthet. Det var en utveckling som över tid bidrog till att professionellt socialt arbete inklusive yrkesutbildning för socialarbetare etablerades i flera städer. Mindre uppmärksammat är de historiska processer som föregick urbaniseringen samt framväxten av den sociala frågan (ett undantag är Roddy Nilssons [2003] förtjänstfulla bok, vilken beklagligt nog har utgått). Det är därför ett välkommet bidrag som recenseras i den här artikeln. Det är en monografi författad av ekonomhistorikerna Göran Salmonsson och Linn Spross, vilken belyser fattigvårdens utveckling parallellt med lönearbetets framväxt under 1800-talet. Författarna analyserar de riksdagsdebatter och reformer som följde av att sociala institutioner utmanades när allt fler människor kom att försörja sig via lönearbete. I bokens inledande kapitel konstaterar författarna att lönearbete är förknippat med kostnader, inte minst när personer blir arbetsförmögna på grund av sjukdom och/eller ålderdom. När antalet lönearbetande i befolkningen ökade under 1800-talet ökade även kostnaderna för fattigvården i och med att personer periodvis eller permanent blev arbetslösa – om inte innan så under ålderdomen. Ett återkommande argument i den politiska debatten var att arbetsgivare fick åtnjuta vinsten av lönearbetet, medan det blev upp till fattigvården, det vill säga det allmänna, att bära kostnaderna för detsamma. Denna utveckling kritiserades av företrädare för socknar (senare under seklet reformerade till sekulära kommuner) och kom att bli föremål för både debatter och reformer på riksdagsnivå, vilka alltså är föremål för författarnas analys.

Till skillnad från mycket av litteraturen inom socialt arbete – likväl som i historia – fokuserar Salmonsson och Spross på det rurala Sverige. De betonar att fattigdomsfrågan inte aktualiserades först med urbaniseringen kring sekelskiftet 1800/1900

utan på landsbygden under inledningen av 1800-talet. Arbetslösheten ökade där som en följd av att allt fler människor kom att sakna jord för sin försörjning. Detta bland annat på grund av skiftesreformer och effektiviseringar inom jordbruket. Den ökade arbetslösheten innebar att människor sökte sig utanför sin hemort. Denna mobilitet väckte frågor om vilket fattigvårdsområde som bar ansvaret när personer som flyttat för arbete ansökte om fattigvård: skulle hemorten eller den ort som personen flyttat till vara den som bar lönearbetets kostnader? För läsare som främst tagit del av historieber beskrivningar inom socialt arbete, kan boken erbjuda nya perspektiv på fattigvårdens framväxt genom dess tyngdpunkt på de omvälvande förändringar som ägde rum på den svenska landsbygden under 1800-talet.

En metodfråga för den som bedriver forskning om policy är om analysen ska fokusera på antingen lagstiftningsprocessen och dess utfall i form av formella regelverk, eller den praktiska tillämpningen av dessa regelverk. Salmonsson och Spross fokuserar på det förstnämnda i och med att de analyserar riksdagsdebatter samt statliga utredningar. Därmed belyser de huvudsakligen frågan från ett nationellt perspektiv. Samtidigt innebär den nära läsningen av, och framför allt de generösa referaten till, det omfattande källmaterialet att lokala perspektiv lyfts fram vilket illustrerar motsägelser, avvikelser och skiftande tolkningar av lagstiftningen på lokal nivå. Den minutiösa referenshanteringen, med fotnoter inklusive sidnummer, gör det enkelt för läsare som vill fördjupa sig i enskilda källor att söka upp dem. Sammantaget innebär metoden och framställningen att författarna ger goda möjligheter för läsare att förstå hur fattigdom och lönearbete bemöttes på både nationell och lokal nivå, vilket är imponerande med tanke på att boken sträcker sig över knappt 200 sidor.

Bokens inledande kapitel anger de teoretiska utgångspunkterna samt introducerar via tidigare forskning bakgrunden till varför frågor om arbete och fattigvård kom att få en framskjutet roll under 1800-talet. Kapitlet är kortfattat och effektivt eftersom författarna på liten yta klargör analytiskt fokus samt bokens ärende i relation till litteraturen på området. De följande sju kapitlen behandlar den ömsesidiga relationen mellan å ena sidan lönearbetets framväxt och å andra sidan debatten om, respektive reformerna av, fattigvården utifrån olika aspekter som inflyttningskontroll, statorpare samt arbetsgivarnas respektive hemortens ansvar vid ålderdom eller annan arbetsoförmåga. Inte minst presenterar författarna en utförlig analys av de debatter som föregick de olika fattigvårdsreformerna under 1800-talet. I dessa kapitel är det tydligt att de olika aspekterna, samt reformförslagen, till stor del kokar ned till den övergripande frågan om fördelningen av lönearbetets vinster respektive kostnader. Liknande resonemang och dilemman återkommer i flera kapitel. Denna historiska kontinuitet gör det lätt för läsaren att förlora överblicken. Möjligtvis hade en annan presentation av materialet, med färre kapitel och tydligare tematisering, underlättat läsningen. Det nionde, och avslutande kapitlet, visar på hur lönearbete kom att accepteras i den politiska debatten

mot slutet av 1800-talet. Annorlunda formulerat kom debatten att nästan uteslutande fokusera på hur samhället skulle bemöta de ekonomiska och sociala kostnaderna som följde av lönearbetet, i jämförelse med tidigare under seklet då en stor politisk fråga var huruvida politiken skulle inriktas mot att stävja lönearbetets framväxt. Denna acceptans av lönearbete exemplifieras via debatterna om dels reglering av fattigvård för personer som återvänt efter lönearbete utanför Sverige, dels de ekonomiska och moraliska konsekvenserna för lönearbetare när varken husbonden eller kyrkan höll uppsikt över dem. Särskilt den sistnämnda debatten används av författarna som en brygga till de tidiga statliga reformer, däribland olycksfallsförsäkring och ålderspension, som ofta förknippas med den moderna välfärdsstatens framväxt samt arbetarfrågan kring sekelskiftet. En nackdel med uppläggningsen av det avslutande kapitlet är att det blir "framtungt" i bemärkelsen att redogörelsen för de två nämnda diskussionerna ges omfattande utrymme medan den avslutande sammanfattningen hamnar i skymundan. Det hade kunnat underlätta för läsaren om författarna delat det avslutande kapitlet i två, där det sista kapitlet än tydligare skulle kunna summera samt förena tidigare kapitel och presentera en utförligare konklusion. De resta invändningarna mot bokens uppläggning bör dock ses i ljuset av den tilltänkta målgruppen, vilket vi strax kommer till. De läsare som ingår i den, vad jag föreställer mig, snäva målgruppen kommer säkerligen att ha stor behållning av boken oaktat mina synpunkter.

Vilka inom socialt arbete har behållning av att läsa boken? Den mest uppenbara målgruppen är personer som är intresserade av frågor om arbete och/eller försörjning. Relaterade till dessa frågor finns rikligt med paralleller till våra tiders bidragssystem, däribland kostnadsfördelning mellan stat och kommun (s. 33; 87), vikten av en "arbetslinje" för att motverka "passivt bidragsberoende" (s. 84) samt svårigheterna som följer av idén om att välfärdsstaten ska skilja mellan värdiga och ovärdiga fattiga (s. 175). Boken kan även erbjuda historiska jämförelser för personer som är intresserade av mobilitet och migration. Medan vi i dag diskuterar de här frågorna med utgångspunkt i nationer och kontinenter visar Salmonsson och Spross på hur 1800-talets debatt främst rörde mobilitet mellan fattigvårdsområdena, det vill säga inom Sverige. Detta då människor i högre utsträckning kom att söka efter arbete utanför sin födelseort (fram till 1872 begränsades människors mobilitet inom Sverige, bland annat via inrikespass – se Lövgren [2000]). Ytterligare ett exempel på en dagsaktuell fråga som speglas historiskt är familjeplanering samt bidragssystemets eventuella roll i att uppmåna respektive att motverka barnfattigdom (s. 59). Samtidigt som boken kan intressera läsare med skiftande intressen ska det betonas att författarna fokuserat på en djupgående analys av ett avgränsat område under en specifik epok. De som söker en bredare introduktion till frågor om fattigvård, eller allmän socialpolitik under 1800-talet, gör bäst i att (först) läsa andra bidrag (exempelvis ovan nämnda volym av Nilsson [2003]).

Sammanfattningsvis bör boken främst intressera (och vara till stort värde för) läsare med särskilt intresse för relationen mellan lönearbete och fattigvård. Inte minst gäller det vikten av att förstå betydelsen av utvecklingen på den svenska landsbygden för fattigvårdsreformerna under 1800-talet. Metodvalet innebär att läsare får en god inblick främst i hur lagstiftningen debatterades och utvecklades men även till viss del efterlevdes respektive motverkades lokalt. En annan uppläggning av bokens kapitel hade ökat läsbarheten för de som ännu inte utvecklat ett specialintresse som sammanfaller med bokens tema.

Avslutningsvis tar jag mig friheten att klämma in ett bonustips. Linn Spross verkar ha helt lämnat den akademiska banan för arbete inom vården. Denna "exit" ligger till grund för hennes roman *Vård, skola och omsorg* (Spross, 2021) där hon levandegör såväl doktoranders och nydisputerades utsatthet som akademiens många intrikata maktordningar. För den som någon gång undrat "vad skulle hända om jag bara struntade i akademien?" ger Spross roman om inte annat så åtminstone en stund av välbehövlig eskapism.

John Brauer

Fil.Dr. i socialt arbete vid Institutionen för beteende-, social- och rättsvetenskap, Örebro universitet

Referenser

- Brauer, J. (2022) *Labour market policies: structure and content, space and time*. Örebro universitet.
- Davidsson, T. (2015) *Understödet rationalitet: en genealogisk studie av arbetslinjen under kapitalismen*. Göteborgs universitet.
- Lövgren, A-B. (2000) Rätten att färdas fritt. I: L.M. Andersson, A. Jansdotter, B.E.B. Persson & C. Tornbjör (red.) *Rätten: en festskrift till Bengt Ankarloo* (s.199–221). Lund: Nordic Academic Press.
- Meeuwisse, A., Swärd, H., Sunesson, S. & Knutagård, M. (red.) (2016) *Socialt arbete: en grundbok*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Nilsson, R. (2003) *Kontroll, makt och omsorg: sociala problem och socialpolitik i Sverige 1780–1940*. Lund: Studentlitteratur.
- Spross, L. (2021) *Vård, skola och omsorg*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Lyrik

På grund av upphovsrättsliga skäl utgår lyrik i den digitala versionen av Socialvetenskaplig tidskrift nr 3:2023

CALL FOR PAPER

Välkomna att skicka in bidrag till nästa temanummer:
Socioekonomisk utsatthet, jämlikhet och skälig levnadsstandard

Våren 2023 hände något oväntat i Sverige. En debatt om att föräldrar inte har råd att ge sina barn näringsrik mat barn blossade upp. Var det verkligen så? Hur kunde det vara möjligt i en välfärdsstat? Vad kunde i så fall göras för att hantera denna fattigdom i modern tid?

Diskussionen föddes i kölvattnet av en krönika i *Svenska Dagbladet* (Lena Andersson, 21 maj 2023) som antydde att föräldrar som lever i ekonomisk utsatthet borde kunna ta sig i kragen så att barnen slapp gå hungriga. Många skribenter och debattörer svarade genom att peka på de strukturella orättvisor som kan förklara problem som låg inkomststandard, eller absolut fattigdom och situationer, där föräldrars inkomster inte räcker till nödvändiga levnadsomkostnader. Många menade att krönikan förde tankarna till en gammal syn på fattigdom där de drabbade själva ansågs bära skuld till sin livssituation. Kort och gott, vårens debatt kom att kretsa kring socialpolitik. Frågor ställdes om vem som har tillgång till välfärdsstatens yttersta skyddsnät, barns behov, intressen och rättigheter samt, och inte minst, det gemensamma ansvaret för att ingen som bor i Sverige ska utestängas från grundläggande välfärdsrättigheter.

Denna dagspolitiska diskussion sammanföll med att redaktionen för Socialvetenskaplig tidskrift diskuterade modern tids fattigdom. Vi tog beslut om att ge ut ett temanummer under 2024 som samlar aktuell och samhällsrelevant forskning på temat *socioekonomisk utsatthet, jämlikhet och skälig levnadsnivå*.

Det var i fattigdomsfrågan som det sociala arbetet tog sin början. Då behovet av kunskap tycks vara påfallande, och ämnet är lika gigantiskt som aktuellt på grund av rådande tidsanda och inflationsläge, avser vi att ge ut ett dubbelnummer som belyser frågan ur ett tvärvetenskapligt perspektiv.

Forskning om fattigdom representerar en rad teoretiska, disciplinära och metodologiska ingångar. Gemensamt för dessa är att de tar sikte på att skapa förståelse för och förklara olika aspekter av fattigdom, ekonomisk ojämlikhet, välfärd, sociala rättigheter och välfärdens yttersta skyddsnät.

Temanumret bjuder in till en bred diskussion om hur olika perspektiv på fattigdom och ekonomisk jämlikhet, historiskt och i vår samtid, kan bidra till att utveckla socialt arbete som professionspraktik och forskningsfält. Önskan är att sätta olika infallsvinklar i dialog med varandra för att förstå fattigdomsproblemen, samt bidra

till att mobilisera mot, och identifiera möjliga lösningar. Utgångspunkten är den enkla tesen att barnfamiljer i Sverige lever i olika ekonomiska verkligheter, och att tid alltmer ägnas åt att hantera *symtom* på orättvisa ekonomiska förhållanden, och allt mindre åt den samhällsbyggande funktionen, och de *orsaker* och mekanismer som skapar dessa orättvisor.

Redaktionen välkomnar forskare som studerat situationen för olika åldersgrupper och ställer frågan om det finns olika utfall i människors olika livsfaser? Vi välkomnar även forskare som studerat idéerna bakom den generella välfärdens framväxt, rättslig reglering för redan utsatta grupper, samt texter som spänner över teori, forskningsmetod, etik och praktik, med inriktning mot offentligt såväl som frivilligt socialt arbete. Vi välkomnar kvalitativa och kvantitativa bidrag. Utöver vetenskapliga artiklar kommer även aktuella och relevanta bokrecensioner, lyrik (utvald av redaktionen) och texter under rubriken Socialvetenskapligt forum att publiceras.

Några av de frågor och teman som kan komma i fråga är följande:

- Vilka ansatser kan hjälpa oss att förstå, förklara och motverka fattigdom?
- Vilka roller kan och bör socialt arbete ta, för att få bukt med de växande ekonomiska klyftor som innebär att människor marginaliseras och försätts i socioekonomisk utsatthet?
- Empiriska studier som belyser fattigdomsproblemater och deras strukturella drivkrafter samt erfarenheter av fattigdom inom olika grupper i samhällets marginaler.
- Inre fattigdom (ensamhet, upplevelse av stigmatisering) och yttre fattigdom (levnadsstandard).
- Social exkludering kopplad till fattigdom, genom tiderna och i framtiden.
- Utvecklande och prövande av teoretiska perspektiv som adderar nya dimensioner till kunskapen om fattigdom.
- Diskussioner om hur olika metoder kan användas i kritisk forskning om socioekonomisk utsatthet inom socialt arbete.
- Diskussioner kring etiska spörsmål i forskning om fattigdom.
- Problematisering av hinder och möjligheter för att cirkulera kunskap om fattigdomens drivkrafter i samhället.
- Socialpolitik och socioekonomisk utsatthet.

Därutöver ser vi gärna andra förslag på frågor och teman som kan bidra till en bredare diskussion.

Tidsplan vetenskapliga artiklar

- 30 april 2024: fullständigt artikelmanus skickas in till samtliga redaktörer (e-post nedan). Det går bra att kontakta temanumrets redaktörer för att bolla idéer.
- Juni 2024: urval och återkoppling av temanumrets redaktörer.
- Dubbel-blind granskning av utvalda artiklar.
- Utgivning temanummer slutet av 2024.

Instruktioner för utformning av manus: <https://socvet.se/information/authors>

Tidsplan övriga texter

- September 2024: fullständiga manus forumtexter och bokrecensionier.
- Återkoppling inom en månad.

Instruktioner för utformning av manus: <https://socvet.se/information/authors>

Redaktörer

Susanna Alakoski, tidigare gästprofessor vid Linköpings universitet och författare, susanna@alakoski.se.

Annika Taghizadeh Larsson, biträdande professor i socialt arbete vid Linköpings universitet, annika.t.larsson@liu.se.

Anna Lundberg, professor i rättssociologi vid Lunds universitet och professor i välfärdsrätt vid Linköpings universitet, anna.b.lundberg@liu.se.

Sprid gärna inbjudan till fler som kan vara intresserade av att medverka. Redaktionen ser fram emot att fylla numret med samhällsrelevanta och spännande texter som bidrar till en intressant och kritisk diskussion om fattigdomsproblematiken i det samtida och framtida Sverige.

Vägledning till författarna

Socialvetenskaplig tidskrift publicerar vetenskapliga originalartiklar, socialvetenskapligt forum, debattinlägg, repliker, bokrecensioner, presentationer av nya avhandlingar och andra forskningsnyheter.

Redaktionen välkomnar manuskript från alla områden inom det socialvetenskapliga forskningsfältet, från olika discipliner och i olika vetenskapliga genrer. Manuskript ska vara skrivna på svenska.

Socialvetenskaplig tidskrift vinnlägger sig om att språkbruket i tidskriften ska vara inkluderande och fritt från partiskhet och systematisk snedvridning avseende historisk kontext, ålder, genus, kön och könsöverskridande uttryck, forskningsdeltagande, ras och etnisk identitet, sexuell orientering, funktionshinder, socioekonomisk status och intersektionalitet.

Manuskript som skickas in till *Socialvetenskaplig tidskrift* får inte tidigare vara publicerade och inte heller vara föremål för bedömning av annan tidskrift eller förlag. Vetenskapliga originalartiklar granskas (dubbelblind granskning) av två oberoende granskare med hög vetenskaplig kompetens.

Originalartiklarna ska vara teoretiska eller empiriska originalarbeten, alternativt översiktsartiklar inom något socialvetenskapligt intresseområde. Artiklarna ska innehålla ett svenskt och ett engelskt abstract (max. 300 ord vardera) samt både en svensk och en engelsk titel. Artiklarna ska inte överskrida 7 800 ord inklusive noter, referenser och engelskt abstract. Svenskt abstract ingår inte eftersom det enbart används till presumtiva granskare.

Artiklar i *Socialvetenskapligt forum* utgör ett komplement till vetenskapliga artiklar av mer traditionellt snitt. Dessa artiklar kan till sin form vara friare än den traditionella vetenskapliga artikeln. De kan till exempel vara skrivna som argumenterande och reflekterande, prövande och experimenterande essäer, kommentarer till aktuell forskning, politiska skeenden, teorier och metoder, som på olika sätt är av socialvetenskaplig relevans, i bred

bemärkelse. En forumartikel får vara max. 6 000 ord inklusive referenser.

Debattinlägg kan vara kommentarer till tidigare publicerade artiklar, ta upp metodologiska eller teoretiska frågor, kontroverser inom forskningsfältet, forskningspolitiska frågor och utbildningsfrågor. Debattinlägg ska inte överskrida 2 500 ord.

Bokrecensioner och presentationer av avhandlingar publiceras vanligen efter överenskommelse med redaktionen. Texterna ska inte vara längre än 2 000 ord.

Artiklar som publiceras i *Socialvetenskapligt forum* samt recensioner av avhandlingar och nya böcker granskas av tidskriftens redaktion. Redaktionen välkomnar artiklar som är skrivna av verksamma såväl inom som utanför akademien.

Socialvetenskaplig tidskrift samarbetar med OJS (Open journal systems) och bidrag laddas upp via <https://socvet.se/information/authors>. Glöm inte att bifoga ett foljebrev med nedanstående innehåll:

- samtliga författarnamn med titel och institutionstillhörighet
- kontaktuppgifter till korresponderande författare
- om projektet är etikprövat samt motivering för det ena eller andra förfarandet
- om liknande manus publicerats eller är under bedömning för annan tidskrift eller förlag
- kommentarer om huruvida den gjorda anonymiseringen kan försvåra bedömningen av manuskriptets kvalitet
- om manus har flera författare, hur de olika författarna bidragit och vilka överväganden som gjorts om författarordning.

B**PP****Sverige, Port Payé**

SOCIALVETENSKAPLIG TIDSKRIFT utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete). Tidskriften kommer ut med fyra nummer per år och speglar den vetenskapliga utvecklingen och diskussionen inom hela det sociala området. I tidskriftens redaktion och redaktionsråd ingår kvalificerade forskare från discipliner som socialt arbete, sociologi, psykologi, juridik, statsvetenskap, etnologi, historia och samhällsmedicin. Tidskriften vänder sig såväl till aktiva forskare som till dem som är intresserade av utveckling och kunskapsförmedling inom sociala verksamheter, t.ex. kommuner, landsting eller statliga verksamheter.

FORSA
FÖRBUNDET FÖR FORSKNING I SOCIALT ARBETE

ISSN 1104-1420